

शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

दूरशिक्षण केंद्र

विमा

(शैक्षणिक वर्ष २०१९-२० पासून)

पेपर-१ व २

बी. कॉम. भाग १

सेमिस्टर १ व २ करिता

घटक - १

विम्याची ओळख

अनुक्रमणिका :

१.० उद्दिष्ट्ये

१.१ प्रस्तावना

१.२ विषय विवेचन

१.२.१ अर्थ व व्याख्या

१.२.२ विम्याची वैशिष्ट्ये

१.२.३ विम्यचा आवश्यकता

१.२.४ विम्याचे आर्थिक महत्त्व

१.२.५ विम्याचे वाणिज्याच्या दृष्टीने महत्त्व

१.२.६ विमा : सामाजिक सुरक्षिततेचे साधन

१.२.७ विम्याचे प्रकार

१.२.८ विम्याची तत्त्वे

१.२.८.१ विम्याची प्राथमिक तत्त्वे

१.२.८.२ विम्याची दुर्योग तत्त्वे

१.२.९ विमा करार आणि जुगारी करार

१.२.९.१ विमा करार अर्थ व स्वरूप

१.२.९.२ विमा करार आणि जुगारी करारातील फरक

१.३ सारांश

१.४ पारिभाषिक शब्द

१.५ स्वयं अध्ययनासाठी प्रश्न

१.६ स्वयं अध्ययन प्रश्नांची उत्तरे

१.७ स्वाध्याय

१.८ संदर्भ सूची

१.० उद्दिष्ट्ये :

या घटकाचा अभ्यास केल्यानंतर विद्यार्थ्यांना-

- विमा म्हणजे काय व त्याची वैशिष्ट्ये समजतील.
- विम्याची आवश्यकता का आहे हे समजेल.
- विम्याचे आर्थिक, वाणिज्याच्या दृष्टीने आणि सामाजिक महत्त्व याचे आकलन होईल.
- विम्याचे प्रकार आणि तत्वे समजतील.
- विमा करार हा जुगारी कराराहून कसा भिन्न आहे याचे ज्ञान होईल.

१.१ प्रस्तावना :

निसर्गाने मानवासह इतर सर्व प्राण्यांना स्वतःच्या संरक्षणाच्या जाणीवेची देणगी बहाल केली आहे. मानव हा समाजप्रिय प्राणी आहे. यामुळेच तो स्वतः, स्वतःचे नातेवाईक आणि प्रियजनांच्या जीवनात जास्तीत जास्त सुख, समृद्धी आणि समाधान मिळविण्याचा प्रयत्न करतो, यासाठी तो या सर्व घटकासह भौतिक साधनांना सुरक्षितता लाभावी म्हणून प्रयत्नशील असतो. मानवाच्या विकासाबरोबरच विविध धोके आणि संकटे सुद्धा निर्माण होत आहेत. आजारपण, अपघाती मृत्यू, अपघातामुळे आलेले अपंगत्व यामुळे स्वतःला आणि कुटुंबाला प्रचंड मोठ्या संकटांना सामोरे जावे लागते. मानवी जीविताप्रमाणेच तो उधरनिर्वाहासाठी करीत असलेल्या कामधंदा आणि व्यवसायामध्ये देखील आग, चोरी, युद्ध, भूकंप, पूर, दुष्काळ अशा विविध नैसर्गिक आणि मानवनिर्मित आपत्ती निर्माण होतात. यासाठी निश्चित स्वरूपाच्या योजनांची आवश्यक आहे.

मानवी जीवन आणि संपत्तीला असलेल्या संभाव्य जोखमीपासून होणारे नुकसान टाळण्याचा किंवा कमी करण्याचा मानव प्रयत्न करतो. झालेल्या नुकसानीची भरपाई कशी करता येईल या विचारातून संरक्षणाची हमी मिळविण्यासाठी विमा या संकल्पनेचा उदय झाला. विमा ही संकल्पना मानवाला नवीन नाही. अनपेक्षित संकटामुळे संपत्ती अथवा जीवनाला होणाऱ्या नुकसानीची शक्यता असणाऱ्या लोकांनी एकत्र येऊन निधी तयार करून त्यामधून प्रत्यक्ष नुकसान होईल त्याची भरपाई करावयाची ही विम्याची मूलभूत कल्पना होय. या संकल्पनेची निर्मिती बँबिलॉन संस्कृतीत सुमारे पाच हजार वर्षांपूर्वी झाल्याचे दिसून येते. भारतात देखील अगदी प्राचीन काळामध्येही विम्याची संकल्पना अस्तित्वात असल्याचे दिसून येते.

वाणिज्य उद्योगाच्या विकासाबरोबर विम्याचा देखील विकास होत गेला. नवीन जीवन आणि संपत्तीच्या नुकसान भरपाई पलीकडे जाऊन विम्याची संकल्पना भविष्यकाळासाठी तरतूद करणे, मुलामुलींचे शिक्षण, चोरी, फसवणूक, लूटालूट इ. मुळे होणाऱ्या नुकसानीची भरपाई, नफा नुकसानीची तरतूद, अपघात, अपंगत्व आणि कर्मचाऱ्यांच्या अप्रामाणिकपणामुळे होणाऱ्या नुकसानीच्या भरपाई पर्यंत विमा ही संकल्पना विस्तारली. आज विमा ही मानवी जीवन आणि आधुनिक वाणिज्य विश्वातील मूलभूत गरज बनली आहे.

१.२ विषय विवेचन :

१.२.१ अर्थ व व्याख्या (Meaning and Definition) :

अर्थ :

विमा हा एक सामाजिक सहकार्याचा उत्कृष्ट अविष्कार आहे. मानवी जीवनातील धोके आपण टाळू शकत नाही. परंतु धोक्यामुळे होणारे नुकसान कमीत कमी राखण्याची व हानीच्या भरपाईची व्यवस्था करता येते. ही व्यवस्था म्हणजेच विमा होय. विम्याच्या सहाय्याने नुकसान अनेक व्यक्तींच्यामध्ये विभागले जाते. परिणामी नुकसानीची तीव्रता कमी होते. थोडक्यात लोकांच्या परस्पर सहकार्यातूनच विमा ही नुकसान भरपाईची व्यवस्था निर्माण होते. अनपेक्षित संकटामुळे संपत्तीचे होणारे नुकसान किंवा अपघातामुळे व्यक्तीस येणारे अपगंत्व अथवा मृत्यू यामुळे होणाऱ्या आर्थिक नुकसानीची भरपाई करण्यासाठी हानीची शक्यता असणाऱ्या व्यक्ती व संस्थानी शोधलेला सामाजिक सहकार्याचा अनमोल मार्ग म्हणजे विमा होय.

आज प्रत्येकजण उदरनिर्वाहासाठी कांही ना कांही कामधंदा, नोकरी, व्यापार, उद्योग अथवा व्यवसाय करीत आहे. यामध्ये व्यक्ती आणि संपत्तीला अनपेक्षित संकटामुळे केव्हा काय होईल याचा अंदाज करता येत नाही. अर्थात असे असले तरी होणाऱ्या नुकसानीची भरपाई करण्याचा मार्ग मानवाने शोधला असून तो मार्ग म्हणजेच विमा होय.

व्याख्या :

विमा या संज्ञेची अनेक तज्ज्ञानी व्याख्या केली आहे. काही व्याख्या विमा कार्याच्या स्वरूपावर आधारित आहेत. तर काही विमा कराराच्या स्वरूपावर आधारित आहेत या पैकी काही व्याख्या पृष्ठीलप्रमाणे देता येतील.

अ) करारावर आधारित व्याख्या :

१) जस्टिस लॉरेन्स यांच्या मते, “विमा हा एक असा करार आहे की ज्याद्वारे एक पक्ष (विमा कंपनी) दुसऱ्या पक्षाने (विमेदार) दिलेल्या योग्य मोबदल्याच्या बदल्यात, दुसऱ्या पक्षास करारात नमूद केल्याप्रमाणे संभाव्य धोक्यापासून त्रुक्सान पोहचल्यास त्याची भरपाई करण्याचे आश्वासन देतो.”

Justi's Lawrence - "Insurance is a contract by which the one party, in consideration of price paid to him adequate to the risk becomes security to the other party, that he shall not suffer loss, damage or prejudice by the happening of the perils specified to certain things which may be exposed to him."

२) डॉल्य. ए. डिन्सडेल :

“विमा ही एक योजना असून तिच्याद्वारे विमेदार संभाव्य धोक्यापासून होणाऱ्या नुकसानीची विशिष्ट प्रमाणात भरपार्ड करण्याची जबाबदारी योग्य मोबदल्यात विमा कंपनीवर सोपवतात.”

W.A. Disdale – "Insurance is a device for the transfer of risk of individual entities to an insurer who agrees for a consideration to assure to specified extent losses suffered by the insured."

३) प्रा. अॅलन मेअरसन यांच्या मते, “विमा ही एक अशी व्यवस्था आहे की, ज्याच्या सहाय्याने आर्थिक जोखमीतून निर्माण होणारे नुकसान विमा कंपनीकडे हस्तांतरीत होते की जे अन्यथा विमेदाराला सहन करावे लागले असते.”

Prof. Allan mayerson – "Insurance is a device for the transfer to an insurer of certain risk of economic loss that would otherwise be borne by the insured."

ब) कार्यात्मक व्याख्या :

१) रॅक फेल यांच्या मते, “विमा हे हानीचे वाटप करण्याचे साधन आहे, यामध्ये काही लोकांची झालेली हानी अनेक लोकांमध्ये वाटली जाते.”

Insurance is a source of distribution of loss of few persons into many persons."
- Rock fell

२) प्रो.डी.एस. हॅन्सल यांच्या मते, “सारख्याच धोक्याची संभाव्यता असणाऱ्या अनेक व्यक्तिकडून विमा हप्त्यांच्या स्वरूपात जमा केल्या जाणाऱ्या रकमेतून ज्या व्यक्तीचे प्रत्यक्ष नुकसान होईल त्याची भरपाई करण्याची एक सामाजिक योजना म्हणजे विमा होय.”

Insurance is a social device providing financial compensation for the effects of misfortune, the payment being made from the accumulated contributions of all parties participating in the scheme."

१.२.२ विम्याची वैशिष्ट्ये (Characteristics of Insurance) :

वरील विविध व्याख्यांच्या आधारे विम्याची वैशिष्ट्ये स्पष्ट होतात. यामध्ये प्रामुख्याने विमा हा एक करार असून त्याद्वारे हानीची भरपाई केली जाते. या कराराचे प्रतिफल म्हणून विमा हप्ता भरला जातो. विमा करार हा परस्पर विश्वासावर अवलंबून असून तो एकमेकांच्या सहकार्याचे साधन आहे. तसेच हा करार घटनावलंबी असून संख्याशास्त्राच्या संभाव्यतेच्या नियमावर आधारित आहे, अशा अनेक वैशिष्ट्यांचा समावेश होतो. विम्याची कांही ठळक वैशिष्ट्ये सांगता येतील ती पुढीलप्रमाणे –

१) विमा एक करार :

विमा हा विमेदार आणि विमा कंपनी या दोन पक्षांतील करार आहे. जस्टिस लॉरेन्स यांच्या मते, विमा हा एक असा करार आहे की ज्याद्वारे एक पक्ष (विमा कंपनी) दुसऱ्या पक्षाने (विमेदार) दिलेल्या योग्य मोबदल्याच्या बदल्यात, दुसऱ्या पक्षास करारात नमूद केल्याप्रमाणे संभाव्य धोक्यापासून नुकसान पोहचल्यास

त्याची भरपाई करण्याचे आश्वासन देतो. विमा हा करार असल्याने करार कायद्यातील कलम १० मधील सर्व तरतुदी उदा. प्रस्ताव, स्विकृती, प्रतिफल, करार पात्रता, कायदेशीर उद्दिष्ट इ. लागू होतात.

२) सामूहिक सहकार्याचा अविष्कार :

“एकासाठी सर्व आणि सर्वासाठी एक” हे सहकाराचे ब्रिद आहे. आणि विमा करार हा सहकाराच्या मुख्य तत्वावरच अवलंबून आहे. म्हणूनच विमा हा एक सामूहिक सहकार्याचा उत्कृष्ट अविष्कार आहे असे म्हटले जाते. भविष्यकाळात अनिश्चित आणि अनियंत्रित अशा घटनेमुळे नुकसान होण्याची शक्यता असणाऱ्या अनेक व्यक्ती एकत्र येऊन एक सामाईक निधी तयार करतात. आणि ज्याचे प्रयक्षात नुकसान होईल त्यांची नुकसान भरपाई या निधीतून केली जाते. थोडक्यात विमा हा अनिश्चित व अनियंत्रित घटनेमुळे होणाऱ्या नुकसानीची तिव्रता कमी करतो. वैयक्तिक एका व्यक्तीला असे नुकसान सहन करावयाची क्षमता नसते. विमा एकप्रकारे एकमेकांना सहकार्य करतो.

३) जोखमीचे विभाजन :

विमा हे एक सामाजिक आणि आर्थिक सुरक्षिततेचे साधन असून समाजातील घटकाचे भविष्यकालीन अनिश्चित अशा घटनेमुळे होणारे आर्थिक नुकसान अनेक व्यक्ती व संस्थामध्ये विभागतो. अर्थात जोखमीची अथवा नुकसानीची ही विभागणी विमा हप्त्याच्या स्वरूपात केली जाते. कुटुंबातील कर्त्या व्यक्तिच्या मृत्युमुळे कुटुंबाचे होणारे आर्थिक नुकसान, अपघाती अपगंत्व, चोरी, घरफोडी, जनावरांचा मृत्यू अथवा आजारपणामुळे होणारे नुकसान, सागरी धोक्यामुळे होणारे मालमत्तेचे नुकसान, पिकांची नासाडी अशा विविध प्रकारच्या जोखमीचे विभाजन अनेक व्यक्तीमध्ये केले जाते.

४) जोखमीची निश्चिती :

विमा करार करताना विमा कंपनी सर्वप्रथम जोखमीची निश्चिती करते. ज्याचा विमा घ्यावयाचा आहे त्या विषय वस्तूची पाहणी व तपासणी करून जोखीम ठरविली जाते. विम्याच्या विविध प्रकारामध्ये उदा. आयुर्विमा, अग्निविमा, सागरी विमा, अपघात विमा इ. जोखमीची निश्चिती वेगवेगळ्या पद्धतीने केली जाते. जोखमीच्या प्रमाणानुसार विमा हप्त्याची आकारणी केली जाते. जोखीम जितकी जास्त तितक्या जास्त प्रमाणात विमा हप्ता आकारला जातो. आयुर्विमा प्रकारात जोखमीचा अदांज करणे शक्य नसल्याने विमेदाराच्या हप्ता भरण्याच्या क्षमतेनुसार जोखीम निश्चित करून हप्ता ठरविला जातो.

५) अनिश्चित घटना / घटनावलंबी करार :

विमा करार हा संभाव्यतेच्या सिद्धांतावर आधारीत आहे. भविष्यकाळात निश्चितपणे घडणाऱ्या घटनेच्या जोखमीचा विमा उतरविला जात नाही. म्हणजेच विमा हा घटनावलंबी करार आहे. विमा हा अनिश्चित आणि अनियंत्रित घटनेचा उतरविला जातो. उदा. एखाद्या मालमत्तेचा अग्नि विमा उतरविला असेल तर अशा मालमत्तेला आग लागेलच असे नाही. परंतु आगीमुळे नुकसान झाल्यास भरपाई दिली जाते. म्हणजेच करारात नमूद केलेली घटना कराराच्या मुदतीत घडल्यास करारात स्पष्ट केल्याप्रमाणे आर्थिक भरपाई

दिली जाते. अग्नि विमा, सागरी विमा, अपघात विमा यांमध्ये या तत्त्वाचा अवलंब केला जातो. आयुर्विम्यामध्ये मृत्यू ही घटना निश्चित असते. फक्त ही घटना केव्हा घडेल हे सांगता येत नाही. म्हणून आयुर्विम्यामध्ये विमा हप्ता भरल्याच्या प्रमाणात विमा करारात नमूद केलेली विमा रक्कम दिली जाते.

६) आर्थिक भरपाई :

विमा हा नुकसान भरपाईचा करार आहे. तो नुकसानीपासून फायदा मिळविण्याचा करार नाही. यामुळे आयुर्विमा वगळता इतर सर्व विमा प्रकारामध्ये विमा कितीही रकमेचा घेतला असला तरी विमित मालमत्तेचे प्रत्यक्ष जेवढे नुकसान होईल अथवा विमित रक्कम यापैकी कमीत कमी असणार रक्कम नुकसान भरपाई म्हणून दिली जाते. आयुर्विमा हा नुकसान भरपाईचा करार नाही. त्यामुळे आयुर्विम्यामध्ये विमा करारात नमूद केलेली रक्कम विमापत्राची मुदत संपल्यानंतर विमेदारास अथवा मुदतीपूर्वी विमेदाराचे निधन झाल्यास विमेदाराच्या कायदेशीर वारसास दिली जाते.

७) असंख्य विमेदार :

विमा हा संख्याशास्त्रातील मोठ्या संख्येच्या सिद्धांतावर (Law of Large Number) आधारीत आहे. अनिश्चित घटनेमुळे होणाऱ्या प्रत्यक्ष नुकसानीची विभागणी अनेक व्यक्तीत सहजपणे करता यावी म्हणून विमा करारामध्ये असंख्य व्यक्तींना सहभागी करून घ्यावे लागते. विमेदाराची संख्या जितकी जास्त तितकी संभाव्य घटनेची संभाव्यता व विमा हप्ता ठरविण्यामध्ये अचूकता येते. विमेदाराच्या मोठ्या संख्येमुळे विमा कंपनीला कमीत कमी आर्थिक नुकसान सोसावे लागते. तसेच विम्याचा खर्च कमी येतो. विमा हप्त्याचा दरही कमी राहतो. त्यामुळे विमेदाराचाही फायदा होतो.

८) विमा धर्मादाय नसून तो एक व्यवसाय :

एकमेकांना सहकार्य करण्याच्या भावनेतून विमा संकल्पनेचा उदय झाला असला तरी तो एक व्यवसाय म्हणून आज विकसित झाला आहे. अनिश्चित घटनेपासून आर्थिक सुरक्षितता मिळावी म्हणून एकत्र आलेल्या व्यक्तिंनी विमा हप्त्याच्या स्वरूपात मोबदला दिलेला असतो. विमा हप्त्याच्या मोबदल्याच्या बदल्यात विमा कंपनी नुकसान भरपाईची हमी देते. विमा करार न केलेल्या व्यक्ती अथवा संस्थेचे झालेले नुकसान विमा कंपनी भरपाई म्हणून देत नाही. म्हणजेच विमा हा धर्मादाय नाही, तो एक व्यवसाय आहे. आज अत्याधुनिक व्यावसायिक तंत्र वापरून आणि तज्ज व्यक्तिंच्या अनुभवाचा वापर करून विमा व्यवसाय केला जातो.

९) विमा जुगार नाही :

विमा हा कायदेशीर करार आहे. भविष्य काळात घडणाऱ्या अनिश्चित आणि अनियंत्रित घटनेमुळे होणाऱ्या आर्थिक नुकसानीची भरपाई करण्याचे काम विमा करतो. विमा उद्योग व्यवसायातील अनिश्चिततेचे वातावरण नाहीसे करून मालमत्तेला होणाऱ्या नुकसानीची भरपाई करण्याची हमी देतो. यामुळे उद्योग व्यवसायाच्या वाढीस चालना मिळते. आयुर्विम्यामुळे लोकांना बचतीला प्रोत्साहन मिळते. कुटुंबाला आर्थिक संरक्षण मिळते. म्हणूनच विमा हा जुगार नाही.

जुगारामध्ये समाविष्ट होणाऱ्या व्यक्तिंची हार किंवा जित निश्चित असते. तसेच जुगार हा कायदेशीर नाही.

१.२.३ विम्याची आवश्यकता (Need of Insurance) :

आर्थिक किंवा सामाजिकदृष्ट्या कितीही लहान अथवा मोठ्या व्यक्तिंची गणना समाजात राहत असताना सामान्य व्यक्ती म्हणूनच केली जाते. या व्यक्ती समाजात म्हणजे व्यवसाय, व्यापार, बाजारपेठ, धर्मस्थळ, सामाजिक संस्था, कला किंवा क्रीडा क्षेत्र, संगीत क्षेत्र किंवा सार्वजनिक उद्यान इ. ठिकाणी वावरत असतात. या व्यक्तिंना सर्वत्र धोका जाणवतो. मानवाच्या जीवितास केव्हा आणि कधी धोका निर्माण होईल हे सांगता येत नाही. अपघातामुळे अपंगत्व येणे किंवा मृत्यु येण्याची शक्यता असते. त्याचा परिणाम अशा व्यक्तीवर अवलंबून असणारी त्याची पत्नी, मुले किंवा आई वडीलांना आर्थिक झळ सोसावी लागते. व्यक्तीला अपंगत्व आल्यास त्याला असाहाय्य असे जीवन जगावे लागते. अशा परिस्थितीवर विमा हा उपाय ठरतो. मृत्यु किंवा अपंगत्व टाळता येत नसले तरी त्याची तिब्रता कमी करण्याच्या दृष्टीने विमा आवश्यक आहे.

२) व्यापारी वर्ग :

समाजाला लागणाऱ्या विविध वस्तू आणि सेवांचा पुरवठा करून व्यापारी वर्ग समाज जीवन सुस्थिर ठेवण्यास मदत करीत असतात. अपघाताने व्यवसायाच्या ठिकाणाची हानी होणे, आगीमुळे मालाची हानी होणे, भूकंप, अतिवृष्टी, दरडी कोसळणे, किंवा अन्य नैसर्गिक आपत्तीमुळे मालाची नासाडी होणे इ. मुळे व्यापाऱ्यांचे प्रचंड आर्थिक नुकसान होऊ शकते. मृत्यु किंवा अपंगत्व आल्यास नुकसान भरपाई द्यावी लागते. नोकर वर्ग अप्रामाणिक निघाल्यास रोख रक्कमेची किंवा वस्तूची अफरातफर केल्याने सुद्धा नुकसान होते. सामाजिक दंगे किंवा लुटालुट तसेच चोरी यामुळे ही नुकसान होते. विमा जरी जीवितहानीची भरपाई करू शकत नसला तरी आर्थिक नुकसानीची भरपाई करीत असल्याने व्यापाऱ्यांना व्यापार कार्य अखंडपणे चालू ठेवणे शक्य होते. अर्थात यासाठी विम्याची आवश्यकता आहे.

३) उद्योजकांना मदत :

देशाच्या सर्वांगीण विकासात लहान-मोठे उद्योजक, स्वयंरोजगार करणाऱ्या व्यक्ती आणि कुटिरोद्योग हे महत्त्वाची भूमिका बजावत असतात. उद्योगांच्या उभारणीच्या क्षणापासून ते उद्योगाचे कार्य चालू होईपर्यंत आणि त्यानंतरच्या काळात त्यांना अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागते. त्यामध्ये नैसर्गिक धोक्यांमुळे उद्योगांची हानी होणे, अपघातामुळे हानी होणे, कर्मचाऱ्यांनी केलेला असहकार, कर्मचाऱ्यांना पूर्ण किंवा तात्पुरती विकलांगता येणे, कामगारांच्या अप्रामाणिकपणामुळे नुकसान होणे इ. मुळे उद्योग तात्पुरता किंवा दीर्घकाळ बंद होणे इ. धोक्यांचा समावेश होतो. या विविध धोक्यामुळे उद्योजकांना होणाऱ्या नुकसानीची भरपाई करून उद्योग कार्य नव्या उमेदीने सुरु ठेवण्यासाठी विम्याची आवश्यकता असते.

४) आयात-निर्यात व्यापारासाठी :

आयात-निर्यात व्यापाराला देशांच्या आर्थिक विकासात अनन्य साधारण असे महत्त्व आहे. सागरी मार्गाने लाखो टन मालाची व साधनसामुद्रीची वाहतूक सुरु असते. सागरी प्रवासात धोक्याचे प्रमाण हे सर्वात जास्त असते. त्यामुळे मालाची आणि जहाजाची मोठी हानी होऊ शकते. आयात-निर्यात व्यापारात सहभागी होणाऱ्या संस्था आणि व्यापाऱ्यांना हानीची भरपाई करण्याची हमी विमा देत असतो. त्यामुळे आयात-निर्यात व्यापार सातत्याने चालू राहणे शक्य होते. थोडक्यात आयात-निर्यात व्यापार नियमितपणे चालू राहण्याच्या दृष्टीने विमा अत्यंत गरजेचा आहे.

५) कृषी क्षेत्रास मदत :

देशातील बरेच उद्योगांदे शेतीवर अवलंबून असतात. त्यामुळे कृषी क्षेत्राची स्थिती कशी आहे त्यावर उद्योगांचे भवितव्य अवलंबून असते. कृषी क्षेत्रांचा हंगाम चांगला गेला तर उद्योग क्षेत्रांचे कार्य चांगल्या प्रकारे सुरु राहते. जर कृषी क्षेत्रांचा हंगाम चांगला गेला नाही तर परिस्थिती विरुद्ध होऊ शकते. त्यामुळे कृषीक्षेत्राच्या विकासाकडे सरकारचे विशेष लक्ष असते. कृषी क्षेत्रालाही अतिवृत्ती, वादळ, दुष्काळ, टोळधाड, रोगराई इत्यादीची शक्यता असते. त्यामुळे शेतीचे व शेतकऱ्यांचे प्रचंड नुकसान होते. यावर विम्याचा दिलासा आवश्यक वाटतो. विम्यामुळे पिकांची होणारे नुकसानी भरून दिली जाते. त्यामुळे शेतकरी वर्गास पुढील हंगामासाठी प्रयत्न करणे शक्य होते.

६) ठेवींना सुरक्षितता प्राप्तीसाठी आवश्यक :

व्यापार आणि औद्योगिक क्षेत्राच्या विकासाबरोबर व्यापारी बँका व पतसंस्थाचा मोठ्या प्रमाणात विकास झाला आहे. परंतु अशा बँका आणि पतसंस्थांनी दिलेल्या कर्जांच्या थकबाकीचे प्रमाण वाढल्याने आणि कर्जे वेळेवर वसुल होत नसल्याने ठेवीदारांच्या ठेवी वेळेवर परत करणे शक्य होत नाही. अशा वेळी जनतेचा बँका व पतसंस्थावरील विश्वास कमी होऊन ठेवी परत घेतल्या जाण्याचे प्रमाण वाढत आहे. यासाठी बँकांनी व पतसंस्थांनी ठेवीचा विमा घेणे आवश्यक आहे. त्यामुळे ठेवीदारांचा बँका व पतसंस्थांवरील विश्वास वाढण्यास मदत होईल.

७) सेवा व्यवसायांना आवश्यक :

व्यापार व औद्योगिक क्षेत्राचा विकास करत असताना वेगवेगळ्या स्वरूपाच्या सेवा द्याव्या लागतात. उदा. वाहतूक, दळणवळण, संग्रहण, टपालसेवा, विपणनसेवा, इत्यादींना त्यांच्या व्यवसायात धोके संभवतात व त्यातून मोठे नुकसान होऊ शकते. अशा व्यवसायातूनही प्रचंड प्रमाणात भांडवली गुंतवणूक झालेली असते. अशावेळी विम्याचे संरक्षण आवश्यक ठरते.

८) व्यवसायांचा विकास शक्य :

उद्योग, व्यापार, व्यवसायांना विमा हा संरक्षण व हानी भरपाईची हमी देतो म्हणून त्यांची आवश्यकता आहे. त्याचबरोबर विमा व्यवसायात दरवर्षी विमा हप्त्यापोटी प्रचंड प्रमाणात गोळा होणारा निधी हा देशात

धरणे बांधणे, कालवे खोदणे, रस्ते आणि महामार्ग बांधणे, वीज निर्मिती, पाणी पुरवठा योजना कार्यान्वित करणे, पिण्याच्या पाण्याच्या सोई करणे इ. स्वरूपाच्या समाजउपयोगी योजना साकारण्यासाठी केला जातो. त्यासाठी विम्याची आवश्यकता आहे.

९) कर्मचारी वर्गासाठी उपयुक्त :

उद्योग व व्यापाराच्या क्षेत्रात कार्य करणाऱ्या कर्मचारी वर्गास सुरक्षिततेची नेहमीच काळजी राहते. अपघात किंवा अन्य कारणाने होणारी तात्पुरती किंवा कायमची दुखापत किंवा प्राणहानी टाळता येते असे नाही. अशा कर्मचाऱ्यांना अपंगत्व किंवा मृत्यु आल्याने कुटुंबावर येणारे आर्थिक संकट यासाठीची तरतुद हवी असते. त्यामुळे कर्मचारी वर्गाच्या दृष्टीतून विमा आवश्यक ठरतो.

१०) औषधोपचार व शस्त्रक्रिया खर्च तरतुदीसाठी आवश्यक :

आर्थिक आणि सामाजिक विकासाबोरोबर माणसाच्या आयुष्यातील ताण-तणावाचे प्रमाण वाढत आहे. मनुष्याने कितीही शारीरिक काळजी घेतली तरी केव्हा कोणत्या आजाराला तोंड द्यावे लागते हे सांगता येत नाही. आजारपण त्यातील औषधोपचार आणि शस्त्रक्रिया खर्चासाठी मोठी रक्कम उभारणे ही समस्या ठरू शकते. यावर व्यक्ती विम्यामुळे अशा सर्व खर्चाची तरतुद करून मानसिक ताण आणि काळजी कमी करू शकते. यासाठी विम्याची आवश्यकता असते.

११) तळागाळातील व्यक्तींना विमा संरक्षण :

सामान्यपणे अल्प उत्पन्न असणाऱ्या व्यक्तीपासून व्यापारी, उद्योजक आणि पगारदार या सर्वांना विमा घेणे ही नित्याची बाब आहे. परंतु दारिद्र्य रेषेखालील व्यक्तींना कोणताच आधार नसतो. त्यांना विम्याची अधिक आवश्यकता असते. विमा संस्था विमा व्यवसायातून होणाऱ्या नफ्याचा काही भाग सामाजिक सुरक्षा निधी म्हणून बाजूला काढून त्यातून दारिद्र्यरेषेखालील व्यक्तींना विमा आणि विम्याचे लाभ देऊ शकतात. यासाठी विम्याची आवश्यकता आहे.

१.२.४ विम्याचे आर्थिक महत्त्व (Economic Significance of Insurance)

विम्याचे आर्थिक महत्त्व खालील मुद्यांच्या आधारे स्पष्ट करता येईल.

१) बचतीस प्रोत्साहन :

विमा योजनेमध्ये केलेली बचत मुदतीपूर्वी सहजपणे काढता येत नाही. तसेच विम्याचे हप्ते नियमितपणे भरावे लागतात. यामुळे सर्वसामान्य व्यक्तींना काटकसरीची सवय लागून सकतीची बचत होते. अशा लाखों सर्वसामान्य व्यक्तींच्याकडून विमा हप्त्याच्या स्वरूपात प्रचंड निधी जमा होतो. यामुळे राष्ट्रीय बचतीत वाढ होऊन देशाच्या आर्थिक विकासासाठी मदत हाते.

२) रोजगार निर्मिती :

विमा व्यवसायाची रोजगार निर्मिती क्षमता प्रचंड मोठी असून देशातील लाखो व्यक्तींना प्रत्यक्ष व

अप्रत्यक्षपणे रोजगार उपलब्ध करून दिला आहे. विमा प्रतिनिधी, सर्वेअर, विकास अधिकारी, विभागीय व्यवस्थापक, विमागणिती तज्ज आणि प्रशासकीय कर्मचारी अशा विविध प्रकारे प्रत्यक्ष रोजगार निर्माण केला आहे. तसेच विमा संरक्षणामुळे व्यापार, उद्योग, कारखानदारी आणि अनुषंगीक साधनांच्या विकासामुळे लाखो लोकांना अप्रत्यक्षपणे रोजगाराची संधी प्राप्त झाली आहे.

३) व्यापार व उद्योगांचा विकास :

विम्याच्या संरक्षणामुळे देशांतर्गत व्यापार व उद्योगांचा विकास झाला आहे. तसेच आंतरराष्ट्रीय व्यापार व मोठ मोठे उद्योग सुरु करण्याचे धाडस व्यावसायिक व उद्योजक करू लागले आहेत. आधुनिक काळात धोक्याचे व नुकसानीचे प्रमाण वाढले आहे. विविध धोक्यामुळे होणाऱ्या नुकसानीची भरपाई विमा करीत असल्यामुळे अंतर्गत व आंतरराष्ट्रीय व्यापाराचा आणि औद्योगिक क्षेत्राचा विकास झाला आहे.

४) कृषीक्षेत्राचा विकास :

भारत हा कृषि प्रधान देश असून भारतीय शेती ही निसर्गावर अवलंबून आहे. अतिवृष्टी, अवर्षण, रोगराई अशा नैसर्गिक आपत्तीमुळे शेतीचे प्रचंड नुकसान होते. पीक विमा योजनेद्वारे विमा कंपनी नैसर्गिक आपत्तीमुळे पीकांचे झालेले नुकसान भरून देते. पशुपालन, कुकुटपालन, रेशीम उद्योग यासारख्या कृषीपूरक उद्योगांनाही विमा संरक्षण मिळाल्यामुळे कृषीक्षेत्राचा विकास झाला आहे.

विमा व्यवसायातील निधी सरकार धरणे बांधणे, कालवे खोदणे, विजनिर्मिती इत्यादीसाठी वापरते. यामुळे देशातील उद्योग आणि कृषी क्षेत्राच्या विकासास मदत झाली आहे.

५) व्यवसायात सातत्य :

उद्योग व्यवसायामध्ये उद्योजकांनी व व्यावसायीकांनी प्रचंड भांडवली गुंतवणूक केलेली असते. आकस्मित संकटामुळे नुकसान झाल्यास असे उद्योग व्यवसाय बंद पडण्याचा धोका असतो. विम्याच्या संरक्षणामुळे नुकसानीची भरपाई होऊन असे उद्योग व्यवसाय पुन्हा नव्याने सुरु होऊ शकतात. तसेच भागीदारी संस्थेमध्ये एखाद्या भागीदाराचा मृत्यु झाल्यास भागीदारी संस्था बंद पडण्याची शक्यता असते. संयुक्त विम्याच्या सोरीमुळे मृत भागीदाराचा हिस्सा त्याच्या वारसास देणे आणि व्यवसाय पूर्ववत सुरु ठेवणे शक्य होते.

६) परकीय चलन प्राप्तीत वाढ :

भारतीय विमा कंपन्यांनी विविध देशामध्ये अपाल्या शाखा सुरु करून विमा व्यवसायास प्रारंभ केला आहे. परदेशातील विमा व्यवसायातून परकीय चलन मिळण्यास मदत झाली आहे. निर्यात व्यापारातूनही परकीय चलन प्राप्त होते. निर्यात व्यापार हा प्रामुख्याने सागरी मार्गाने चालतो. सागरी वाहतूकीत धोक्यांचे प्रमाण प्रचंड मोठे असते. सागरी धोक्यामुळे जहाज अथवा जहाजावरील मालाच्या होणाऱ्या नुकसानीची भरपाई करण्याची हमी विमा देतो. यामुळे निर्यात व्यापार करण्यास व्यापारी आणि विविध संस्था धाडस करू लागल्या आहेत. यामुळे निर्यात व्यापारात वाढ होऊन परकीय चलन मिळण्यास मदत झाली आहे.

७) संग्रहण क्षेत्राचा विकास :

औद्योगिक क्रांतीनंतर उत्पादन पद्धतीत अमुलाग्र बदल झाला. मागणीपूर्व व मोठ्या प्रमाणावर उत्पादन होऊ लागले आहे. यामुळे उद्योगांना कच्च्या मालाचा व तयार झालेल्या पक्क्या मालाचा साठा मोठ्या प्रमाणावर करावा लागतो. व्यावसायिकांनाही मालाची विक्री होईपर्यंत माल संग्रहित करून ठेवावा लागतो. संग्रहीत मालाला आणि संग्रहण गृहांना आग, भूकंप, वादळ, चोरी, लूटालूट इत्यादी धोक्यामुळे नुकसान होऊ शकते. अशा नुकसानीची भरपाई करण्याची हमी विमा देतो. यामुळे संग्रहणगृहे बांधणे आणि त्यामध्ये मालाचा साठा करणे या कार्यास उद्योजक व व्यापारी तयार होतात.

८) भांडवल बाजाराचा विकास :

विमा कंपन्याकडे विमा हप्त्याच्या स्वरूपात प्रचंड मोठा निधी जमा होतो. या निधीतून विमा कंपन्या खाजागी व सार्वजनिक क्षेत्रातील कंपन्यांचे भाग, कर्जरोखे इत्यादीमध्ये गुंतवणूक करतात. आज बहुतांश विमा कंपन्यांनी भाग बाजाराशी संबंधित अशा युलीप योजना (युनिट लिंकड इन्शुरन्स प्लॅन) सुरु केल्या आहेत. या योजनेद्वारे प्रचंड मोठी गुंतवणूक कंपन्यांच्या भागामध्ये केली जाते. यामुळे भांडवल बाजाराच्या विकासास मदत झाली आहे.

९) कर्ज व ठेवींना सुरक्षितता :

धनकोने दिलेल्या कर्जाला आणि ठेवीदाराने बँकेत ठेवलेल्या ठेवींना विमा व्यवसायामुळे संरक्षण प्राप्त झाले आहे. क्रणकोस आकस्मित मृत्यू आला किंवा तो धनकोचे कर्ज फेडण्यास असमर्थ ठरला तर धनकोच्या होणाऱ्या आर्थिक नुकसानीची भरपाई विमा करतो. तसेच बँका ग्राहकांनी त्यांचेकडे ठेवलेल्या ठेवींचा विमा उतरवतात. यामुळे सर्वसामान्य ठेवीदारांचे हित संरक्षण होऊन ठेवीत वाढ होण्यास मदत झाली आहे. परिणामी उद्योग व्यवसायास बँकाकडून कर्ज पुरवठा होण्यास मदत झाली आहे.

१०) वाणिज्य क्षेत्रास आर्थिक प्रेरणा :

विम्याच्या संरक्षण छत्रामुळे वाहतूकीच्या साधनांचा, वाहतूक व्यवसायाचा, संरक्षणगृहांचा विकास झाला आहे. उद्योग व व्यावसायिकांना मालमत्ता व संपत्तीचे नुकसान, नफ्याचे नुकसान, चोरीमुळे होणारे नुकसान इत्यादीच्या भरपाईची हमी विमा देतो. यामुळे व्यवसायात वाढ होण्यास आणि सातत्य टिकून राहण्यास मदत झाली आहे. तसेच विमा हप्त्याच्या स्वरूपात जमा होणारा निधी कंपन्यांचे भाग, कर्जरोखे, सरकारी प्रतिभूती यामध्ये गुंतवला जातो. शेती, पाणी योजना, विजनिर्मिती, गृहनिर्मिती इत्यादी क्षेत्राला अर्थसहाय्य विमा करतो. या सर्व गोष्टीमुळे देशातील वाणिज्य क्षेत्राचा विकास झाला आहे.

१.२.५ विम्याचे वाणिज्याच्या दृष्टीने महत्त्व (Commercial Significance) :

विम्याचे व्यापारी दृष्टिकोनातून महत्त्व खालील मुद्यांच्या आधारे स्पष्ट करता येईल.

१) व्यापारी स्थैर्य :

विम्यामुळे व्यापार उद्योगातील मालमत्तेला व जीविताला अनेक जोखमीपासून संरक्षण लाभते. विम्याच्या

कालावधीत एखाद्या दुर्घटनेमुळे मालमत्तेची, जीविताची हानी झाली तरी व्यापारी वर्गास त्याची झळ सोसावी लागत नाही. व्यवसायातील भांडवल सुरक्षित राहते आणि व्यावसायाला स्थैर्य लाभते.

२) औद्योगिक विकासाला प्रोत्साहन :

विम्यामुळे व्यवसायातील भविष्यातील अनिश्चितता बन्याच अंशी दूर होते. परिणामी व्यापारीवर्ग निश्चिंत मनाने व्यापार-उद्योगातील भांडवल गुंतवणूक वाढविण्यास राजी होतो. भविष्यकाळाशी निंगडीत भीती, चिंता व काळजी यातून मुक्तता झाल्याने व्यापारी उद्योग-व्यवसायातील गुंतवणूक वाढवितात. निरनिराळ्या क्षेत्रात प्रवेश करतात. परिणामी व्यापाराच्या व उद्योगधंद्यांच्या विकासाला प्रोत्साहन मिळते.

३) विदेशी व्यापारात वाढ :

विम्यामुळे विदेशी व्यापारात वाढ होते. आयात-निर्यात व्यापारातील जोखमीचा विमा उतरवून विदेशी व्यापार मोठ्या प्रमाणावर करणे शक्य होते. सागरी विमा, हवाई विमा, निर्यात जोखीम अशा विविध विमा योजना विदेशी व्यापारास प्रोत्साहन देतात.

४) महत्त्वाच्या व्यक्तींचा विमा :

कंपनीतील महत्त्वाच्या अधिकाऱ्यांचा विमा हे व्यापारी जगताला एक वरदान ठरले आहे. ज्या महत्त्वाच्या व्यक्तीवर कंपनीचे भवितव्य अवलंबून आहे, तिचा अचानक मृत्यू झाल्यास किंवा ती व्यक्ति कंपनी सोडून गेल्यास कंपनीला मोठा धक्का बसतो आणि आर्थिक नुकसान होते. कंपनीची कार्यक्षमता व अस्तित्व धोक्यात येऊ शकते. अशा नुकसानीविरुद्ध ‘किमॅन’ विमा उतरवून संरक्षण मिळविता येते.

५) नुकसानीची संभाव्यता कमी करणे :

विमा कंपन्या एखादी जोखीम स्विकारण्यापूर्वी विमा उतरवयाच्या मालमत्तेची इंजिनिअर्स व इतर तज्जाकडून सर्वेक्षण व तपासणी करवून घेतात आणि विमेदाराला जोखमी कमी करण्यासाठी विविध उपाय सुचवितात. त्यामुळे विम्याचा हप्ता कमी बसतो शिवाय मालमत्तेचे नुकसान होण्याची संभाव्यता कमी होते. जसे कारखान्यातील संयंत्राबाबतीत अपघात टाळण्याचे उपाय सुचविले जातात.

६) मालमत्तेच्या तारण मूल्यात वाढ :

विमा उतरविलेली मालमत्ता हे बँक व वित्तीय संस्थाच्या दृष्टीने चांगले असते. त्यामुळे बँका व वित्तसंस्था व्यापारी व औद्योगिक उपक्रमांना कर्ज देण्यास लवकर तयार होतात. कारण अशा ठिकाणी त्यांची कर्जे बुडण्याची शक्यता कमी असते.

७) नुकसान प्रतिबंध उपायांना प्रोत्साहन :

विमा कंपन्या व्यवसाय संस्थांना सुरक्षिततेच्या संदर्भात सल्ला देतात आणि नुकसानीस आला घालण्यासाठी कोणत्या उपाययोजना करावयाच्या हे सांगतात. जसे आग लागल्यास ती आणखी पसरू नये,

मालमत्तेचे पाणी, धूर व उष्णतेमुळे जास्त नुकसान होऊ नये म्हणून उपाय सुचवितात. त्यामुळे व्यवसायसंस्थांच्या संपत्तीचे जास्त नुकसान होत नाही.

८) कर्मचारी हित रक्षण :

व्यवसाय संस्था आपल्या कर्मचाऱ्यांना भविष्यनिर्वाह निधी, निवृत्ती वेतन, ग्रॅच्युइटी इत्यादि लाभ देत असतात. ते वेळेवर देणे शक्य व्हावे म्हणून विविध विमा योजना घेता येतात. त्यामुळे कर्मचाऱ्यांची देणी भागविण्यात अडचणी येत नाहीत. आणि कर्मचाऱ्यांच्या हिताचे रक्षण होते.

९) कायदेशीर जबाबदारीची तरतूद :

व्यवसाय संस्थांवर आपल्या व्यवसायामुळे त्रयस्थ व्यक्तीचा मृत्यू झाल्यास किंवा तिला इजा पोहोचल्यास किंवा तिच्या मालमत्तेची हानी झाल्यास नुकसान भरपाई देण्याची कायदेशीर जबाबदारी असते. जसे सिनेमागृहात चेंगराचेंगरी होऊन प्रेक्षकांचा मृत्यू होणे. कामातील चूका/निष्काळजीपणाबद्दल जबाबदारी डॉक्टर, वकील, इंजिनिअर, चार्टर्ड अकॉउटंट अशा व्यावसायिकांवर असते. कामाच्या ठिकाणी कामगाराचा मृत्यू झाल्यास, त्याला इजा पोहोचल्यास कामगार नुकसान भरपाई कायद्यानुसार नुकसान भरपाई द्यावी लागते. अशा विविध कायदेशीर जबाबदारींची तरतूद विमा घेऊन करता येते.

१.२.६ विमा एक सामाजिक सुरक्षिततेचे साधन (Insurance as a social security tool) :

समाजाच्या दृष्टीने विम्याला अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. विमा हे सामाजिक सुरक्षितता मिळवून देणारे एक महत्त्वाचे साधन आहे. खालील घटकावरून विम्याचे सामाजिक महत्त्व स्पष्ट होते.

१) मानवी हक्क सनदेतील हक्क :

संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या १९४८ च्या मानवी हक्क सनदेनुसार प्रत्येक व्यक्तीला स्वतःच्या कुटुंबासाठी अन्न, वस्त्र, निवारा, वैद्यकीय मदत आणि सामाजिक सेवा मिळविण्याचा हक्क आहे. तसेच बेरोजगारी, आजारपण, अपांगत्व, वैधव्य इत्यादी बाबी की ज्या त्यांच्या नियंत्रणाबाहेरील कारणामुळे निर्माण झाल्या आहेत, त्यापासून सुरक्षितता मिळविण्याचा हक्क आहे. असे हक्क आणि सुरक्षितता देण्याची जबाबदारी शासनाची असते. आयुर्विमा व्यवसायामुळे शासनावरील पर्यायाने समाजावरील हा बोजा कमी होतो.

२) सामाजिक सुरक्षा निधी :

भारतीय राज्यघटनेच्या कलम ४१ मध्ये सामाजिक सुरक्षिततेबाबत उल्लेख आहे. भारत सरकारने दिलेल्या निर्देशानुसार भारतीय आयुर्विमा महामंडळाने सामाजिक सुरक्षा निधी तयार केला आहे. समाजातील दुर्बल घटकांना विम्याचा लाभ देण्यासाठी या निधीचा वापर केला जातो. प्रामुख्याने आर्थिकदृष्ट्या मागास वर्ग, बिडी कामगार, विटभट्टी व बांधकाम क्षेत्रातील मजूर, शेतकी, रिक्षा चालक या सारख्या असंघटित कामगारांसाठी विशेष विमा योजना तयार केल्या आहेत. जनश्री वीमा योजना, कृषी श्रमिक सामाजिक सुरक्षा योजना, सामाजिक सुरक्षा गट विमा इत्यादी योजनांचा यामध्ये समावेश होतो.

ग्रामीण व सामाजिक क्षेत्रात ठराविक प्रमाणात काम करण्याचे बंधन खाजगी विमा कंपन्यावर देखील घातले आहे.

३) सामाजिक स्वास्थ्य :

विम्यामुळे वैयक्तिक, उद्योग, व्यापार, कारखाने, मालमत्ता या सर्व घटकांना सुरक्षितता प्राप्त झाली आहे. आकस्मित संकटामुळे संपत्तीचे झालेले नुकसान विमा कंपनी भरून देत असल्यामुळे उद्योग व व्यवसाय बंद पडण्याचा धोका नाहीसा होतो. तसेच उद्योग व व्यवसायातील अपघातामुळे कामगारांना, कुटुंबातील कर्त्यां व्यक्तीला अपंगत्व अथवा मृत्यु आल्यास कुटुंबातील व्यक्तींना आर्थिक सुरक्षा देण्याचे काम विमा करतो. सामाजिक विम्याद्वारे बेरोजगार, अपंग, वृद्ध व्यक्तींचे प्रश्न सुटण्यास मदत होते. याबरोबरच सामाजिक मालमत्तेचे रक्षण झाल्यामुळे समाजाला आवश्यक त्या वस्तू व सेवांचा नियमित पुरवठा होतो या सर्व घटकामुळे सामाजिक स्वास्थ्यात वाढ झाली आहे.

४) आत्मविश्वासात वाढ :

उद्योग, व्यापार, मालमत्ता इत्यादीला विम्याचे संरक्षण मिळाल्यामुळे व्यावसायिक व उद्योजकांचा आत्मविश्वास उंचावला आहे. उद्योजक नवीन नवीन उद्योग सुरू करण्यास, धाडसी प्रकल्प हाती घेण्यास तयार होऊ लागले आहेत. व्यापारी वर्ग देशांतर्गत व्यापाराबरोबर आंतरराष्ट्रीय व्यापारात भाग घेऊ लागले आहेत. पीक विमा व पशुधन विम्यामुळे शेतीविषयक कामे करण्यास शेतकऱ्यांना प्रोत्साहन मिळाले आहे. या विविध घटकांना विम्याचे संरक्षण दिल्यामुळे देशाच्या औद्योगिक विकासास मदत झाली आहे.

५) जोखमीचे वाटप :

विमा ही एक सामाजिक योजना आहे. विमा जोखीम अथवा संकट टाळत नाही, तर जोखमीचे विभाजन समाजातील असंख्य व्यक्तींमध्ये करून जोखमीची तीव्रता कमी करतो. थोडक्यात विमा संरक्षण ज्यांना हवे आहे त्यांचेकेडून विमा हप्त्याच्या स्वरूपात जमा झालेल्या निधीतून प्रत्यक्ष ज्याचे नुकसान झाले असेल त्याला नुकसानीची भरपाई करून दिली जाते.

६) वाहतूक सेवेचा विकास :

वाहतूकीच्या विविध साधनांना विम्याचे संरक्षण प्राप्त झाल्यामुळे वाहतूकदार वाहतूक करण्यास तयार झाले आहेत. नवीन वाहने खरेदी करून वाहतूक सेवेत वाढ करण्यास ते प्रवृत्त होत आहेत. तसेच विम्याच्या स्वरूपात जमा झालेल्या निधीतून विमा कंपन्या वाहतूक संस्थांना वाहतूक सेवेच्या विकासासाठी कर्जरूपाने अर्थसहाय्य करतात. यामुळे वाहतूक सेवेचा विकास झाला आहे.

७) शैक्षणिक सुविधेत वाढ :

विमेदार आणि सर्वसामान्य जनतेच्या शैक्षणिक विकासासाठी विमा कंपन्या प्रयत्नशील आहेत. कुटुंब नियोजन, कुटुंबाचे आर्थिक संरक्षण, आरोग्य विषयक माहिती, बचतीचे महत्त्व इत्यादीबाबतचे ज्ञान विमा

कंपन्या सर्वसामान्य जनतेपर्यंत पोहचविण्याचे काम करतात. यासाठी वैद्यकीय शिबीरे व प्रदर्शने आयोजित केली जातात. विविध प्रकारची भित्तीपत्रके व हॅण्ड बिल्सचे वाटप केले जाते. दूरदर्शन, रेडिओ, वर्तमानपत्रे इ. द्वारे जाहिरात करून शिक्षण देण्याचे काम केले जाते.

८) गृह टंचाईवर मात :

भारतामध्ये बेरोजगारीबोरच राहत्या घरांच्या टंचाईचा प्रश्न भिषण स्वरूपाचा आहे. लोकसंख्येच्या वाढीबोर दिवसेंदिवस हा प्रश्न जटील बनत आहे. गृहटंचाई ही एक राष्ट्रीय समस्या बनली आहे. अशा परिस्थितीत आयुर्विमा महामंडळाने ही समस्या सोडविण्यासाठी मोलाचे योगदान दिले आहे. आयुर्विमा महामंडळ विविध गृहनिर्माण संस्थांना, नॅशनल हैंसिंग बँक, हडको या प्रकारच्या गृहनिर्माण संस्थांना आणि विमेदारांना गृहनिर्मितीसाठी कर्ज देते.

९) दारिद्र्य रेषेखालील व्यक्तींना मदत :

भारतात दारिद्र्य रेषेखालील व्यक्तींचे प्रमाण खूप जास्त आहे. प्रामुख्याने यामध्ये अल्पभूधारक, भूमिहीन मजूर, हमाल, मोलमजूरी करणारे, लहान व्यावसायिक इत्यादींचा समावेश होतो. विमा हप्ता भरण्याची आर्थिक कुवत नसल्याने हा वर्ग विमा संरक्षणापासून वंचीत राहतो. या घटकाला विमा संरक्षण देण्याची व्यवस्था सरकारला करावी लागते. त्यासाठी भरावे लागणारे विमा हप्ते शासन व विमा कंपन्या सामाजिक सुरक्षा निधीतून भरतात. त्यामुळे दारिद्र्यरेषेखालील व्यक्तींना विम्याचा लाभ मिळू लागला आहे.

१.२.७ विमा कराराचे प्रकार / विम्याचे प्रकार (Types of Insurance Contract) :

विमा कराराचे प्रामुख्याने व्यक्तिगत विमा, मालमत्तेचा विमा आणि हमीविमा असे तीन प्रकार पडतात. त्याचे विवेचन पुढीलप्रमाणे -

१) व्यक्तिगत विमा (Personal Insurance) :

जेव्हा एखादी व्यक्ती आपल्या आयुष्याचा विमा उतरविते तेव्हा अशा विमा कराराला व्यक्तिगत विमा करार असे म्हणतात. याला आयुर्विमा किंवा जीवन विमा करार असेही म्हटले जाते. या विमा कराराअंतर्गत विमेदारास अकाली मृत्यू, अपघात अथवा आजारपण यामुळे होणाऱ्या संभाव्य हानीविरुद्ध विमा संरक्षण दिले जाते.

या विमा कराराला नुकसान भरपाईचे तत्त्व लागू होत नाही. विमेदाराच्या मृत्युमुळे कुटुंबाच्या होणाऱ्या हानीची पैशात मोजदाद करता येत नाही. त्यामुळे विमेदार आपल्या जीवनाचा कितीही रकमेचा विमा घेऊ शकतो. अर्थात असे असले तरी विम्याचा प्रकार आणि विमेदाराची हप्ते भरण्याची कुवत विचारात घेऊन विमा रक्कम निश्चित केली जाते.

व्यक्तिगत विमा प्रकारामध्ये पुढील महत्त्वाच्या विमा प्रकारांचा समावेश होतो.

अ) आयुर्विमा :

व्यक्तीच्या जीवनाचा किंवा आयुष्याचा घेतलेला विमा म्हणजे आयुर्विमा होय. प्रत्येक व्यक्तीचे स्वतःच्या आयुष्यात अमर्याद आर्थिक हितसंबंध असतात. त्यामुळे प्रत्येक व्यक्ती आपल्या आयुष्याचा किंतीही रकमेचा विमा उतरू शकते. या विमा करारास नुकसान भरपाईचे तत्त्व लागू होत नाही. आयुर्विम्याचे आजीवन विमा आणि हयातीतील विमा असे दोन प्रमुख प्रकार पडतात.

१) आजीवन विमा : या प्रकारात विमेदाराच्या संपूर्ण आयुष्याचा विमा उतरला जातो. विमेदाराला आयुष्यभर हप्ते भरावे लागतात. विमा रक्कम त्याला स्वतःला मिळत नाही. तर ती त्याच्या मृत्यूनंतर वारसांना दिली जाते.

२) हयातीतील विमा : याला मुदती विमा असेही म्हणतात. व्यक्ती ठाविक मुदतीचा विमा घेते. ही मुदत पूर्ण झाल्यानंतर संपूर्ण विमा रक्कम व इतर सर्व लाभ विमेदारास दिले जातात. परंतु जर दुर्दैवाने मुदतीपूर्वी विमेदाराचे निधन झाल्यास हे सर्व लाभ वारसास दिले जातात.

ब) व्यक्तिगत अपघात विमा :

यामध्ये विमेदारास अपघाताने अपंगत्व आल्यास त्यास व अपघाती मृत्यू झाल्यास वारसाना विमा रक्कम दिली जाते. विमेदारास मिळणाऱ्या भरपाईचे प्रमाण हे अपघाताने होणाऱ्या शारीरिक हानीच्या प्रमाणावर अवलंबून असते.

क) स्वास्थ्य विमा :

या विम्या अंतर्गत व्यक्ती वैद्यकीय खर्चाची तरतूद करू शकते. भविष्यकाळातील आजारपण, शस्त्रक्रिया, दवाखान्यातील खर्च, औषधोपचार इ. ची तरतूद या विमापत्राद्वारे करता येते.

२) मालमत्ता विमा (Property Insurance) :

व्यक्ती किंवा संस्था अनपेक्षित घटनेमुळे आपल्या मालमत्तेस होणाऱ्या संभाव्य नुकसानीवरुद्ध विमा घेते. त्यास मालमत्ता विमा असे म्हणतात. या विमा कराराद्वारे विमा कंपनी विमित मालमत्तेचे करारातील समाविष्ट कारणामुळे झालेल्या हानीची भरपाई करण्याचे मान्य करते. या विमा कराराला विम्याची सर्व तत्त्वे लागू होतात. विमित मालमत्तेचे विमा विषयामुळे विमा रकमेच्या मर्यादित जितके नुकसान झाले असेल तेवढीच रक्कम भरपाई म्हणून दिली जाते. या मालमत्तेत व्यक्तीचे आर्थिक हितसंबंध असतील म्हणजेच विमेय हित असेल अशा मालमत्तेचाच विमा घेता येतो. तसेच विमा घेतला नसता तर व्यक्तीने मालमत्तेची जेवढी काळजी घेतली असती तेवढी त्याने विमा घेतल्यांतरही घ्यावी. तसेच मालमत्तेस कांही कारणाने हानी होत असेल तर ती कमी करण्याचा प्रयत्न विमेदाराने केला पाहिजे. या विमा कराराअंतर्गत घर, ऑफिसर, फर्निचर, घरगुती वस्तू, दागिने, कच्चा माल, यंत्रसामग्री, उपकरणे, वाहने संग्रहण गृहे इ. अनेक प्रकारच्या मालमत्तेचा विमा घेता येऊ शकतो.

या विमा प्रकारामध्ये प्रामुख्याने अग्निविमा करार, सागरी विमा करार, पीक विमा, जनावरांचा विमा, मोटार विमा, दंगल अथवा दरोडा विमा, प्रवासी साहित्याचा विमा इ. चा समावेश होतो.

३) हमी विमा (Guarantee Insurance)

हमी विमा म्हणजे एखाद्या व्यक्तीच्या अथवा संस्थेच्या विहित जबाबदारीविरुद्ध केलेला विमा करार होय. उद्योग व्यवसायाच्या वाढत्या व्यापातून हा विमा प्रकार उदयास आला. आज बहुतांश व्यापार विश्वास व उधारीवर चालतो. जर अशी उधारी वसूल झाली नाही तर आर्थिक नुकसान होते. तसेच जर एखाद्या व्यक्तीने बँकेचे कर्ज घेतले असेल आणि त्याची परतफेड केली नाही तर बँकेचे आर्थिक नुकसान होते. अशा प्रसंगात बँक कर्जदाराच्या प्रतिष्ठेचा तसेच व्यापारी गिर्हाईकाच्या प्रतिष्ठेचा विमा घेऊ शकते. उद्योग व व्यावसायिक अनेक महत्त्वाच्या जबाबदाऱ्या कर्मचाऱ्यावर सोपवतात. अनेकदा अशा कर्मचाऱ्यांकडून गैरप्रकार किंवा आर्थिक फसवणूक होऊ शकते, कर्मचाऱ्यांच्या अप्रामाणिकपणामुळे होणाऱ्या नुकसानी विरुद्ध हमी विमा उतरविता येतो.

या विमा कराराद्वारे विमा कंपनी धनकोची ऋणकोकडून रक्कम वसूल करण्याची अथवा वसूली न झाल्यास हानी भरपाईची रक्कम स्वतः देण्याची जबाबदारी स्वीकारते.

थोडक्यात विमा कंपनी या विमा कराराद्वारे विमेदारास तृतीय पक्षाचा विश्वास आणि प्रामाणिकपणाच्या वर्तणुकीबाबत हमी देते. हा विमा बँका व पतसंस्था आपल्या कर्जदारांचा, उद्योजक व व्यावसायिक आपल्या कर्मचाऱ्यांचा व ऋणकोंचा विमा घेणे पसंत करतात. प्रामुख्याने यामध्ये प्रामाणिकपणाची हमी, वाणिज्य विषयक हमी, शासकीय हमी, न्यायालय हमी, पतहमी इ. चा समावेश होतो.

● तुमची प्रगती तपासा : भाग -१

अ) दिलेल्या पर्यायामधून अचूक पर्याय निवडा.

१) विमा हा विमेदार आणि विमा कंपनी या दोन पक्षातील आहे.

अ) करार ब) पैज क) ठराव ड) काहीही नाही

२) विमा करार हा सिद्धांतावर आधारित आहे.

अ) निश्चितता ब) संभाव्यता क) हानीभरण ड) यापैकी नाही.

३) व्यक्तिगत विमा कराराला तत्व लागू होत नाही.

अ) विमेयहित ब) परस्पर विश्वास क) नुकसान भरपाई ड) यापैकी नाही.

४) विमा म्हणजे एखाद्या व्यक्तिच्या अथवा संस्थेच्या विहित जबाबदारी विरुद्ध केलेला विमा होय.

अ) हमी ब) कमी क) जादा ड) सागरी

५) जेव्हा एखादी व्यक्ती आपल्या विमा उतरविते तेव्हा त्या विमा करारास व्यक्तिगत विमा असे म्हणतात.

अ) मालमतेचा ब) आयुष्याचा क) जनावरांचा ड) सर्वच

ब) रिकाम्या जागा भरा.

- १) विमा हा एक सामुहिक अविष्कार आहे.
- २) विमा हे एक आणि सुरक्षिततेचे साधन आहे.
- ३) विमा करार करताना विमा कंपनी सर्वप्रथम ची निश्चिती करते.
- ४) विमा हा नसून तो एक व्यवसाय आहे.
- ५) विमा हा नाही.

क) चूक की बरोबर ते लिहा.

- १) प्राचीन काळामध्येही विमा ही संकल्पना अस्तित्वात असल्याचे दिसून येते.
- २) रॅक फेल यांच्या मते विमा हे हानीचे वाटप करण्याचे साधन आहे.
- ३) भविष्यकाळात निश्चितपणे घडणाऱ्या घटनेच्या जोखमीचा विमा उतरविता येतो.
- ४) विमा हा संख्याशास्त्रातील लहान संख्येच्या सिद्धांतावर आधारलेला आहे.
- ५) विम्यामुळे मृत्यू किंवा जोखीम टाळणे शक्य होते.

१.२.८ विम्याची तत्त्वे (Fundamental Principles of Insurance)

कोणतेही कार्य किंवा उपक्रम पद्धतशीरपणे व परिणामकारकपणे पार पाडण्यासाठी आवश्यक व मार्गदर्शक ठरणारे नियम म्हणजे मूलतत्त्व होय. विमा हे देखील एक कार्य आहे आणि ते योग्य पद्धतीने व परिणामकारकपणे होण्यासाठी विमा व्यवसायातील कर्मचाऱ्यांनी, अधिकाऱ्यांनी आणि संबंधित घटकांनी कसे वागावे व कशा प्रकारे कार्ये करावीत याविषयी त्यांना मार्गदर्शक ठरतील असे कांही नियम, ठोकताळे तयार केले जातात. त्यांनाच विम्याची तत्त्वे असे म्हणतात. ही तत्त्वे म्हणजे विमा व्यवसायाचा मूलभूत आधार असतात. या तत्त्वांचे प्राथमिक तत्त्व व दुय्यम तत्त्वे या दोन प्रकारात वर्गीकरण केले जाते.

१.२.८.१ विम्याची प्राथमिक तत्त्वे (Primary Principles of Insurance)

प्राथमिक तत्त्वांना विम्याची मूळ व महत्त्वाची तत्त्वे म्हणून संबोधले जाते. विम्याची संकल्पना उद्यास आल्यानंतर सर्वप्रथम ही तत्त्वे लागू केली गेली. यामध्ये पुढील तत्त्वांचा समावेश होतो.

१) विमेयहित तत्व (Principle of Insurable Interest) :

ज्या व्यक्तिचा अथवा वस्तूचा विमा घ्यावयाचा आहे त्या व्यक्तीत अथवा वस्तूत विमा प्रस्ताव करणाऱ्या व्यक्तीचे आर्थिक हितसंबंध असणे म्हणजे विमेयहित होय. म्हणजेच विमित व्यक्तीच्या मृत्यु अथवा अपघातामुळे किंवा विमित वस्तूच्या नाश पावण्यामुळे विमेदाराचे आर्थिक नुकसान होत असेल तर त्या व्यक्ती अथवा वस्तूत त्याचे आर्थिक हितसंबंध आहेत असे म्हटले जाईल. विमित व्यक्तीत अथवा वस्तूत आर्थिक हितसंबंध असल्याचे विमेदाराने पुरावे घ्यावे लागतात. तसेच ते सिद्ध करण्याची जबाबदारी विमेदाराची असते. विमेयहित नसलेल्या व्यक्तीचा अथवा वस्तूचा विमा उतरविता येत नाही. जर एखाद्या व्यक्तीने विमेयहित नसताना विमा कंपनीची दिशाभूल करून विमा घेतला तर असा विमा करार बेकायदेशीर ठरतो. तसेच विमा करार रद्द होतो. थोडक्यात विमेयहित तत्व विमेदाराच्या भावनांचा विचार करत नाही. त्यामुळे कितीही घनिष्ठ मैत्री असली तरी मित्राचा विमा उतरविता येत नाही.

• विमेयहित कधी असावे :

विमेयहित तत्व हे सर्व विमा प्रकारांना लागू पडते. आयुर्विष्यात विमा घेताना विमेयहित असावे लागते. सागरी विष्यात ते नुकसान भरपाईच्या प्रसंगी असावे लागते. अग्नी आणि अपघात विष्याच्या बाबतीत ते विमा करार करताना व प्रत्यक्ष नुकसानभरपाई देताना या दोन्ही वेळी विमेयहित असावे लागते.

• विमेयहित कोणाला कोणामध्ये असते :

१) पती-पत्नी : पती-पत्नी या दोघांना एकमेकांच्या आयुष्यात अमर्याद विमेयहित असते. ते कायद्याने मान्य केले असल्यामुळे पती-पत्नी कोणताही पुरावा न देता एकमेकांच्या आयुष्याचा विमा उतरवू शकतात.

२) मालमत्ता व मालक : घर, ऑफिस, दुकान, वाहन यासारख्या मालमत्तेमध्ये तिच्या मालकाचे आर्थिक हितसंबंध असतात. यामुळे तो आपल्या मालकीच्या अथवा ताब्यातील संपत्तीचा विमा उतरवू शकतो.

३) मालक व नोकर : व्यवसाय मालक आपल्या कर्मचाऱ्यांचा विमा घेऊ शकतो. कारण एखाद्या कर्मचाऱ्याच्या अप्रामाणिकपणा, अफरातफर, फसवणूक इ. कृत्यामुळे मालकाचे आर्थिक नुकसान होण्याची शक्यता असते.

४) मालक व कूळ : मालकाला कुळाकडून येणे असलेल्या खंडाच्या रकमेत विमेयहित असल्याने तो कुळाचा विमा घेऊ शकतो.

५) भागीदार : भागीदारी संस्थेतील प्रत्येक भागीदारास एकमेकामध्ये विमेय हित असते. कारण एखाद्या भागीदाराचा मृत्यु अथवा अपघातामुळे इतर भागीदारांचे आर्थिक नुकसान होते.

६) धनको व क्रणको : धनकोने क्रणकोला दिलेल्या कर्जाच्या रकमे इतके विमेय हित असते. त्यामुळे त्याला क्रणकोचा कर्ज रकमे इतका विमा उतरविता येतो.

७) जामीनदार व कर्जदार : जर कर्जदाराने कर्जफेड केली नाही तर त्याची कायदेशीर जबाबदारी जामीनदारावर येते. म्हणजेच जामीनदाराचे कर्जदारामध्ये विमेयहित असते. म्हणून तो कर्जदाराचा विमा घेऊ शकतो.

८) विश्वस्त व मालक : विश्वस्ताच्या ताब्यात असलेल्या मालमत्तेत त्याचे विमेय हित असते.

९) अभिकर्ते व मालमत्ता : व्यापारी अभिकर्त्याना त्यांच्या ताब्यात असलेल्या मालमत्तेत आर्थिक हितसंबंध असतात. कारण अशा मालमत्तेचे नुकसान झाल्यास त्याची जबाबदारी अभिकर्त्यावर असते.

१०) हानिभरण तत्त्व / नुकसानभरपाईचे तत्त्व (Principle of Indemnity) :

विमा ही संकल्पनाच नुकसान भरपाईच्या संकल्पनेतून उदयास आली आहे. त्यामुळे नुकसान भरपाईचे तत्त्व हे विमा करारातील प्रमुख तत्त्व मानले जाते. एखाद्या घटनेमुळे वस्तूचे अथवा मालमत्तेचे नुकसान झाल्यास त्याची भरपाई करण्याच्या तत्त्वास नुकसान भरपाईचे तत्त्व असे म्हणतात. आयुर्विमा सोडून सर्व विमा करार हे नुकसान भरपाईचे करार असतात. या तत्त्वानुसार विमेदाराचे जेवढे आर्थिक नुकसान होईल तेवढी रक्कम भरपाई म्हणून दिली जाते. थोडक्यता विमा करारापासून विमेदारास अधिकचा लाभ अथवा अर्थप्राप्ती / नफा मिळवता येत नाही. प्रत्यक्ष नुकसानीपेक्षा अधिक रक्कम विमेदाराने घेतल्यास ती परत मिळवण्याचा अधिकार विमा कंपनीस असतो.

● नुकसान भरपाईची पद्धत :

विमित मालमत्तेच्या होणाऱ्या नुकसानीची भरपाई विमा कंपनी पुढील तीन पद्धतीने करू शकते.

१) रोख रक्कम : ही पद्धत सर्वत्र प्रचलित आहे. विमित मालमत्तेच्या नुकसानीचे विमा कंपनी सर्वेक्षण करते व भरपाईची रक्कम ठरवते. मालमत्तेचे जेवढे प्रत्यक्ष नुकसान झाले असेल तेवढी रक्कम विमेदारास रोख स्वरूपात दिली जाते.

२) वस्तूची दुरुस्ती : कांही वस्तूच्या नुकसान भरपाईबाबत विमा कंपनी रोख रकमेएवजी ती वस्तू दुरुस्त करून भरपाई करते. उदा. वाहने, फर्निचर इ. यामध्ये विमेदाराला त्याचे समाधान होईल अशा प्रकारे ती दुरुस्त करून घेण्यास सांगितले जाते. दुरुस्ती खर्चाच्या रकमेचा चेक दुरुस्ती करणाऱ्यास दिला जातो. थोडक्यात या पद्धतीमध्ये वस्तू पूर्वस्थितीत आणून दिली जाते.

३) वस्तू बदलून देणे : यामध्ये विमा कंपनी नुकसान पोहचलेली वस्तू बदलून नवीन वस्तू देते. जर विमित वस्तू दुरुस्तीचा खर्च त्या वस्तूच्या किंमतीपेक्षा जास्त येणार असेल तर वस्तू दुरुस्त न करता बदलून दिली जाते. प्रामुख्याने अनिविमा करारामध्ये ही पद्धत वापरली जाते.

नुकसान भरपाई देण्यासाठी विमा कंपनीस करावा लागणारा खर्च हा हानीच्या रकमेपेक्षा जास्त होऊ नये. म्हणजेच हानी भरणामुळे विमेदाराचा फायदा होऊ नये. तसेच अनेकदा विमेदार मालमत्तेच्या रकमेपेक्षा कमी रकमेचा विमा उतरवितात. अशावेळी विमा कंपनी नुकसान भरपाई देतात प्रमाणशीर तत्त्वाचा अवलंब

करते. उदा. जर रु. १,००,००० किंमतीच्या मालमत्तेचा विमा रु. ५०,००० इतकाच घेतला असेल आणि नुकसान केवळ रु. ४०,००० चे झाल्यास प्रमाणशीर तत्वानुसार संपूर्ण भरपाई न देता विमा रकमेच्या प्रमाणात म्हणजेच निम्म्या रकमेची भरपाई केली जाईल. याउलट मालमत्तेच्या किंमतीपेक्षा जास्त रकमेचा विमा घेतल्यास भरपाई ही विमा रक्कम व प्रत्यक्ष नुकसानीची रक्कम यापैकी जी कमी असेल ती दिली जाते.

३) परस्पर विश्वास तत्त्व/परमोच्च विश्वास तत्त्व (Principle of Utmost Good Faith)

परस्पर विश्वास हा विमा कराराचा मूळ पाया आहे. विमा कंपनी आणि विमेदार यांनी कराराशी संबंधित माहिती संपूर्ण व सत्य स्वरूपात एकमेकांना देणे म्हणजे परस्पर विश्वास होय. विमा करारावर परिणाम होईल अशी कोणतीही माहिती परस्परांनी एकमेकापासून लपवून ठेवू नये. अर्थात या तत्वानुसार संपूर्ण व सत्य माहिती देण्याची अधिक जबाबदारी विमेदारावर असते. कारण विमित व्यक्ती अथवा वस्तूविषयी वस्तुनिष्ठ सत्य माहिती विमेदारास असते.

● वस्तुनिष्ठ सत्य माहिती :

वस्तुनिष्ठ सत्य माहिती पुरवण्याचा जबाबदारी विमेदाराची असते. विमा करार करावा की करू नये, विमा हप्ता किती आकारावा, किती रकमेचा विमा द्यावा हे निर्णय ज्या माहितीवर अवलंबून असतात, अशा माहितीस वस्तुनिष्ठ सत्य माहिती असे म्हणतात. वस्तुनिष्ठ सत्य माहितीमध्ये खालील माहितीचा समावेश होतो.

- १) विमा कंपनीची जोखीम वाढणारी माहिती.
 - २) विमित मालमत्तेला सभोवतालच्या परिस्थितीमुळे हानी पोहोचण्याची शक्यता असल्यास ती परिस्थिती निर्माण होण्याची शक्यता.
 - ३) जीवनविम्यात विमेदाराला झालेला आजार किंवा कुटुंबातील अनुवंशिक आजार, विमेदाराच्या पेशामुळे वाढणारी जोखीम.
 - ४) सागरी विम्यात जहाजाची योग्य निगा न ठेवल्यामुळे निर्माण होणाऱ्या धोक्याची शक्यता.
 - ५) घरफोडी विम्यात यापूर्वी घरफोडीचा झालेला प्रयत्न इ.
- वरील प्रकारची माहिती विमेदाराने चुकीची अथवा अपूर्ण दिल्यास किंवा लपवून ठेवल्यास विमा कंपनी नुकसान भरपाईची रक्कम नाकारू शकते. अर्थात असे असले तरी कांही माहिती ही वस्तुनिष्ठ माहिती या सदरात येत नाही. त्यामुळे अशी माहिती विमेदाराने दिली नाही तरी परमोच्च विश्वास तत्वाचा भंग होत नाही. उदा.
- १) विमा कंपनीस सहज उपलब्ध होणारी माहिती. उदा. युद्धजन्य परिस्थिती.
 - २) विमा जोखीम कमी करणारी माहिती उदा. आग प्रतिबंधक यंत्रणा बसविणे.
 - ३) करारात समाविष्ट असलेली माहिती.

४) विमा करारासाठी आवश्यक असणाऱ्या माहितीच्या अनुषंगाने मिळणारी माहिती इ.

तसेच जी माहिती विमा करार करताना विमेदारास माहित नसेल उदा. एखादा आजार, ती देण्याचे बंधन विमेदारावर नसते. अशावेळी अपुरी माहिती दिली या कारणावरून विमा कंपनी आपली जबाबदारी टाळू शकत नाही.

४) संभाव्यतेचे तत्व (Principle of Probability) :

एखादी घटना व त्यामुळे होणारी हानी याची संभाव्यता / शक्यता असणे हा विमा करारातील महत्त्वाचा भाग आहे. एखादी एखादी घटना घडण्याची शक्यता असेल आणि त्यामुळे हानी होण्याची शक्यता असणे म्हणजे संभाव्यतेचे तत्व होय. विमा कंपनीसुद्धा विमित वस्तुला नुकसान होण्याची शक्यता गृहीत धरून विमा करार करते. जर मालमत्तेला नुकसान होण्याची शक्यता नसेल तर कोणतीही व्यक्ती विमा करार करणार नाही. कारण त्यासाठी अनावश्यक विमा हप्त्याचा खर्च करावा लागेल. संभाव्य हानी ही नैसर्गिक अथवा मानवनिर्मित घटनामुळे होऊ शकते. उदा. आग, जहाजांची टक्कर होणे, भूकंप, महापूर, दंगल, वादळ, अपघात इ.

तसेच विमित मालमत्तेला भविष्यात नुकसान होणार हे निश्चित असेल तर विमा कंपनी अशा मालमत्तेचा विमा उतरवित नाही. कारण धोका निश्चित असेल तर नुकसान भरपाई निश्चितपणे द्यावी लागणार आणि विमा हा अनिश्चितता/संभाव्यता या तत्त्वावर आधारित असतो. हे तत्व आयुर्विम्याला देखील लागू होते. मानवी आयुष्यात मृत्यू हा निश्चित असला तरी तो कधी होईल हे सांगता येत नाही. जर एखाद्या व्यक्तीला कॅन्सर असेल आणि ती एक वर्षात मृत्यू पावणार हे निश्चित असेल तर विमा कंपनी अशा व्यक्तीचा विमा करार स्वीकारत नाही. अणि जर व्यक्तीने ही बाब लपवून विमा घेतला तर विमा कंपनी विमा रक्कम देण्याचे नाकारू शकते.

५) सहकाराचे तत्व (Principle of Co-operation) :

विमा हा सामाजिक सहकार्याचा आविष्कार आहे. परस्पर सहकार्य हा विमा व्यवसायाचा मुलभूत गाभा आहे. विमा व्यवसाय सहकाराच्या तत्त्वावर चालतो. विम्यामध्ये समान प्रकारच्या धोक्याची शक्यता असणारे अनेक लोक एकत्र येतात व विमा हप्त्याच्या स्वरूपात निधी जमा करतात. या जमलेल्या निधीतून ज्याचे प्रत्यक्ष नुकसान होईल त्याची भरपाई केली जाते. थोडक्यात संभाव्य नुकसानीसाठी सर्व विमेदार विमा हप्त्याच्या स्वरूपात योगदान देतात. ज्या विमेदाराची अनपेक्षित संकटामुळे हानी होईल त्याची आर्थिक भरपाई सर्व विमेदार एकत्रितपणे करतात, हेच सहकाराचे तत्व आहे.

समाजातील उद्योजक, व्यापारी, व्यावसायिक, या सर्वांचे व्यवसाय अखंडपणे सुरु राहण्यास हे तत्व मदत करते. कोणत्याही अनपेक्षित धोक्यामुळे व्यवसायाचे नुकसान झाल्यास ते सहकार तत्त्वाच्या माध्यमातून भरून दिले जाते व व्यवसाय अखंडपणे सुरु राहू शकतो. विमा घेणाऱ्या सर्वच विमेदारांना हानी पोहोचते असे नाही. जोखीम स्वीकारावी लागणाऱ्यांचे प्रमाण कमी असणे हे विमा व्यवसाय सुरु राहण्यासाठी आवश्यक आहे.

१.२.८.२ विम्याची दुय्यम तत्वे (Secondary Principles of Insurance) :

दुय्यम तत्वे ही नुकसान भरपाई तत्वातून निर्माण झाली आहेत. नुकसान भरपाईच्या उद्देशाने विमा करार केले जातात. या तत्वाचा दुफुरयोग होवू नये अथवा एखाद्याने गैरफायदा घेऊ नये, म्हणून ही तत्वे अवलंबली जातात. यामध्ये पुढील तत्वांचा समावेश होतो.

१) मालकी हक्क बदलाचे तत्व (Principle of Subrogation) :

विमा कंपनीने विमित मालमत्तेच्या नुकसानीची भरपाई केल्यानंतर ती विमित मालमत्ता आपोआप विमा कंपनीच्या मालकीची होती. म्हणजेच नुकसान भरपाई दिल्यानंतर विमित मालमत्तेचे मालकी हक्क विमेदाराकडून विमा कंपनीकडे हस्तांतरीत होतात. म्हणून यास मालकी हक्क बदलाचे तत्व असे म्हणतात.

अर्थात ज्या प्रमाणात विमा कंपनीने नुकसान भरपाई दिली असेल त्या प्रमाणात हे मालकी हक्क विमा कंपनीस प्राप्त होतात. त्यासाठी कोणतीही कायदेशीर प्रक्रिया करावी लगात नाही. तसेच विमित मालमत्ता विमा कंपनीने प्रत्यक्ष ताब्यात घेण्याची गरज नसते. ती जिथे असेल व ज्या परिस्थितीत असेल तिथे त्या विमित मालमत्तेवर विमा कंपनीचा हक्क लागू होतो. तसेच हा हक्क अमर्याद कालावधीसाठी असतो. उदा. जर विमित जहाज व जहाजावरील माल समुद्रात बुडाला असेल आणि विमा कंपनीने त्याची संपूर्ण नुकसान भरपाई विमेदारास दिली तर त्या बुडालेल्या जहाज व त्यावरील मालावर विमा कंपनीचा हक्क प्राप्त होतो. समजा हे जहाज अथवा त्यावरील माल १०० वर्षांनंतर एखाद्याने बाहेर काढले तर त्यावर विमा कंपनी आपला हक्क प्रस्थापित करू शकते.

या तत्वाला प्रत्यासनाचे तत्व असेही म्हणतात. नुकसान भरपाई तत्वाला हे तत्व पूरक मानले जाते. विमा करारापासून विमेदाराला अधिक लाभ अथवा नफा होऊ नये हा या तत्वाचा मुख्य उद्देश आहे.

या तत्वानुसार पुढीलप्रमाणे मालकी हक्कात बदल होतो.

- १) विमित मालमत्तेच्या हानीची भरपाई केल्यानंतर तिच्या अवशेषावर विमा कंपनीचा अधिकार प्राप्त होतो.
- २) विमेदारास विमा कंपनी व्यतिरिक्त अन्य कोणाकडून भरपाई मिळाल्यास त्यावर विमा कंपनीचा अधिकार प्रस्थापित होतो.
- ३) मालमत्तेच्या नुकसानीस जबाबदार असलेल्या व्यक्तीविरुद्ध दावा दाखल करून विमा कंपनी नुकसानीची वसुली करू शकते.
- ४) विमित मालमत्तेच्या शिल्लक अवशेषांचा वापर करावयाचा किंवा विक्री करावयाचा अधिकार विमा कंपनीस असतो.
- ५) असे अवशेष इतरांनी ताब्यात घेतल्यास, पळविल्यास, चोरल्यास ते परत मिळवण्याचा अधिकार विमा कंपनीस असतो.

२) अंशदायित्वाचे तत्त्व (Principle of Contribution) :

हे तत्त्व नुकसानभरपाई तत्त्वाचे पूरक तत्त्व मानले जाते. याला वर्गणीचे तत्त्व असेही म्हणतात. एखाद्या विमेदाराने एकाच मालमत्तेचा विमा एकापेक्षा अधिक विमा कंपन्यांकडे घेतला असेल तर अशा मालमत्तेच्या हानीची भरपाई ती प्रत्येक विमा कंपनी स्वतंत्रपणे न करता सर्व कंपन्या मिळून एकत्रितपणे करतात. यालाच अंशदायित्व असे म्हणतात. हानीतील प्रत्येक कंपनीचा हिस्सा तिच्या उतरविलेल्या विमा रकमेच्या प्रमाणात असतो. उदा. विमेदाराने आपल्या रु. २ लाख किंमतीच्या मालमत्तेचा विमा दोन वेगवेगळ्या विमा कंपन्यांकडे घेतला. या मालमत्तेचे आगीमुळे पूर्णतः म्हणजे रु. २ लाखांचे नुकसान झाले. अशा वेळी या दोन्ही कंपन्या मिळून म्हणजेच रु. १ लाख प्रत्येकी नुकसान भरपाई देतील. जर या दोन्ही कंपन्यांनी स्वतंत्रपणे रु. २ लाख भरपाई दिल्यास विमेदाराला फायदा होईल आणि ते विमा तत्त्वांच्या विरुद्ध आहे.

तसेच विमेदाराने अन्य कंपनीकडे विमा घेतल्याचे स्पष्ट केले पाहिजे. त्याने विमा कंपनीला फसविण्याच्या उद्देशाने दुसऱ्या कंपनीकडूनही भरपाई घेतल्यास विमा कंपनी ती विमेदाराकडून वसूल करू शकते. तसेच अन्य कंपनीने भरपाई दिली नसेल तर ज्या कंपनीने ती पूर्ण दिली आहे ती कंपनी इतर कंपन्याकडून त्यांच्या हिस्स्याची वर्गणी वसूल करू शकते.

हे तत्त्व आयुर्विम्याला लागू होत नाही. कारण आयुर्विमा हा नुकसान भरपाईचा करार नाही. एखादी व्यक्ती आपल्या आयुष्याचा कितीही रकमेचा कितीही विमा कंपन्यांकडे विमा उतरवू शकते.

३) नुकसान कमी करण्याचे तत्त्व (Principle of Mitigation of loss) :

विमित मालमत्तेला नुकसान होत असताना ते कमीत कमी कसे राहील यासाठी विमेदाराने प्रयत्न करणे अपेक्षित असते. नुकसान कमी करण्यासाठी प्रयत्न करण्याची विमेदारावर सोपवलेली जबाबदारी म्हणजेच नुकसान कमी करण्याचे तत्त्व होय. म्हणजेच एखाद्या मालमत्तेचा विमा घेतला म्हणजे चिंता संपली, आता नुकसान झाले तरी चालेल असे विमेदाराने समजता कामा नये. थोडक्यात विमा घेतला नसता तर विमेदाराने मालमत्तेची जेवढी काळजी घेतली अशी तेवढीच ती त्याने विमा घेतला असताना देखील घ्यावी हा या तत्त्वाचा मुख्य उद्देश आहे.

विमित मालमत्तेला धोका निर्माण झाल्यास विमेदाराने मालमत्तेचे नुकसान होऊ नये अथवा ते कमीत कमी रहावे यासाठी सर्व उपाययोजना विना विलंब कराव्यात. यामध्ये जर त्याने दिसंगाई अथवा टाळाटाळ केल्याचे निर्दर्शनास आल्यास विमा कंपनी नुकसान भरपाई नाकारू शकते. उदा. विमित मालमत्तेला आग लागल्याचे समजताच विमेदाराने ताबडतोब अग्निशामक दलास फोन करणे, पोलीस स्टेशनला कळविणे आवश्यक आहे. तसेच आजूबाजूच्या मालमत्तेचे नुकसान होवू नये म्हणून ती सुरक्षितस्थळी हलवणे यासारखे नुकसान कमी करण्याचे प्रयत्न त्याने करणे आवश्यक आहे. नुकसान कमी करण्याच्या तत्त्वानुसार ही जबाबदारी कायदेशीरपणे विमेदारावर येते. हे तत्त्व आयुर्विमा सोडून इतर सर्व विमा प्रकारातून लागू होते.

अर्थात सर्वतोपरी काळजी घेऊनही विमित मालमत्तेचे नुकसान झाल्यास त्याची भरपाई करण्याची जबाबदारी विमा कंपनीची असते.

४) नुकसानीचे नजीकचे कारण तत्त्व (Principle of cause proxima) :

हे तत्त्व नुकसान भरपाई तत्त्वाचे पूरक तत्त्व मानले जाते. प्रामुख्याने अग्नि विमा व सागरी विम्यामध्ये या तत्त्वाचा अवलंब केला जातो. विमा करारात विमित मालमत्तेला होणाऱ्या नुकसानीचे कारण महत्त्वाचे असते. अनेकदा विमित मालमत्तेला होणाऱ्या नुकसानीची कारणे विविध असू शकतात. तसेच कांही वेळा अनेक घटना सलग घडल्याने म्हणजेच घटनांची मालिका निर्माण होऊन विमित वस्तूला धोका पोहचतो. अशावेळी नेमक्या कोणत्या कारणामुळे नुकसान झाले हे पहावे लागते. असे कारण विमा करारात नमूद असेल तरच नुकसान भरपाई देण्याची जबाबदारी विमा कंपनीवर येते. जर नुकसानीच्या करणाचा विमा करारात समावेश नसेल तर विमा कंपनी नुकसान भरपाई नाकारू शकते. उदा. इमारतीची भिंत पडून शॉर्ट सर्किट झाले. यामुळे इमारतीस आग लागली. विमेदाराचे नुकसान झाले तर यापैकी नुकसानीचे नजीकचे कारण कोणते हे तपासले जाते आणि ते विमा करारात समाविष्ट असेल तरच भरपाई दिली जाते. याठिकाणी शॉर्टसर्किट हे कारण करारात समाविष्ट असेल परंतु भिंत पडल्यामुळे होणारे नुकसान हे विमा करारात नमूद नसेल तर विमा कंपनी नुकसान भरपाई नाकरू शकते. कारण तेच नुकसानीचे नजीकचे कारण आहे.

१.२.९ विमा करार आणि जुगारी करार :

मानवी जीवनात अकाली मृत्यू, अपंगत्व, आजारपण अशा प्रकारची लहान मोठी संकटे येतात. कुटुंबातील कर्त्या व्यक्तीवर ओढवलेल्या या संकटामुळे कुटुंबावर मोठे आर्थिक संकट निर्माण होते. या संकटामुळे होणाऱ्या आर्थिक हानीची तरतूद व्यक्ती करीत असते, त्यालाच आपण विमा असे म्हणतो. आयुष्य हे अनिश्चिततेने भरलेले असते. कोणता धोका अथवा संकट केव्हा येईल हे सांगता येत नाही. ही संकटे टाळता येत नसली तरी त्यापासुन होणाऱ्या नुकसानीचे प्रमाण कमी करता येते. अनपेक्षितपणे उद्भवणाऱ्या कारणामुळे संपत्तीचे होणारे नुकसान किंवा व्यक्तिस येणारे अपंगत्व अथवा मृत्यू यामुळे कुटुंबावर होणाऱ्या आर्थिक दुष्परीणामाची भरपाई करण्याच्या दृष्टीने नुकसानीची शक्यता असणाऱ्या व्यक्ती व संस्थांनी शोधलेला सामाजिक सहकार्याचा एक अजोड मार्ग म्हणजे विमा होय. थोडक्यात उद्योग, व्यवसायांचे आकस्मित कारणामुळे होणारे नुकसान किंवा जीवितहानी यापासून आर्थिक सुरक्षितता मिळवण्याचा एकमेव मार्ग म्हणजे विमा होय.

विमा हा विमेदार व विमा कंपनी यांच्यात झालेला लेखी करार असतो. तो सुरक्षित, कायदेशीर व विश्वासपूर्णरित्या व्हावा यासाठी विमा करार समजावून घेणे गरजेचे ठरते.

१.२.९.१ विमा कराराचा अर्थ व स्वरूप :

दोन पक्षांनी परस्परांच्या संमतीने व स्वेच्छेने केलेला ठराव म्हणजे 'करार' होय. "विमा करार हा दोन पक्षातील करार आहे. यामध्ये एक पक्ष म्हणजे विमा कंपनी निश्चित विमा हफ्त्याच्या मोबदल्यात दुसऱ्या पक्षाला म्हणजे विमेदाराला विशिष्ट घटना घडल्यास निश्चित रक्कम देण्याचे मान्य करतो."

थोडक्यात विम्याचा लाभ देण्याघेण्यासाठी दोन पक्षामध्ये झालेल्या करारास विमा करार असे म्हणतात.

आयुर्विमा करार विशिष्ट मुदतीसाठी केला जात असून मुदतपूर्तीनंतर हयात विमेदारास किंवा मुदतीपूर्वी विमेदाराचा मृत्यू झाल्यास त्याच्या वारसास हमी रक्कम देण्याचे करारात मान्य केलेले असते. विम्याच्या इतर प्रकारात विमा मुदतीत विमा करारातील घटना घडल्यास विमेदाराला झालेल्या नुकसानीची भरपाई दिली जाते.

स्वरूप :

विमा हा एक कायदेशीर करार असल्याने भारतीय कायद्यातील कलम १० मधील सर्व तरतुदी त्यास लागू होतात. विमा कराराचे मुलभूत स्वरूप भारतीय करार कायद्यानुसार ठरते. थोडक्यात कायद्यातील या तरतुदीवरून विमा कराराचे स्वरूप स्पष्ट होते, ते पुढीलप्रमाणे -

१) दोन पक्ष :

भारतीय करार कायद्यानुसार कोणत्याही करारात किमान दोन पक्ष असावे लागतात. विमा करारात दोन पक्ष असतात. विम्यामध्ये संभाव्य नुकसानीची शक्यता असणारा व विम्याचा लाभ घेऊ इच्छिणारा म्हणजेच विमेदार एक पक्ष असतो. तसेच विम्याचा लाभ देणारी म्हणजेच जोखीम स्वीकारणारी विमा कंपनी हा दुसरा पक्ष असतो.

२) लेखी करार :

कोणताही करार हा कायदेशीर ठरण्यासाठी तो लेखी असावा लागतो. विम्यामध्ये विमेदार विमा घेण्यासंबंधीचा छापील प्रस्ताव विमा कंपनीकडे सादर करतो. त्या प्रस्तावाची छाननी करून विमा कंपनी प्रस्ताव स्वीकारल्याची लेखी सूचना विमेदारास देते. यालाच प्रस्तावाची स्वीकृती असे म्हणतात. या प्रक्रियेमध्ये हक्क व जबाबदाऱ्यांची निर्मिती होते म्हणून विमा करार लेखी असावा लागतो.

३) प्रतिफल / विमा हप्ता :

विमा कंपनी अनपेक्षित संकटामुळे उद्भवणाऱ्या हानीची भरपाई करण्याची जबाबदारी स्वीकारते. यासाठी विमा कंपनी विम्याचे लाभ घेण्याकडून कांही ठरावीक मोबदला घेते. यालाच प्रतिफल किंवा करार मूल्य असे म्हटले जाते. विम्यात विमेदार हे प्रतिफल विमा हप्त्याच्या स्वरूपात विमा कंपनीस देतो.

४) करार पात्रता :

करार कायदेशीर ठरण्यासाठी करार करणाऱ्या व्यक्ती करारपात्र असाव्या लागतात. म्हणजेच करारात समाविष्ट होणारी व्यक्ती कायद्याने सज्जान व सुबुद्ध असावी. ती वेडी अथवा भ्रमिष्ट नसावी. त्याला कराराच्या परिणामांची पूर्ण कल्पना असावी. ती दिवाळखोर असू नये. अज्ञान व्यक्तीला तिच्या पालकाच्या साह्याने करारात सहभागी होता येते. करारातील दुसरा पक्ष म्हणजे विमा कंपनी ही कृत्रीम व्यक्ती असते. ती कायदेशीर नोंदणीप्राप्त असावी.

५) मुक्त संमती :

कोणत्याही प्रकारच्या प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष दबाव, दडपण किंवा सक्ती शिवाय दिलेली संमती म्हणजे मुक्त

संमती होय. भारतीय करार कायद्यानुसार विमा करारास दोन्ही पक्षांची मुक्त संमती असली पाहिजे. विमेदाराने स्वेच्छेने विमा प्रस्ताव सादर केलेला असावा. तसेच त्या प्रस्तावास विमा कंपनीने मुक्त संमती दिलेली असावी. थोडक्यात करारातील दोन्ही पक्षावर कोणत्याही प्रकारचा दबाव, दडपण अथवा सक्ती असू नये. जर करारासाठी दडपणाने अथवा सक्तीने संमती दिल्याचे स्पष्ट झाल्यास करार बेकायदेशीर ठरतो.

६) कायदेशीर उद्देश :

विमा करार करताना करारातील संबंधित पक्षांचा उद्देश हा कायदेशीर असावा. एकमेकांना फसविण्याच्या उद्देशाने केलेला करार हा बेकायदेशीर ठरतो. प्रामुख्याने यामध्ये ही जबाबदारी विमेदारावर येते. विमेदाराने विमा कंपनीस फसविण्याच्या उद्देशाने करार केल्यास तो रद्दातल ठरतो. उदा. जर एखाद्या व्यक्तीने कॅन्सर झाल्याचे लक्षात आल्यानंतर वारसांना पैसे मिळावेत म्हणून मोळ्या रकमेचा विमा घेतला असेल तर असा करार बेकायदेशीर असून रद्द ठरतो.

७) कायद्याची मान्यता :

कायदेशीर मान्यता म्हणजे करार करताना संबंधित कायद्यातील सर्व औपचारिक बाबी पूर्ण करणे होय. म्हणजेच आयुर्विमा करार करताना प्रस्ताव अर्ज करणे, विमा हप्ता भरणे, वयाचा दाखला देणे, वैद्यकीय तपासणी करणे, परस्पर विश्वास तत्वाचे पालन करणे इ. औपचारिक बाबी पूर्ण करणे आवश्यक असते.

१.२.९.२ विमा करार आणि जुगारी करार फरक (Difference between Insurance Contract and Wegering Contract) :

विमा करार हा कायदेशीर आहे. यामध्ये भविष्यकाळात अनपेक्षितपणे घटनेमुळे होणाऱ्या नुकसानीची भरपाई देण्याची हमी दिली जाते. विमा करारात धोका अस्तित्वात असतोच असे नाही. अर्थात धोक्याची शक्यता गृहीत धरून नुकसान भरपाईची हमी दिली जाते.

जुगारी करार हे पैजेचे करार असल्याने ते बेकायदेशीर असतात. एखादी विशिष्ट घटना घडल्यास अथवा न घडल्यास एकमेकांत विशिष्ट रक्कम देण्याविषयी दोन व्यक्तीमध्ये झालेल्या करारास जुगारी करार असे म्हणतात. म्हणजेच विशिष्ट रक्कम देण्याविषयी करार होत असल्याने यात धोका अस्तित्वात असतो.

मुद्दा	विमा करार	जुगारी करार
१) अर्थ	एकाच प्रकारच्या धोक्याची शक्यता असणाऱ्या अनेक व्यक्तींनी एकत्र येऊन विमा हप्त्याच्या स्वरुपात जमा केलेल्या रकमेतून प्रत्यक्ष नुकसान होईल त्याची भरपाई करण्याची एक सामाजिक योजना म्हणजे विमा होय.	विशिष्ट घटना घडल्यास अथवा न घडल्यास एकमेकांना ठरावीक रक्कम देण्याविषयी दोन व्यक्तीत झालेल्या करारास जुगारी करार असे म्हणतात. उदा. पैज.

२) विमेयहित	ज्या व्यक्तीचा अथवा वस्तूचा विमा उत्तरावयाचा आहे त्या व्यक्तीत अथवा वस्तूत असलेले आर्थिक हितसंबंध म्हणजे विमेयहित होय. विमेयहित असल्याशिवाय विमा घेता येत नाही.	जुगारी करारामध्ये करारातील कोणत्याही पक्षाचे करारातील घटनेत विमेयहित अस्तित्वात नसते. कोणत्याही घटनेत आर्थिक हितसंबंध नसतात त्या घटनेविषयी पैज लावली जाते.
३) परस्पर विश्वास	विमा करार एकमेकांच्या विश्वासावर अवलंबून असतात.	जुगारी करारामध्ये परस्पर विश्वास हे तत्त्व अवलंबले जात नाही.
४) प्रतिफल	विमा करारात प्रतिफल असते. विमेदार विमा कंपनीला विमा हप्त्याच्या स्वरूपात प्रतिफल देतो. तर विमा कंपनी त्या मोबदल्यात धोका स्वीकारते.	जुगारी करात प्रतिफल अस्तित्वात नसते.
५) जोखीम	विम्यामध्ये धोका असून त्याचे स्वरूप अनिश्चित असते. हा धोका विमा कराराद्वारे अनेक व्यक्तीत विभागला जातो.	जुगारी करारात धोका किंवा जोखीम अस्तित्वात नसते. तर एखाद्या घटनेविषयी पैज लावली नसती तर त्या घटनेला धोका म्हणता येणार नाही.
६) कराराची अंमलबजावणी	विमा करार हे कायदेशीर आहेत. त्यामुळे त्याच्या अंमलबजावणीसाठी व्यक्ती कोर्टात जाऊ शकते.	जुगारी करार हे बेकायदेशीर असतात. त्यामुळे त्याच्या अंमलबजावणीसाठी कोर्टात जाता येत नाही.
७) धोक्याचे स्वरूप	विमित वस्तू अथवा व्यक्तीला असलेल्या धोक्याचे प्रमाण विमा प्रकारानुसार बदलते. तसेच प्रत्येक विमा करारात धोका निर्माण होईलच व भरपाई द्यावी लागेल असे नाही.	जुगारी करारातील एका पक्षाची हार आणि एका पक्षाची जीत ही निश्चित असते. त्यामुळे जुगारी करारात धोका व त्याचे प्रमाण निश्चित असते. उदा. पैजेच्या कारारात विशिष्ट रक्कम दिली किंवा घेतली जाते.
८) धोक्याचे हस्तांतरण	विमेदार विमा कराराद्वारे संभाव्य धोक्यामुळे होणाऱ्या हानीचे हस्तांतर विमा कंपनीकडे करतो.	जुगारी करारात धोका अस्तित्वातच नसतो. त्यामुळे त्याच्या हस्तांतरणाचा प्रश्नच उद्भवत नाही.
९) नुकसान भरपाई	विमा करार हे नुकसान भरपाईचे करार असतात. विमा कारातील घटना घडल्यानंतर विमा कंपनी नुकसानीचे मोजमाप करून नुकसान भरपाई देते.	जुगारी करार हे पैजेचे करार असतात. यामध्ये धोका अथवा नुकसान नसते. त्यामुळे नुकसान भरपाई देण्याचा प्रश्न नसतो. जुगारी करारात दिलेल्या रक्कमेचे स्वरूप नुकसान भरपाईचे नसते.

● तुमची प्रगती तपासा भाग २

अ) रिकाम्या जागा भरा.

- १) दोन पक्षांनी परस्परांच्या व केलेला ठराव म्हणजे करार होय.
- २) कोणताही करार कायदेशीर ठरण्यासाठी तो असावा लागतो.
- ३) ज्या व्यक्तीचा अथवा वस्तूचा विमा उतरावयाचा आहे त्या व्यक्तित अथवा वस्तूत असलेले आर्थिक हितसंबंध म्हणजे होय.
- ४) पती पत्नी या दोघांना एकमेकांच्या आयुष्यात विमेयहित असते.
- ५) विमा करार हा पक्षांमध्ये होणारा करार होय.
- ६) विमा करारामध्ये नुकसानीची असते.
- ७) विम्याची दुय्यम तत्वे तत्वातून उत्क्रांत झाली आहेत.

ब) चूक की बरोबर ते लिहा.

- १) विमा करार हा जुगारी करार आहे.
- २) विमेय हित असल्याशिवाय विमा करार करता येत नाही.
- ३) आयुर्विमा हा नुकसान भरपाईचा करार आहे.
- ४) परस्पर विश्वास हा विमा कराराचा मूळ पाया आहे.
- ५) नुकसान भरपाईचे तत्त्व सर्व विमाकारांना लागू आहे.
- ६) विमेदाराचे विमेयहित हे विमा कराराच्या प्रारंभी असणे आवश्यक आहे.
- ७) नुकसान भरपाई दिल्यामुळे विमाकंपनीस त्या मालमत्तेचे मालकी हक्क अर्मर्यादित कालावधीसाठी मिळतात.
- ८) विमेदार एकाच मालमत्तेचे अनेक विमे काढू शकतो.
- ९) मालकी हक्क बदलासाठी विमा कंपनी मालमत्तेचा प्रत्यक्ष ताबा घेते.

१.३ सारांश :

मानवी जीवनात अनेक अनपेक्षित संकटे येतात. त्यामुळे होणारे आर्थिक नुकसान टाळता येत नसले तरी त्याच्या भरपाईची तरतूद करता येते. त्यालाच विमा असे संबोधले जाते. अनपेक्षित कारणामुळे उद्योजक व व्यावसायिकांचे होणारे नुकसान किंवा जीवीत हानीमुळे होणारे आर्थिक नुकसान याविरुद्ध सुरक्षितता मिळवण्याचा एक सामाजिक मार्ग म्हणजे विमा होय.

व्यक्तिच्या जीवनात तसेच त्याच्या व्यवसायात अनेक संकटे उद्भवू शकतात. जसे अकाली मृत्यु, अपघात, आजारपण, आग, पूर, ज्वालामूखी, भूकंप, चोरी वगैरे त्यामुळे व्यक्तीची उत्पन्नक्षमता कमी किंवा नष्ट होऊ शकते. व्यवसायातील व इतर मालमत्तांच्या आर्थिक मुल्यावर विपरित परिणाम होऊन त्यांचे उपभोगमुल्य, उत्पन्नक्षमता, आयुष्य कमी होऊ शकते, प्रसंगी संपुष्टात येऊ शकते. कितीही दक्षता घेतली तरी ही संकटे टाळता येत नाहीत. तथापी त्यांच्यापासून होणारे नुकसान भरून मिळविण्यासाठी विम्याची व्यवस्था निर्माण करता येते. विम्याचा इतिहास फार जुना असून अगदी इसवी सन पूर्व चार हजार वर्षांपूर्वीच्या काळातही बॉबिलोनियम संस्कृतीमध्ये सागरी विम्याचा वापर केला जात होता असे पुरावे सापडतात. मात्र आधुनिक स्वरूपातील विमा व्यवसायास गेल्या तीनशे वर्षांपासून सुरुवात झाली. विम्याचा संपूर्ण जगभर प्रसार करण्याचे श्रेय बन्याचअंशी ब्रिटिशांना जाते.

विमा हा विमेदार व विमा कंपनी यांच्यातील करार असून त्याद्वारे विमा कंपनी विमेदाराकडून विमा हप्त्याच्या स्वरूपात मिळणाऱ्या मोबदल्याच्या बदल्यात त्याच्या मालमत्तेचे विशिष्ट जोखमीमुळे होणारे नुकसान भरून देण्याचे मान्य करीत असते. करार कायद्यातील तरतुदी विमा करारास लागू होतात. तसेच विम्याची काही खास तत्त्वे-परमोच्च विश्वासाचे तत्त्व, विमेय हिताचे तत्त्व, नुकसान भरपाईचे तत्त्व. नुकसानीचे नजिकचे कारण तत्त्व इ. लागू होतात. आर्थिक नुकसान भरपाई खेरीज, गुंतवणुकीचे साधन, व्यवसायाच्या गरजांची पूर्तता आणि सामाजिक सुरक्षितता हे विम्याचे विविध हेतू सांगता येतात. आधुनिक काळात विमा व्यवसाय हा विमा कंपन्याकडून केला जातो. त्या लोकांच्या जोखमी व निधीचे एकत्रीकरण करून काहीचे नुकसान अनेकांवर विभागतात. परिणामी प्रत्येकाला अल्प रक्कमेत विमा संरक्षण मिळते.

देशाच्या आर्थिक विकासात विमा विविध प्रकारे भूमिका बजावितो. मध्यवर्गीय लोकांच्या बचतीस प्रोत्साहन, भांडवल पुरवठ्यात वाढ, रोजगार निर्मिती, पायाभूत सुविधांचा विकास, परकीय चलन प्राप्तीत वाढ, ग्रामीण विकासाला मदत, शेअर बाजार विकासास सहाय्य अशा अनेक अंगानी/मार्गानी विमा देशाच्या आर्थिक प्रगतीस हातभार लावतो. विम्याचे व्यापारी महत्वही अनन्यसाधारण आहे. विम्यामुळे व्यापार-उद्योगातील गुंतवणुकीचे संरक्षण होते. व्यापान्यापुढील आर्थिक नुकसानीचे भय दूर होते. व्यवसायास स्थैर्य लाभते. औद्योगिक विकासाला चालना मिळते. विदेशी व्यापारात वाढ होते. व्यवसायातील कायदेशीर व कर्मचाऱ्याप्रती असलेल्या जबाबदाऱ्यांची तरतूद होते. मालमत्तांचे तारण मूळ्य वाढते. मालमत्तेचे नुकसान कमी करण्याच्या उपायांची माहिती मिळते.

सरकारची समाजाप्रती काही जबाबदारी असते. समाजातील दुर्बल घटक, ग्रामीण जनता, अल्प उत्पन्नधारक शेतकरी व मजूरवर्ग, आर्थिक विकासाच्या लाभापासून वंचित लोक यांच्यासाठी अनेक योजना सरकार विमा कंपन्यामार्फत राबविते. त्यामुळे विमा हे सामाजिक सुरक्षितता पुरविण्याचे एक साधन बनते. अशा तळेने वैयक्तिक जीवनापासून ते सामाजिक जीवनापर्यंत विम्याची उपयुक्तता आढळते. शेवटी विमा म्हणजे आर्थिक संरक्षणाची हमी, व्यापारी वर्गाचा साथीदार आणि सामाजिक सुरक्षिततेचे कवच आहे असे म्हटले तर ते वावगे ठरणार नाही. अन्न, वस्त्र व निवारा ह्या मूलभूत गरजांमध्ये आज विम्याची भर पडली आहे.

विमा संरक्षण मिळविण्यासाठी जोखीम अनिश्चित स्वरूपाची असली पाहिजे. जोखीम निश्चित असल्यास विमा उतरविता येत नाही. विम्यामुळे विमेदाराला फायदा होता कामा नये. विमा म्हणजे पैजेचा किंवा जुगाराचा करार नव्हे तर तो एक नुकसान भरपाईचा करार आहे. जोखमीमुळे होणारे नुकसान आर्थिक स्वरूपाचे असले पाहिजे. विमा उतरविताना विमा कंपनी जोखमीची संभाव्यता आणि विमा इच्छुक व्यक्तींची संख्या हे घटक विचारात घेत असते. विमा हा एक व्यवसाय आहे. ते धर्मादाय किंवा परोपकारी कृत्य नाही हे लक्षात ठेवले पाहिजे.

१.४ पारिभाषिक शब्द :

- १) आयुर्विमा : मानवी जीवनाचा विमा
- २) प्रतिफल : मोबदला
- ३) मुक्त संमती : कोणत्याही दडपणाशिवाय खाद्या गोष्टीसाठी दिलेली सहमती
- ४) विमेयहित : आर्थिक हितसंबंध
- ५) संभाव्यता : शक्यता.

१.५ तुमची प्रगती तपासा भाग १

अ) १) करार	२) संभाव्यता	३) नुकसान भरपाई
४) हमी	५) आयुष्याचा	
ब) १) सहकार्याचा	२) सामाजिक / आर्थिक	३) जोखमीची
४) धर्मादाय	५) जुगार	
क) १) बरोबर	२) बरोबर	३) चूक
४) चूक	५) चूक	

तुमची प्रगती तपासा भाग २

अ) १) संमतीने व स्वेच्छेने	२) लेखी	३) विमेयहित
४) अमर्याद	५) दोन	६) शक्यता
७) नुकसान भरपाई		
ब) १) चूक	२) बरोबर	३) चूक
४) बरोबर	५) चूक	६) चूक
७) बरोबर	८) चूक	९) बरोबर

१.६ स्वाध्याय :

अ) थोडक्यात उत्तरे लिहा.

- १) विम्याचा अर्थ व व्याख्या सांगा.
- २) विम्याची वैशिष्ट्ये स्पष्ट करा.
- ३) विम्याची आवश्यकता सांगा.
- ४) विम्याचे आर्थिक महत्त्व स्पष्ट करा.
- ५) विम्याचे सामाजिक महत्त्व सांगा.
- ६) विमेयहिन तत्त्व स्पष्ट करा.
- ७) विम्याची दुय्यम तत्त्वे स्पष्ट करा.
- ८) विमा कराचे अर्थ व स्वरूप स्पष्ट करा.
- ९) विमा करार आणि जुगारी करारातील फरक स्पष्ट करा.
- १०) हानीकरण तत्त्व सविस्तर स्पष्ट करा.
- ११) विम्याचे प्रकार सांगा.

ब) टीपा लिहा.

- १) विम्याची आवश्यकता.
- २) विम्याचे प्रकार
- ३) विमा करार व जुगारी करार : फरक
- ४) विमेय हित तत्त्व
- ५) नुकसान भरपाईचे तत्त्व

क) दिघोक्तरी प्रश्न.

- १) विमा करार म्हणजे काय? विमा कराराचे स्वरूप स्पष्ट करा.
- २) विमा करार जुगारी कराराहून भिन्न आहे स्पष्ट करा.
- ३) विम्याची प्राथमिक तत्त्वे सांगा.
- ४) विम्याची दुय्यम तत्त्वे विशद करा.
- ५) विमा म्हणजे काय? विम्याचे प्रकार स्पष्ट करा.

- ६) विम्याची तत्त्वे थोडक्यात विषद करा.
- ७) विमा म्हणजे काय हे सांगून विम्याची वैशिष्ट्ये स्पष्ट करा.
- ८) विम्याची आवश्यकता विशद करा.
- ९) विम्याचे आर्थिक महत्त्व स्पष्ट करा.
- १०) विम्याचे वाणिज्याच्या दृष्टीने महत्त्व सांगा.
- ११) विमा एक सामाजिक सुरक्षिततेचे साधन स्पष्ट करा.

१.८ अधिक वाचनासाठी संदर्भ :

- १) M. Arif Khan - Theory and Practice of Insurance.
- २) Kothari and Bell - Principles & Practices of Insurance.
- ३) जोशी, मानकर - विमाशास्त्र
- ४) पाटील, शहा - विमाशास्त्र.
- ५) विमाशास्त्र - सिम, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर
- ६) विमाशास्त्र - मानकर मोहिते
- ७) Prof. B. V. Valgadde, Dr. D.B. Girigosavi, Dr. S. R. Pawar - Insurance.

आयुर्विमा

अनुक्रमणिका :

२.० उद्दिष्ट्ये

२.१ प्रस्तावना

२.२ विषय विवेचन

२.२.१ अर्थ व व्याख्या

२.२.२ आयुर्विम्याचे स्वरूप

२.२.३ आयुर्विमा उत्पादने

२.२.३.१ आजीवन विमा

२.२.३.२ हयातीतील विमा

२.२.३.३ मुदती विमा योजना

२.२.३.४ निवृत्तीवेतन (पेन्शन) आणि वर्षासन (अँन्युइटी) योजना

२.२.३.५ युलिप

२.४ सारांश

२.५ स्वयं अध्ययनासाठी प्रश्न

२.६ स्वयं अध्ययन प्रश्नांची उत्तरे

२.७ स्वाध्याय

२.८ संदर्भ सूची

२.० उद्दिष्ट्ये :

या घटकाचा अभ्यास केल्यानंतर विद्यार्थ्यांना-

- आयुर्विम्याची संकल्पना व अर्थ समजेल.
- आयुर्विम्याचे स्वरूप माहित होईल.

- आयुर्विम्याची विविध उत्पादने उदा. आजीवन विमा, हयातीतील विमा, मुदती विमा, निवृत्ती वेतन योजना, वर्षासन विमा आणि याचबरोबर युलिप सारख्या आधुनिक उत्पादनांची माहिती होईल.

२.१ प्रस्तावना :

आयुर्विमा हा विम्याचा एक महत्वाचा प्रकार आहे. आयुर्विमा म्हणजे माणसाच्या आयुष्याचा विमा होय. माणसाच्या जीवनात अकाली मृत्यू, अपघात, अपंगत्व, वृद्धत्व इत्यादि कारणांमुळे निर्माण होणारी आर्थिक अनिश्चिता कमी करण्याचा एक उत्तम मार्ग म्हणजे आयुर्विमा असे म्हणता येईल. संरक्षण आणि गुंतवणूक अशा दुहेरी हेतूने आयुर्विमा घेतला जातो. आयुर्विमा हा एक दीर्घ मुदतीचा करार असल्याने त्यात विमा संरक्षणाबरोबर गुंतवणूकीचा घटक ही महत्वाचा ठरतो. भारतात आयुर्विमा व्यवसायाची सुरुवात १८ व्या शतकात झाली. प्रारंभी ब्रिटिश आयुर्विमा कंपन्या फक्त ब्रिटिश नागरिकांचाच विमा उतरवित असत. कालांतराने भारतीय लोकांचाही आयुर्विमा उतरविला जाऊ लागला. १८७० मध्ये बॉम्बे म्युच्युअल लाईप अँशुरन्स सोसायटी ही पहिली भारतीय विमा कंपनी स्थापन झाली. १९१२ मध्ये तत्कालीन सरकारने पहिला विमा कायदा संमत केल. १९३८ मध्ये नवा व्यापक विमा कायदा संमत करण्यात आला. १९५६ मध्ये देशातील आयुर्विमा व्यवसाय करण्याच्या सर्व खाजगी कंपन्यांचे राष्ट्रीयकरण करून भारतीय आयुर्विमा महामंडळाची स्थापना करण्यात आली. मल्होत्रा कमिटीच्या शिफारशी स्विकारून विमा नियामक आणि विकास कायदा, १९९१ मध्ये संमत करण्यात आला आणि विमा व्यवसाय खाजगी क्षेत्रास खुला करण्यात आला. आज देशात, भारतीय आयुर्विमा महामंडळाबरोबर १५ खाजगी कंपन्या आयुर्विमा व्यवसाय करीत आहेत. प्रस्तुत घटकात आयुर्विमा प्रकाराचा संक्षिप्त परिचय करून दिला आहे.

२.२ विषय विवेचन :

२.२.१ आयुर्विम्याची संकल्पना व अर्थ :

आयुर्विम्याची संकल्पना ‘मृत्यू संरक्षण’ आणि ‘हयातीचा लाभ’ ह्या दोन मूलभूत घटकांवर आधारलेली आहे, मृत्यू/जोखीम संरक्षण घटकानुसार विमेदाराचा विशिष्ट मुदतीमध्ये मृत्यू झाला तर त्याच्या कुटुंबियांना ठाराविक रक्कम दिली जाते. आणि हयातीचा लाभ ह्या घटकानुसार विशिष्ट मुदतीनंतर हयात असल्यास विमेदारास विमा रक्कम दिली जाते. आयुर्विमा मानवी जीवनातील मृत्यूची जोखीम टाळू शकत नाही. तर ह्या जोखमीमुळे विमेदाराच्या कुटुंबियाचे होणारे आर्थिक नुकसान काही प्रमाणात कमी करू शकतो. माणसाच्या आयुष्याची किंमत पैशात ठरविता येत नाही म्हणून आयुर्विम्यामध्ये मृत्यूनंतर एक निश्चित रक्कम देण्याचे आश्वासन विमा कंपनी देत असते.

आयुर्विम्याचा अर्थ समजाऊन घेण्यासाठी आयुर्विम्याच्या काही व्याख्या पाहू-

विमा कायदा १९३८ : ‘आयुर्विमा हा माणसाच्या आयुष्याचा विमा उतरविण्याचा करार करण्याचा व्यवसाय आहे. त्यानुसार माणसाचा मृत्यू झाल्यास किंवा त्याच्या आयुष्याशी संबंधित विशिष्ट घटना

घडल्यानंतर विशिष्ट रक्कम देण्याची हमी घेतली जाते आणि त्यासाठी विशिष्ट मुदतीअखेर विम्याचा हप्ता भरावा लागतो.’

जे. एच. मँगी : “आयुर्विम्याच्या करारान्वये विमा कंपनी विमेदाराच्या मृत्यूच्या वेळी किंवा निश्चित केलेल्या वेळी, निश्चित व्यक्तीस, निश्चित रक्कम देण्याचे मान्य करते.”

● आयुर्विम्याची वैशिष्ट्ये :

- १) आयुर्विमा हा विमेदार व विमा कंपनी यांच्यातील करार आहे. त्यामुळे त्याला करार कायद्यातील तरतुदी लागू होतात.
- २) आयुर्विम्यात मानवी आयुष्याशी संबंधित मृत्यू, अपंगत्व अशा जोखमीविरुद्ध आर्थिक संरक्षण दिले जाते.
- ३) आयुर्विमा हा एक निश्चित रक्कम देण्याचा करार आहे. कारण माणसाच्या मृत्यूची किंमत पैशात मोजता येत नाही. तो इतर विमा प्रकारांप्रमाणे नुकसान भरपराईचा करार नाही.
- ४) आर्थिक सहाय्य व बचत ह्या दुहेरी हेतूनी आयुर्विमा घेतला जातो.
- ५) आयुर्विमा पॉलिसी घेऊन मुलामुर्लीच्या उच्च शिक्षणाची, लग्नाची तरतूद करता येते.
- ६) अपंगत्व, अपघात, वैद्यकीय उपचाराचा खर्च, आजारपणामुळे होणारी उत्पन्न हानी इत्यादी विशेष गरजा भागविण्यासाठी देखील आयुर्विमा उतरविला जातो.
- ७) घरबांधणी कर्जाचा किंवा इतर कर्जाचा आपल्या पश्चात कुटुंबियांवर आर्थिक भार पडू नये याची तरतूद आयुर्विमा पॉलिसीद्वारे करता येते.
- ८) आयुर्विम्यास करार कायद्यातील तरतुदीबोरोबरच परमोच्च विश्वासाचे तत्त्व आणि विमेय हित तत्त्व ही दोन अतिरिक्त तत्त्वे लागू होतात.
- ९) आयुर्विमापत्र हे विमेदाराची संपत्ती असल्याने ते विकता येते, गहाण ठेवता येते, बक्षिस म्हणून देता येते.
- १०) आयुर्विमापत्र नामांकनाची सुविधा असते. म्हणजेच विम्याच्या मुदतीत विमेदाराचा मृत्यू झाल्यास विमा रक्कम कोणाला देण्यात यावी हे ठरविता येते. विम्याचा प्रस्ताव सादर करताना किंवा विमापत्र चालू स्थितीत असताना नामांकन करता येते.

२.२.२ आयुर्विम्याचे स्वरूप (Nature of Life Insurance) :

आयुर्विम्याचे कार्य, त्याच्या विविध व्याख्या आणि वैशिष्ट्यावरून आयुर्विम्याचे स्वरूप स्पष्ट होते. हे स्वरूप आर्थिक आणि कायदेशीर अशा दोन प्रकारात सांगता येईल ते पुढीलप्रमाणे -

अ) आर्थिक स्वरूप :

आयुर्विम्याच्या माध्यमातून व्यक्ति आपल्या जीविताची आणि स्वतःवर अवलंबून असणाऱ्या व्यक्तिंची भविष्यकाळात अनिश्चित घटनांमुळे उद्भवू शकणाऱ्या धोक्यापासून संरक्षण मिळावे म्हणून आर्थिक तरतूद करते. व्यक्तिच्या जीवनात अचानकपणे उद्भवलेला अकाली मृत्यू, अपघात, अपंगत्व, आजारपण, म्हातारपण इ. अनेक कारणामुळे आर्थिक अनिश्चितता निर्माण होते. आयुर्विमा हा अशी आर्थिक अनिश्चितता कमी करण्याचा एकमेव उत्तम मार्ग आहे. आयुर्विमा हा दिर्घकालीन करार असून विमेदार आर्थिक संरक्षणाबोरच गुंतवणूकीच्या हेतूने विमा घेतो. थोडक्यात विमेदार आर्थिक स्वरूपात विमा हप्ता भरून आयुर्विमा करार करतो.या करारानुसार विमा कंपनी विमेदाराच्या हयातीत विमेदारास, त्याच्या मृत्यूनंतर कुटुंबियांना आर्थिक संरक्षण देते. व्यक्तीचे वृद्धापकाळात उत्पन्न कमी होते अशा व्यक्तिच्या गरजा कमी होत नाहीत. अशा प्रसंगी नियमित उत्पन्न मिळविण्याचा आयुर्विमा हा महत्वाचा मार्ग आहे. आयुर्विम्याद्वारे मुलामुर्लींच्या शिक्षण व विवाह खर्चाची तरतूद करणे, तसेच व्यक्तिच्या आजारपण, अपघात, अपंगत्व अशा अचानकपणे उद्भवणाऱ्या संकटाला आर्थिक दृष्ट्या सामोरे जाणे शक्य होते.

ब) कायदेशीर स्वरूप :

आयुर्विमा हा देखील एक करार आहे. यामध्ये एक पक्ष (विमा कंपनी) दुसऱ्या पक्षाने (विमेदार) दिलेल्या विमा हप्त्याच्या मोबदल्यात विमेदाराने करारामध्ये निश्चित केलेल्या वेळी किंवा मृत्यूनंतर त्याच्या वारसास निश्चित रक्कम देण्याचे मान्य करते. आयुर्विम्याला भारतीय करार कायद्याच्या तरतूदी लागू होतात. म्हणूनच त्याचे कायदेशीर स्वरूप पाहणे महत्वाचे ठरते. ते पुढीलप्रमाणे -

१) लेखी करार :

कोणताही करार कायदेशीर ठरण्यासाठी तो लेखी असावा लागतो. आयुर्विमा हा देखील एक कायदेशीर करार आहे. विमा कंपनी आणि विमेदार या दोघांच्यामध्ये झालेला तो लेखी करार असतो. सदर करारासाठी विमेदाराने दिलेला प्रस्ताव विमा कंपनीने स्विकारल्यानंतर रितसरपणे कायदेशीर हक्क व जबाबदाऱ्यांची सुरुवात होते.

२) करार पात्रता :

भारतीय करार कायद्यानुसार करार कायदेशीर होण्यासाठी करारात समाविष्ट असणाऱ्या व्यक्ति करारपात्र असाव्या लागतात. करार पात्रता म्हणजे करार करणारी व्यक्ति सज्जान म्हणजे वयाची १८ वर्षे पूर्ण करणारी, सुबुद्ध असावी. दिवाळखोर, वेडी अथवा भ्रमिष्ट असता कामा नये. अर्थात व्यक्ति अज्ञान असेल तर त्याच्यावतीने पालक विमा करार करू शकतात. तसेच आयुर्विमा कंपनी ही कायदेशीर मान्यताप्राप्त कृत्रिम व्यक्ति असल्याने ती करारपात्र असते.

३) प्रतिफल / मोबदला :

प्रतिफल म्हणजे कराराचे मुल्य होय. आयुर्विमा करारातील विमेदार हा विमा हप्त्याच्या स्वरूपात विमा

कंपनीस कराराचे मुल्य देतो. तर त्या बदल्यात विमा कंपनी विमेदारास अनपेक्षित संकटामुळे उद्भवणाऱ्या हानीची आर्थिक भरपाई करण्याची हमी देते.

४) विमेयहित :

विमेयहित म्हणजे विमित वस्तूत विमेदाराचे आर्थिक हितसंबंध असणे होय. विमेय हित असल्याशिवाय कोणत्याही व्यक्तिचा विमा उतरविता येत नाही. व्यक्तिचे स्वतःच्या आयुष्यात अमर्याद विमेयहित असते. तसेच पती-पत्नी, आई-वडील, अविवाहित मुले यांच्यामध्येही विमेयहित असल्याने विमेदार अशा व्यक्तिंचा आयुर्विमा घेऊ शकतो. अर्थात विमेय हित नसल्याचे लक्षात आल्यास आयुर्विमा करार रद्द होवू शकतो.

५) कायदेशीर उद्देश :

एकमेकांना फसविण्याच्या उद्देशाने केलेला करार बेकायदेशीर ठरतो. आयुर्विमा कारारातील समाविष्ट पक्षांचा उद्देश कायदेशीर असावा. आयुर्विमा कंपनी कायदेशीर कृत्रिम व्यक्ति असल्याने तिचा उद्देश कायदेशीर असतो. परंतु आयुर्विम्याच्या माध्यमातून विमा कंपनीला फसवून नफा मिळविणे हा विमेदाराचा उद्देश असेल तर असा करार विमा कंपनी रद्द करू शकते.

६) परस्पर विश्वास :

आयुर्विमा करार हा विमेदार आणि विमा कंनी या दोघांच्या परस्पर विश्वासावर आधारलेला असतो. आयुर्विमा करार करताना विमेदाराने स्वतः विषयीची अथवा विमित व्यक्तिची संपूर्ण, सत्य व वस्तुनिष्ठ माहिती विमा कंपनीस देणे बंधनकारक असते. अन्यथा विमा कंपनी आयुर्विमा करार केव्हाही बंद करू शकते.

७) करारपूर्तता :

आयुर्विमा करार केल्यानंतर करारात नमूद केल्याप्रमाणे योग्य त्या रकमेचे विमा हप्ते वेळेवर भरणे हा करार पूर्तेचा भाग आहे. तसेच आयुर्विमा कराराची मुदत संपल्यानंतर अथवा मुदतीपर्वी विमेदाराचे निधन झाल्यास करारातील नमूद रक्कम विमेदारास अथवा वारसास अदा करणे म्हणजे करारपूर्तता होय.

८) मुक्त संमती :

आयुर्विमा करार करण्यासाठी व्यक्तिवर कोणतेही दडपण, अप्रत्यक्ष दबाव अथवा सक्ती केलेली असू नये. म्हणजे थोडक्यात आयुर्विमा करार करण्यासाठी व्यक्तिची मुक्त संमती असावी. जर असा करार दडपण आणून, धाक दाखवून अथवा सक्तीने केल्याचे उघड झाल्यास करार रद्द होऊ शकतो.

९) दोन पक्ष :

भारतीय करार कायद्यानुसार कोणताही करार करण्यासाठी किमान दोन पक्ष असणे आवश्यक असते. आयुर्विमा करारामध्ये विमा कंपनी आणि विमेदार हे दोन पक्ष असतात.

२.२.३ आयुर्विमा उत्पादने / प्रकार (Life Insurance Products) :

समाजामध्ये विविध गटातील लोक राहतात. तसेच वेगवेगळ्या लोकांच्या आयुर्विमा बाबतीतील त्यांच्या गरजा निरनिराळ्या असतात. या गोष्टी विचारात घेऊन आयुर्विमा महामंडळाने अनेक प्रकारची आयुर्विमापत्रे सुरु केली आहेत. ज्या व्यक्तिंना आपल्या हयातीतच आयुर्विम्याची रक्कम मिळावी असे वाटते, आणि विमा मुदत संपण्यापूर्वीच त्यांचा मृत्यू झाला तर त्यांच्या कुरुंबियांना विमा रक्कम मिळावी असे वाटत असते, त्यांच्यासाठी आयुर्विमा महामंडळाने हयातीतील विमा पॉलीसी (Endowment policies) सुरु केल्या आहेत.

समाजातील कांही व्यक्तींना आपल्या हयातीत विमा रक्कम नको असते, परंतु आपल्या पश्चात आपल्या वारसाना विम्याची रक्कम मिळावी असे वाटते अशा कुरुंबवत्सल लोकांच्यासाठी महामंडळाने आजीवन विमापत्रे (Whole life Policies) सुरु केल्या आहेत.

कांही व्यक्तींना म्हातारपणाची तरतूद करण्यासाठी म्हणजे म्हातारपणी त्याना दरमहा ठराविक रक्कम पेन्शनसारखे मिळत रहावे असे वाटते. त्यांच्यासाठी वर्षासन पॉलीसी (Annuities) सुरु केल्या आहेत.

कांही व्यक्तींना अल्प मुदतीसाठी विमा हवा असतो त्यांच्यासाठी मुदतीची विमापत्रे (Term Policies) सुरु केल्या आहेत. ही आयुर्विम्याची उत्पादने / प्रकार पुढीलप्रमाणे

- **आयुर्विमा पत्रांचे प्रकार /उत्पादने :**

कोणत्याही समाजातील लोकांची आर्थिक, सामाजिक परिस्थिती सारखी नसते. त्यांचा व्यवसाय, व्यवसायातील जोखमीचे प्रमाण, उत्पन्न, आर्थिक गरजा, अपेक्षा, जीवनातील अग्रक्रम, अडीअडचणी भिन्नभिन्न असतात. ह्या वेगवेगळ्या प्रकारच्या लोकांच्या गरजांचे समाधान करण्यासाठी वेगवेगळ्या विमा योजना सादर कराव्या लागतात. आयुर्विमापत्रांचे /योजनांचे खालील चार गटात वर्गीकरण केले जाते.

१) आजीवन विमापत्रे (Whole life Policies)	विमेदाराच्या मृत्यूनंतर त्याच्या कुरुंबियांना विमा रक्कम देणारी विमापत्रे. विमाहप्ता विमेदार जिवंत असेपर्यंत भरावा लागतो.
२) हयातीतील विमापत्रे (Endowment Policies)	विशिष्ट मुदतीनंतर हयात असल्यास विमेदारास किंवा मुदतीपूर्वी मृत्यू झाल्यास त्याच्या वारसास विमा रक्कम देणारी विमापत्रे.
३) मुदती विमापत्रे (Term Policies)	विम्याच्या मुदतीत विमेदाराचा मृत्यू झाला तरच विमा रक्कम देणारी विमापत्रे
४) वार्षिकी/वर्षासन विमा (Annuities Policies)	वार्षिकी धारकास हयात असेपर्यंत एक विशिष्ट रक्कम दर ठराविक काळाने वार्षिक, सहामाही, तिमाही किंवा मासिक हप्त्याने देणारी विमापत्रे

प्रत्यक्ष व्यवहारात वरीलपैकी काही प्रकारांचे एकत्रीकरण करून अनेक नवीन योजना तयार केल्या जातात. तसेच विमापत्रावर जास्त संरक्षण मिळावे म्हणून जादा हप्ता आकारून पूरक लाभ दिले जातात.

अलिकडील काळात आयुर्विमापत्राकडे केवळ संरक्षणाचे साधन म्हणून न पाहता गुंतवणूकीचा मार्ग म्हणून पाहिले जाते. परिणामी आयुर्विम्यातील गुंतवणूकीवर जास्त परतावा / मोबदला देता यावा म्हणून विमा कंपन्यांनी युनिट संलग्न विमा योजना जाहीर केल्या आहेत. ह्या प्रकारांची वैशिष्ट्ये उपयुक्तता व मर्यादा यांचे विवेचन पुढे केले आहे.

२.२.३.१ आजीवन / हयातीनंतरचे विमापत्र :

ह्या विमापत्रात विमेदारास हयात असेपर्यंत हप्ते भरावयाचे असतात. पण ही मुदत ३५ वर्षे किंवा विमेदाराच्या वयाच्या ८० व्या वर्षापर्यंत ह्यापैकी जी जास्त असेल तितकी राहील. विमेदाराच्या हयातीनंतर त्याच्या वारसाला विम्याची रक्कम मिळते. तसेच विमेदार वयाच्या ८० वर्षापर्यंत हयात असला किंवा ४० वर्षे हप्ते भरले (जे उशिरा असेल ते) तर विमेदाराच्या हयातीतच विम्याची रक्कम दिली जाईल. हप्ते दीर्घकाल भरावे लागत असल्यामुळे इतर विमापत्रापेक्षा हप्त्याचे दर कमी असतात. त्यामुळे सर्वांत स्वस्त विमाप्रकार असे ह्याचे वर्णन करता येईल. कमीत कमी तीन वर्षे हप्ते भरल्यानंतर त्यापुढील हप्ते जर विमेदाराने भरले नाहीत तर विमापत्र आपोआप हप्तामुक्त होते आणि विमेदाराच्या मृत्यूनंतर त्याच्या वारसाला विमापत्राची हप्तामुक्त रक्कम मिळते.

- **वैशिष्ट्ये :**

- १) एक हजार रुपयापासून कितीही रकमेचा विमा घेता येतो.
- २) विमेदारास हयातभर विमा हप्ते भरावे लागतात.
- ३) विमेदाराच्या मृत्यूनंतर विमा रक्कम वारसाना मिळते.
- ४) विम्याचे हप्ते दर सहामाही / वार्षिक भरावे लागतात.
- ५) कमीत कमी तीन वर्षे हप्ते भरल्यानंतर विमेदाराने पुढील हप्ते भरले नसल्यास विमापत्र हप्तामुक्त (Paid up) होते. परंतु विमापत्राची हप्तामुक्त किंमत विमेदाराच्या मृत्यूनंतर वारसाना मिळते.

- **आजीवन विमापत्राचे फायदे :**

- १) आपल्या मृत्यूनंतर आपल्या कुटुंबासाठी आर्थिक तरतूद करू इच्छिणाऱ्या व्यक्तीसाठी आजीवन विमापत्र सोयीस्कर आहे.
- २) कमी हप्त्यात मोठ्या रकमेचा विमा उतरविता येतो.
- ३) नोकरी/व्यवसायाची सुरुवात करणाऱ्या लोकांसाठी आजीवन विमापत्र उपयुक्त आहे. कारण प्रांभीच्या काळात त्यांचे उत्पन्न कमी असल्याने त्यांना जास्त हप्ते असणारे विमाप्रकार परवडत नाहीत.

- **आजीवन विमापत्राचे तोटे :**

- १) विमेदाराला आयुष्यभर हप्ते भरावे लागतात.

- २) म्हातारपणात हप्ते भरणे कठीण होते.
- ३) विमेदाराला त्याच्या हयातीत पैसे मिळत नाहीत. परिणामी आजीवन विमापत्रे घेण्यासाठी लोक सामान्यपणे उत्सुक नसतात.
- ४) मुलांचे शिक्षण, विवाह अशा गरजा भागविण्यासाठी आजीवन विमापत्रे उपयुक्त नसतात.

● आजीवन / हयातीनंतरच्या विमापत्राचे प्रकार :

१) सामान्य आजीवन विमापत्र :

या प्रकारच्या विमापत्रावरील हप्ते विमेदाराला आपल्या हयातभर भरावे लागतात. विमेदाराच्या मृत्यूनंतरच विम्याची रक्कम त्याच्या वारसांना दिली जाते. हप्ते दिर्घ कालावधीसाठी भरावे लागत असल्याने हप्त्याचे दर सर्वात कमी असतात. जरी हप्ते हयातभर भरावयाचे असले तरी काही विमा कंपन्या विमेदार ८० वर्षाचा झाल्यानंतर किंवा हप्ते ३५ वर्षे भरल्यानंतर (यापैकी जे उशीरा असेल ते) त्यापुढील हप्ते घेत नाहीत. तसेच विमेदार वयाच्या ८० वर्षे पर्यंत हयात असला किंवा ४० वर्षे हप्ते भरले (जे नंतर असेल ते) तर विम्याची रक्कम विमेदाराला देतात. कमीत कमी तीन वर्षे हप्ते भरल्यानंतर विमेदाराने त्यापुढील हप्ते भरणे बंद केले तर विमापत्र आपोआप हप्तामुक्त होते आणि विमेदाराच्या मृत्यूनंतर त्याच्या वारसाला विमापत्राची हप्तामुक्त रक्कम दिली जाते. विमापत्र हप्तामुक्त केल्यावर त्यानंतर जाहिर झालेला बोनस दिला जात नाही. परंतु त्यापूर्वी जाहिर झालेला बोनस हप्तामुक्त रक्कमेत मिळविला जातो. अर्थात हा लाभ विमापत्र नफ्यासहित असल्यासच मिळतो.

आपल्या पश्चात कुटुंबियांची आर्थिक सोय आणि कमी हप्त्यात जास्त रक्कमेचा विमा हे आजीवन विमापत्राचे प्रमुख फायदे असतात. मात्र आयुष्यभर हप्ते भरण्याची जबाबदारी व विमेदाराला विमा रक्कमेचा लाभ नाही ह्या दोन मर्यादा देखील असतात.

२) मर्यादित हप्ता आजीवन विमापत्र :

ठराविक हप्त्याचा हयातीनंतरचा विमा असे ह्या प्रकारचे स्वरूप असते. ह्या विमापत्रात विमेदार किती वर्षे हप्ते भरावयाचे हे आगाऊ ठरवू शकतो. विम्याचे हप्ते निवडलेल्या ठराविक मुदतीपर्यंत किंवा त्या मुदतीपूर्वी मृत्यू आल्यास तोपर्यंत भरावयाचे असतात. विम्याची रक्कम मात्र विमेदाराच्या मृत्यूनंतरच दिली जाते. ठराविक मुदतीपर्यंत हप्ते भरून विमेदार जिवंत राहिला आणि विमापत्रावरील सर्व हप्ते भरलेले असले तर विमेदाराच्या मृत्यूपर्यंत विम्याच्या पूर्ण रक्कमेचे संरक्षण चालू राहते आणि पुढील हप्ते भरावे लागत नाहीत. नफ्यासह विमापत्र घेतले असल्यास हप्ते भरण्याची मुदत संपल्यानंतर ही विमेदाच्या मृत्यूपर्यंत जाहिर होणारा बोनस विम्याच्या रक्कमेत मिळविला जातो. किमान ३ वर्षे हप्ते भरल्यानंतर त्यापुढील हप्ते भरणे बंद केले तर विमापत्र हप्ताबंद होते. हप्ताबंद रक्कम विमेदाराच्या मृत्यूनंतर दिली जाते.

ठराविक मुदतीपर्यंत हप्ते भरण्याची सुविधा, भरभराटीच्या काळात सर्व हप्ते भरून कुटुंबाची तरतूद हे मर्यादित हप्ता आजीवन पत्राचे खास फायदे असतात. तर विमेदाराला विमा रक्कमेचा उपभोग घेता येत नाही ही मर्यादा आहे.

३) एक हप्ता आजीवन विमापत्र :

ह्या विमा प्रकारामध्ये विमेदार हप्त्याची रक्कम एकदम म्हणजे एका हप्त्यात भरतो. आजीवन विम्यामध्ये एकल हप्ता दुर्मिळ असला तरी ही विमापत्रे दिली जातात. ज्या व्यक्तिंना विम्यापेक्षा कर लाभांची जास्त गरज असते ते ही पॉलिसी घेतात. विम्याची रक्कम मात्र विमेदारच्या मृत्यूनंतर दिली जाते. केवळ श्रीमंत व्यक्तीच अशा प्रकारचा विमा उतरविणे पसंत करतात. विमेदार अधिक वर्षे जगला तर हा विमा फायदेशीर ठरतो. मात्र जर विमेदार लवकर मृत्यू पावला तर हे विमापत्र कमी किफायतशीर ठरते. कारण हप्ता म्हणून मोठी रक्कम भरलेली असते. तसेच ज्या व्यक्तींना अचानक मोठा धनलाभ होतो त्या एक रक्कमी हप्ता भरून कुटुंबियांची तरतूद करतात.

४) परिवर्तनीय आजीवन विमापत्रे :

परिवर्तनीय आजीवन विमा योजनेमध्ये विमेदाराला ठराविक मुदतीमध्ये / मुदतीच्या अखेरीस आजीवन विमापत्राचे हयातीतील विमापत्र परिवर्तन करण्याचा विकल्प दिला जातो. सुरुवातीला याचे स्वरूप ७० वयापर्यंत हप्ते भरावे लागतील अशा आजीवन विमापत्राचे असते. तथापी ५ वर्षे पूर्ण होण्याअगोदर विमेदार त्याचे हयातीतील विम्यात रूपांतर करू शकतो. त्यासाठी नव्याने वैद्यकीय तपासणी करावी लागत नाही. असे रूपांतर करून घेतले तर त्यावेळी असलेल्या वयाप्रमाणे हप्त्याचा दर, विम्याच्या अटी लागू होतात. ज्या व्यक्तींना खूप मोठ्या रक्कमेचे विमा संरक्षण हवे आहे. पण सुरुवातीला जास्तहप्ता भरणे शक्य नाही मात्र ५ वर्षांनंतर हप्ता वाढला तरी चालू शकेल अशा व्यक्तीसाठी हा प्रकार उपयुक्त आहे.

२.२.३.२ हयातीतील विमापत्रे :

अतिशय लोकप्रिय असा हा आयुर्विमा प्रकार आहे. हयातीतील विमापत्रामध्ये विम्याची रक्कम ठराविक मुदतीनंतर देय होते. मुदत संपताच विमेदार हयात असल्यास त्याला ती मिळते. म्हणजेच विमेदार आपल्या हयातीत विम्याचे लाभ उपभोगू शकतो. जर निवडलेल्या मुदतीत विमेदाराचा मृत्यू झाला तर विम्याची रक्कम त्याच्या वारसास दिली जाते. आपल्या विमापत्राचे पैसे प्रत्यक्ष विमेदाराला मिळत असल्यामुळे आजीवन विमापत्रापेक्षा हयातीतील विमापत्रे विमा ग्राहकांमध्ये अधिक लोकप्रिय झाली आहेत.

● हयातीतील विमापत्राची वैशिष्ट्ये :

- १) विम्याची रक्कम व मुदत विमेदार स्वतः ठरवितो. उदा. १ लाख रुपयांचा २० वर्षे मुदतीचा हयातीतील विमा.
- २) विमा हप्ते निवडलेल्या मुदतीपर्यंत किंवा तत्पूर्वी विमेदाराचा मृत्यू झाल्यास तोपर्यंत भरावे लागतात.
- ३) हप्ते भरण्याची मुदत विम्याच्या मुदतीपेक्षा कमीही निवडता येते.
- ४) हप्ते संपल्यानंतर विमेदार हयात असल्यास विम्याची पूर्ण रक्कम त्याला मिळते.

- ५) मुदत संपण्यापूर्वी विमेदाराचा मृत्यू झाला तर विम्याची रक्कम वारसाला दिली जाते.
- ६) कमीत कमी तीन वर्षे हप्ते भरल्यानंतर पुढील हप्ते भरणे बंद झाले तर पॉलिसी कमी रक्कमेसाठी आपोआपच पेडअप होते.

• हयातीतील विम्याचे फायदे :

- १) नियमित बचत हा हयातीतील विम्याचा मुख्य फायदा आहे. विमेदाराने ठरलेल्या मुदतीपर्यंत नियमितपणे हप्ते भरले तर मुदत संपत्ताच त्याला ही रक्कम मिळते. त्यातून तो आपल्या विविध गरजा भागवू शकतो.
- २) बचतीबरोबर कुटुंबियांना आर्थिक संरक्षण प्राप्त करून देता येते. विमेदाराचा मुदतीपूर्वी केव्हाही मृत्यू झाला तर त्याच्या वारसांना विम्याची रक्कम मिळते.
- ३) विमा घेतानाचे वय व निवृत्तीच्या वेळचे वय लक्षात घेऊन विमेदार विमापत्राची मुदत ठरवू शकतो. आणि निवृत्तीनंतरच्या आयुष्याची तरतूद करू शकतो.
- ४) मुलांचे शिक्षण, विवाह, घरबांधणी अशा गरजांची आर्थिक तरतूद करणे शक्य होते.
- ५) आजीवन विम्याप्रमाणे तहहयातीत हप्ते भरावे लागत नाहीत. वृद्धापकाळात हप्ते भरण्याची जबाबदारी पडत नाही.

• हयातीतील विमापत्राचे तोटे :

- १) आजीवन विम्यावरील दरापेक्षा जास्त दराने हप्ता भरावा लागतो.
- २) निर्धारित मुदतीनंतर मिळालेल्या विमा रक्कमेचा विमेदाराकडून योग्य विनियोग होईल असे नाही.
- ३) विमेदाराला हयातीत विम्याचे पैसे मिळाल्याने कुटुंबाला आर्थिक संरक्षण प्राप्त होत नाही. त्यासाठी पुन्हा वेगळी तरतूद करावी लागते.

• हयातीतील विमापत्रांचे प्रकार :

हयातीतील विमापत्रांचे विविध प्रकार प्रचलित आहेत. त्यापैकी प्रमुख प्रकारांची माहिती खालीलप्रमाणे-

१) सर्वसाधारण हयातीतील विमापत्र :

या विमापत्रामध्ये कुटुंबियांना आर्थिक संरक्षण आणि गुंतवणूक यांचा योग्य मिलाफ घडवून आणलेला असतो. विम्याची रक्कम विशिष्ट मुदत संपल्यानंतर किंवा मुदत संपण्यापूर्वी विमेदाराचा मृत्यू झाल्यास त्यावेळी देय होते. विम्याच्या मुदतीनंतर विमेदार हयात असेल तर त्याला विम्याची रक्कम मिळते. तो मुदतीपूर्वी मृत पावला तर विमा रक्कम त्याच्या वारसांना मिळते. विमा हप्ते निवडलेल्या मुदतीपर्यंत किंवा तत्पूर्वी विमेदाराचा मृत्यू झाल्यास तोपर्यंत भरावे लागतात. विमेदार आपले वय, गरज व हप्ते भरण्याची कुवत

विचारात घेऊन विम्याची रक्कम व मुदत निवङ् शकतो. हयातीतील बहुतेक विमापत्रे या प्रकारची असतात.

२) शुद्ध हयातीतील विमापत्र :

या योजनेनुसार विमेदार विशिष्ट मुदतीच्या अखेरीस जिवंत राहिला तरच विम्याचे पैसे मिळतात. त्या मुदतीत विमेदाराचा मृत्यू झाला तर काहीही रक्कम दिली जात नाही. मुदतीच्या विम्याच्या तुलनेत या विमापत्राचा हप्ता खूप अधिक असतो.

३) संयुक्त जीवन हयातीतील विमापत्र / हयातीतील संयुक्त विमा :

हे विमापत्र दोन किंवा अधिक व्यक्तींच्या आयुष्यावर संयुक्तरित्या दिले जाते. एकाच विमापत्रांतर्गत दोन किंवा अधिक व्यक्तींच्या आयुष्याचा संयुक्तरित्या विमा उतरविला जातो. हे विमापत्र पती-पत्नी किंवा भागीदार यांच्यासाठी अधिक उपयुक्त असते. विम्याची रक्कम कोणाही विमेदाराचा विम्याच्या मुदतीत मृत्यू झाल्यावर किंवा मुदतीच्या अखेरीस दिली जाते. विमा हप्ते मुदत संपेर्यंत किंवा तत्पूर्वी पहिल्या विमेदाराच्या मृत्यू दिनांकापर्यंत भरावे लागतात. संयुक्त जीवन विम्याच्या बाबतीत खालील इतर मुद्दे लक्षात ठेवावे लागतात.

- १) विमापत्रामध्ये संयुक्त हित निर्माण करण्यासाठी सर्व विमेदारांचे संयुक्त आयुष्य घोषपत्र आवश्यक असते.
- २) प्रत्येक भागीदारांच्या आर्थिक हितसंबंधाचे स्वरूप ठरविण्यासाठी भागीदारीपत्राचा काळजीपूर्वक अभ्यास केला जातो.
- ३) प्रत्येक विमेदाराच्या जोखमीचे स्वतंत्रपणे परिक्षण केले जाते.
- ४) बोनस फक्त मूळ विमा रक्कमेवर लागू होतो.

४) विवाह हयातीतील विमापत्र / निश्चित मुदतीचा हयातीतील लग्नाचा विमा :

मुलांच्या लग्नाच्या खर्चाची तरतूद करण्याच्या उद्देशाने विवाह हयातीतील विमापत्रे घेतली जातात. विमापत्राची मुदत ५ ते २५ वर्षे असते. १८ वर्षे पूर्ण ते ६० वर्षे वयाच्या व्यक्तींना हे विमापत्र घेता येते. मुलीच्या लग्नाच्या वेळेस पैसे मिळतील अशा रीतीने विम्याची मुदत निवङ् शकतो. भारतीय आयुर्विमा महामंडळ किमान तीस हजार रुपये रक्कमेचे विमापत्र देते. विमेदाराला विम्याची रक्कम निवडलेल्या मुदतीअखेर एकरक्कमी मिळते. त्याऐवजी ही रक्कम दहा सहामाही हप्त्यात घेण्याचा विकल्प विमेदाराला असतो. पहिला हप्ता पक्वता दिनांकास देय होतो. ह्या पॉलिसीचे वैशिष्ट्य असे की विमेदाराचा विम्याची मुदत संपूर्णपूर्वी मृत्यू झाला तरी विमा रक्कम मुदत संपल्यानंतरच देय होते. विमा हप्ते निवडलेल्या मुदतीअखेरपर्यंत किंवा विमेदाराचा मृत्यू या मुदतीत झाला तर तोपर्यंत भरावे लागतात ह्या विमापत्रावर बोनस मिळतो. बोनसची रक्कम मूळ रक्कमेबरोबर निवडलेल्या मुदतीच्या अखेरीस दिली जाते. मात्र विमेदाराच्या मृत्यूनंतर हप्ते भरणे बंद झाले तरीही मूळ मुदती अखेर पर्यंत बोनस लागू होत राहतो. अपघाती विम्याचा

लाभदेखील ह्या विमापत्रावर मिळतो. त्याचे वाटप मृत्युनंतर लगेचच होते. त्यासाठी विमापत्राची मुदत संपण्याची वाट पहावी लागत नाही. विमेदाराने तीन वर्षे हप्ते भरल्यानंतर पुढील हप्ते भरणे थांबविले तर पॉलिसी आपोआप कमी विमा रक्कमेत रुपांतरीत होते. मात्र पॉलिसी पेडअप केल्याच्या तारखेनंतर जाहीर झालेला बोनस मिळत नाही.

५) शिक्षण वर्षासन योजना / मुलांचा हयातीतील विलंबित विमा :

ही खन्या अर्थाने वर्षासन योजना नसून एक सामान्य हयातीतील योजना असते. मुलांच्या शिक्षणासाठी पैशाची तरतूद करणे या उद्देशाने ही योजना घेतली जाते. अपत्य जेव्हा उच्च शिक्षण घेण्याच्या वयाचे होईल तेव्हा विमा रक्कम मिळेल अशा बेताने विम्याची मुदत निवडली जाते. हे विमापत्र विवाह हयातीतील विमापत्राप्रमाणे असते. विमा रक्कम, संरक्षण, मुदत, लाभ इत्यादी बाबतच्या अटी दोन्ही विमापत्रावर सारख्याच असतात. आपल्या मृत्युनंतर मुलांचे शिक्षण पूर्ण होण्यास अडचण येऊ नये तसेच त्यांचे लाग्न कार्य व्यवस्थितपणे पार पडावे म्हणून विमेदार ही विमापत्रे घेतात.

मुलांचे वय १ ते १८ वर्षे असताना पालक किंवा जबळचे नातेवाईक हा विमा घेऊ शकतात. मुलाची जोखीम सुरु होण्याचे वय १८ की २१ हे पालकाने विमा प्रस्ताव करताना ठरवावे लागते. विमा घेतल्यापासून मुलाला वय वर्षे १८ किंवा २१ होईपर्यंत मुदतीस विलंबित टप्पा असे म्हणतात. विलंबित टप्यामध्ये मुलास मृत्यू आल्यास पॉलीसी रद्द होते आणि भरलेले हप्ते पालकास मिळतात. विलंबित मुदतीत पालकास मृत्यू आल्यास विमा रद्द होत नाही. मुलाचे वय १८ किंवा २१ ओलांडल्यानंतर जोखीम टप्पा सुरु होतो. मुलास १० वर्षांच्या मुदतीसाठी वैद्यकीय तपासणीशिवाय विमा दिला जातो. त्यापेक्षा अधिक मुदतीसाठी विमा हवा असल्यास वैद्यकीय तपासणी आवश्यक ठरते.

६) मनी बॅक पॉलीसी (Money Back Policy) :

सामान्यपणे हयातीतील विम्याअंतर्गत विमा रक्कम विमेदारास मुदती नंतर मिळते. परंतु मध्यंतरीच्या काळात आर्थिक समस्या निर्माण झाल्यास विमा रक्कमेचा उपयोग होत नाही. या अडचणीवर उपाय म्हणून विमा मुदतीत दर पाच वर्षानंतर विमा रक्कमेच्या २०% रक्कम व विमा मुदतीनंतर बाकी रक्कम व विम्यावरील बोनसची रक्कम मिळण्याची तरतूद असणारी मनी बॅक पॉलीसी सुरु केली आहे. ही पॉलीसी पूर्ण मुदतीत संपूर्ण रक्कमेसाठी सुरु असते. मुदती अगोदर विमेदाराचा मृत्यू झाल्यास विमा मुदती पूर्वी मिळालेल्या रक्कमेची वजावट न करता संपूर्ण रक्कम विमेदाराच्या वारसांना मिळते. या विम्याअंतर्गत विमेदारास ठराविक मुदतीनंतर विमारक्कमेतील काही भाग मिळाल्यामुळे लाग्न, शिक्षण, घर बांधणी या कार्यामध्ये सहाय्य होते.

२.२.३.३ मुदती विमा योजना (Term Insurance) :

हा विमा तीन ते सात वर्षे मुदतीसाठी दिला जातो. या विमा योजनेत विमा मुदतीत विमेदाराचा मृत्यू झाला तरच विमा रक्कम दिली जाते व जर विमेदार विमा मुदतीनंतर हयात असल्यास विमा रक्कम किंवा

भरलेले विम्याचे हप्ते परत मिळत नाहीत. विमेदारास विमा मुदतीपर्यंत ठराविक विमा हप्ते भरावे लागतात. मुदतीचे विमे नफ्याशिवाय दिले जातात. या विम्यात विमा रक्कम स्थिर असते किंवा वाढती असते किंवा कमी होणारी असते. बंधक व्यवहारात बाकी कर्जाची काळजी घेण्यासाठी पूरक विमा म्हणून विमा रक्कम कमी होत जाणारा मुदती विमा उपयुक्त ठरतो. मुदती विम्यात बचतीचा भाग नसल्यामुळे हा विमा फारसा लोकप्रिय नाही. या विम्यात फक्त मृत्यू लाभाची तरतूद करण्यासाठी उपयुक्त ठरते.

- **मुदती विम्याची वैशिष्ट्ये :**

- 1) हा विमा बचतीच्या दृष्टीने विमेदारास उपयुक्त नाही.
- 2) विमामुदतीत विमेदाराचा मृत्यू झाला तरच वारसांना विमा रक्कम मिळते. म्हणून थोडक्यात केवळ मृत्यूलाभ तरतूदीसाठी उपयुक्त.
- 3) विमा मुदत संपेपर्यंत विमेदार हयात असेल तर त्याला कोणताही विमा लाभ मिळत नाही.
- 4) इतर अन्य विमा प्रकारापेक्षा विमा हप्त्याचे दर कमी असतात.

- **मुदती विम्याचे प्रकार :**

- i) **निश्चित मुदती विमा (Fixed / Level Term Insurance)**

हा विमा दोन वर्षासाठी दिला जातो. या योजनेत विमा रक्कम पॉलीसी सुरु झाल्यानंतर दोन वर्षाच्या आत विमेदारास मृत्यू आल्यास दिली जाते. या योजनेसाठी एकरकमी विमा हप्ता भरावा लागतो. हा विमा नफ्याशिवाय दिला जातो. या योजनेत विमेदारास वैद्यकीय तपासणीचा खर्च सोसावा लागतो. या पॉलीसीमध्ये कर्ज किंवा समर्पण मूल्य मिळत नाही.

- ii) **नुतनीकरण मुदती विमा (Renewable Term Policy)**

विमा मुदत संपल्यानंतर या प्रकारच्या पॉलीसीचे पुढील ठराविक कालखंडामध्ये नुतनीकरण करता येते. यासाठी वैद्यकीय तपासणीची आवश्यकता नसते. परंतु वयानुसार विमाहप्त्यात बदल केला जातो. ज्या लोकांची प्रकृती खालावत चाललेली आहे. त्यांच्यासाठी ही पॉलीसी उपयुक्त ठरते. ही पॉलीसी वयाच्या ५५ वर्षापूर्वीपर्यंत नुतनीकरण करता येते.

- iii) **परिवर्तनीय मुदती विमा (Convertible Term Policy)**

या विमा योजनेअंतर्गत विमेदार मुदती विम्याचे परिवर्तन हयातीतील विम्यात किंवा मर्यादित हप्त्यांचा हयातीनंतरच्या विम्यात करू शकतो. ही सवलत विमेदारास वैद्यकीय तपासणी शिवाय प्राप्त होते. परंतु असे परिवर्तन परिवर्तनीय विम्याची मुदत संपण्याआगोदर दोन वर्षापूर्वी करून मिळते. यासाठी विमा कंपनीच्या अटी व शर्ती लागू होतात. हा विमा फक्त समाजातील प्रथम वर्गातील लोकांच्या आयुष्यासाठी लागतो. ज्यांच्या जीवनात अनेक प्रकारचे धोके असतात उदा. सैन्यातील जवानांच्यासाठी हा विमा मिळत नाही. स्त्री विमेदारानाही ही पॉलीसी मिळत नाही. नोकरीच्या सुरुवातीच्या काळात उत्पन्न कमी असल्यामुळे ज्यांना हयातीतील विम्याचे

हप्ते देणे शक्य नसते परंतु कालांतराने उत्पन्न वाढल्यामुळे ज्यांना हयातीतील विमा हवा असतो अशा लोकांच्यासाठी परिवर्तनीय मुदती विमा उपयुक्त आहे.

iv) वाढता मुदती विमा (Increasing term Insurance) :

या विमा प्रकारात मिळणारा लाभ दरवर्षी वाढत जातो. अर्थात विमा हफ्त्यात देखील वाढ होते. वाढल्या महागाईवर उपाययोजना म्हणून हा विमा उपयुक्त आहे. कांही आपत्कालीन परिस्थितीत संरक्षित विमा रक्कमेपेक्षा जास्तीची नुकसान भरपाई या विमा पक्षांतर्गत दिली जाते.

v) घटता मुदती विमा (Decreasing Term Insurance) :

या विमा प्रकारात विमा रक्कम दरवर्षी कमी कमी होत जाते. विशिष्ट मुदतीनंतर या विम्याची रक्कम संपते. म्हणजेच मुदतीनंतर विमेदारास कांहीही रक्कम मिळत नाही. कर्जाच्या परतफेडीसाठी हा विमा उपयुक्त आहे. उदा. कर्जदाराचे मुदतीत निधन झाल्यास कर्जफेड विमा कंपनी करते. मात्र कर्जमुदत संपेपर्यंत विमेदार ह्यात असेल तर त्याने ते कर्ज फेडलेले असल्याने विमा कंपनीची जबाबदारी संपुष्टात येते.

२.२.३.४ निवृत्ती वेतन योजना (Pension Plans) :

नियत वयोमानानुसार निर्धारित कालखंड संपल्यानंतर व्यक्ती सेवेतून निवृत्त होते. निवृत्तीनंतरच्या कालावधीत व्यक्तिला मिळणारा आर्थिक लाभ म्हणजे निवृत्ती वेतन होय. प्रत्येक नोकरदार व्यक्ति नियत वयोमानानुसार ठाराविक वय झाल्यानंतर अथवा नोकरीचा, सेवेचा निर्धारित कार्यकाल पूर्ण केल्यानंतर सेवेतून मुक्त होते. हा कार्यकाल अथवा वयाची मर्यादा ही प्रत्येक राज्यसरकार, केंद्रसरकार अथवा खाजगी क्षेत्रातील कामगारांसाठी नियोक्ता ठरविते. साधारणपणे सेवेचा कार्यकाल ३३ वर्षे, ३६ वर्षे असतो. तसेच वयोमर्यादा ५८ वर्षे, ६० वर्षे अथवा कांही ठाराविक पदासाठी ६२ वर्षे ते ६५ वर्षे इतकी असते.

हा सेवेचा कार्यकाल अथवा वयोमर्यादा संपल्यानंतरच्या उर्वरित आयुष्यासाठी लागणारी आर्थिक तरतूद म्हणून निवृत्ती वेतनाकडे पाहिले जाते. सरकारी, निमसरकारी अथवा कांही आस्थापनामध्ये व्यक्ति सेवेत असतानाच निवृत्ती वेतनासंबंधीची तरतूद केली जाते. परंतु अनेक खाजगी क्षेत्रातील आस्थापनामध्ये अशी सोय नसते. अशावेळी व्यक्तिने स्वतःच आपल्या भविष्यासाठी अशी तरतूद करणे गरजेचे ठरते. अशा परिस्थितीमध्ये उपयुक्त ठरतील अशा निवृत्ती वेतन योजना विमा कंपन्यांनी सुरु केल्या आहेत.

● फायदे :

- १) विमेदाराने स्वतःच्या उत्पन्न मिळविण्याच्या कालखंडात केलेल्या बचतीचा उपयोग निवृत्तीनंतर नियमित उत्पन्न मिळण्यासाठी होतो.
- २) बहुतांश नोकरदारांचे नोकरी हेच उत्पन्नाचे एकमेव साधन असते. अशा व्यक्तिसाठी निवृत्तीनंतर उपयुक्त.
- ३) निवृत्ती वेतना व्यतिरिक्त योजना धारकास विमा संरक्षण ही मिळते.

४) भारतीय आयकर कायदा कलम ८० सी नुसार निवृत्तीवेतन योजने अंतर्गत गुंतवलेल्या रकमेवर आयकर सूट मिळते.

● दोष :

- १) निवृत्त होण्यापूर्वी अथवा विशिष्ट मुदत संपण्यापूर्वी योजनेतून बाहेर पडता येत नाही.
- २) इतर गुंतवणूक पर्यायापेक्षा निवृत्ती वेतन योजनेतून मिळणारा परतावा तुलनेने कमी असतो.
- ३) योजनाधारकाची रक्कम दिर्घकाल अडकून पडते. तसेच निवृत्तीपूर्वी त्याला असणाऱ्या रकमेचा वापर करता येत नाही.

● वर्षासन विमा योजना (Annuity Plans) :

अनेकदा व्यक्तिकडे ठराविक काळात भरपूर पैसा उपलब्ध असतो. अशा व्यक्तितंत्र सेवा निवृत्तीनंतर पेन्शनप्रमाणे दरवर्षी ठराविक रक्कम मिळावी अशी अपेक्षा असते. अशा व्यक्तितंच्यासाठी विमा कंपन्यांनी वर्षासन विमा सुरु केला आहे. वर्षासनामध्ये नियमित स्वरूपात ताबडतोब किंवा भविष्यकाळात उत्पन्न मिळावे म्हणून विमा कंपनीबोरोबर करार केला जातो. विमेदाराला वर्षासनाच्या स्वरूपात किती रक्कम मिळावी असे वाटते त्या प्रमाणात एकरकमी किंवा ठराविक काळापर्यंत विमा कंपनीकडे नियमितपणे हप्ते भरावे लागतात.

वर्षासन विमा हा मुलामुलीच्या शिक्षणाच्या आणि लग्नाच्या खर्चाची तरतूद, घर बांधणी खर्चाची तरतूद करता यावी म्हणून घेता येतो. अर्थात असे असले तरी भारतात प्रमुख्याने वर्षासन विमा योजना या केवळ निवृत्ती वेतन योजनेच्या स्वरूपातच उपलब्ध आहेत.

वर्षासन विमा हा विमा कंपनीने दिलेला दिर्घकालीन गुंतवणूकीचा पर्याय आहे. वर्षासनाच्या माध्यमातून विमेदाराच्या खरेदी रकमेचे रूपांतर आयुष्यभर नियमित रकमेमध्ये केले जाते. असे असले तरी वर्षासन विमा योजनेच्या कांही मर्यादाही आहेत. जरी निर्धारीत काळापूर्वी रक्कम काढली तर त्यावर दंड आकारणी केली जाते. त्या रकमेवर प्रचलित दराप्रमाणे आयकर आकारला जातो. जर ही रक्कम वयाच्या ५९.५ वर्षापूर्वी काढली तर १०% फेडरल टॅक्सही दंड म्हणून आकारला जाऊ शकतो.

● वर्षासनाचे प्रकार :

१) स्थगित वर्षासन (Deferred Annuity Plan)

या योजने अंतर्गत विमेदार ठराविक काळ नियमितपणे किंवा एकरकमी हप्ता भरून निर्धारित काळानंतर, नियमितपणे निवृत्त वेतनाप्रमाणे रक्कम मिळवू शकतो. या योजनेमध्ये गुंतवलेल्या रकमेवर आयकर सवलत प्राप्त होते. निवृत्तीचे वय विचारात घेऊन विमेदार स्वतः वर्षासनाचा कालावधी निश्चित करू शकतो.

२) तात्काळ वर्षासन (Immediate Annuity Plan)

या योजनेअंतर्गत विमेदार ठराविक रक्कम एकरकमी विमा कंपनीकडे भरतो. असा हप्ता भरल्यानंतर

लगेचच दुसऱ्या महिन्यापासून वर्षासिन मिळण्यास सुरुवात होते. या योजनेलाही आयकर सवलत लागू होते. तसेच विमेदाराचा अकाली मृत्यू झाल्यास संबंधित रक्कम वारसाला मिळते.

२.२.३.५ युनिट लिंकड इन्शुरन्स प्लान (Unit Linked Insurance Plan) :

गेल्या काही वर्षापासून भांडवल बाजारातील गुंतवणूकीत मोठ्याप्रमाणात वाढ झाली आहे. त्यामुळे निवेशक (गुंतवणूकदार) आपला निधी अशा तज्ज्ञे उपयोगात आणू इच्छितात की ज्यायोगे भांडवली लाभ आणि भांडवली बाजारातील तेजीचा लाभ मिळू शकेल. ही व्यवसाय संधी ओळखून विमा कंपन्यांनी युनिट लिंकड इन्शुरन्स पॉलीसी सुरु केल्या आहेत, त्यांना 'युलिप' असे म्हणतात. युलिप योजनेअंतर्गत आयुर्विमा संरक्षण आणि गुंतवणूक यांची योग्य प्रकारे एकत्रीत मांडणी केलेली असते. या योजनेत विमा हप्त्यापोटी ठराविक रक्कम भरतो. यासाठी विमा कंपनीची अट अशी असते की, किमान हप्ता रु. १०,००० किंवा १५,००० असावा व तो ५०० रु. किंवा १००० रु. च्या पटीत असावा. पॉलीसीची मुदत किमान पाच वर्षे असते. हप्ता एकेरी पद्धतीने किंवा वार्षिक, सहामाही, तिमाही किंवा मासिक भरता येतो. विमा मुदतीत विमेदारास मृत्यू आल्यास विमा रक्कम मिळते. ही रक्कम सामान्यपणे वार्षिक हप्त्याच्या पाच पट असते. विमा हप्त्यातील कांही रक्कम मृत्यू संरक्षणासाठी व बाकी रक्कम विमेदारांनी निवडलेल्या निधित गुंतविली जाते. गुंतवणूकीसाठी वाढलेला हप्ता दुसऱ्या व तिसऱ्या वर्षात जास्त असतो. आणि नंतरच्या वर्षात त्याहून जास्त असतो. कारण दरवर्षी सर्वच आकार लावले जात नाहीत. गुंतवणूकीसाठी वाटप झालेला हप्ता हा निवडलेल्या निधीत त्या दिवशी विद्यमान असलेल्या किंमतीस ठराविक युनिट्स विकत घेण्यासाठी वापरला जातो. या किंमतीस नक्त संपदा मूळ्य (NAV) म्हटले जाते. ही दररोज भागबाजारातील तेजीमंदीमुळे बदलते. युलिप योजनेत मृत्यूलाभ निश्चित असतो. परंतु पक्वता लाभ निश्चित नसतो. बाजाराच्या स्थितीवर पक्वता लाभ अवलंबून असतो. युलिप योजनेबरोबर कांही विमा कंपन्या अन्य लाभ विमेदाराना देत आहेत त्यामध्ये प्रामुख्याने कांही कंपन्यानी पॉलीसीधारकाना केंव्हाही अतिरिक्त हप्ता भरण्याची सोय केली आहे. तसेच काही कंपन्या अंशिक किंवा पूर्ण निर्मानाची परवानगी देतात.

ही विमापत्रे भांडवल बाजाराशी निवडक साधनांशी संलग्नित असतात. म्हणजेच, विमापत्राची आश्वासित रक्कम व बोनस भांडवल बाजारातील ठराविक साधनांतील गुंतवणूकीच्या कामगिरीवर अवलंबून असते. ह्या विमापत्रांच्या हप्त्यांची रक्कम निवडक समभागामध्ये किंवा कर्जरोख्यांमध्ये गुंतविली जाते. भारतीय आयुर्विमा बाजारात युनिट ट्रस्ट ऑफ इंडिया ह्या म्युच्युअल फंडाने सर्वप्रथम 'युलिप' विमापत्रे १९७१ मध्ये सादर केली. त्यानंतर जवळजवळ तीन दशकांनी भारतीय आयुर्विमा महामंडळाने आपली पहिली युनिट संलग्न विमा योजना सादर केली. नंतर ओम कोटक महिंद्रा, आयसीआयसीआय, बिल्ड सन लाईफ अशा अनेक खाजगी कंपन्यांनी आपली युनिट संलग्न विमापत्रे बाजारात आणली.

व्याख्या : "युनिट संलग्न विमा योजना म्हणजे अशी योजना होय की जिच्यामध्ये विमा व गुंतवणूकीचे लाभ एकाच एकात्म योजनेद्वारे दिले जातात. जे पारंपरिक विमा योजनेत मिळत नाहीत." - विकीपिडिया, ज्ञानकोष

● वैशिष्ट्ये :

- १) आयुर्विमा संरक्षण व दीर्घकालीन संपत्ती निर्मितीची संधी यांचा मिलाफ युलिप मध्ये केलेला असतो. फंडाच्या कामगिरीवर लाभांचे प्रमाण अवलंबून असते.
- २) ह्यापैकी काही भाग आयुर्विमा संरक्षणासाठी वापरला जातो आणि उर्वरित भाग युलिपधारकांच्या निवडीप्रमाणे समभागात किंवा ऋणपत्रात गुंतविला जातो.
- ३) पारंपरिक विमापत्रांच्या तुलनेत युलिपची मुदत कमी असते.
- ४) युलिपमध्ये युलिपधारकाला रक्कम वाढविण्याचे, योजनेत बदल करण्याचे स्वातंत्र्य असते.
- ५) पारंपरिक विमापत्रापेक्षा युलिपला अधिक रोखता असते. युलिपधारक ठराविक मुदतीनंतर केव्हाही आपले युनिट विकून रोख पैसे मिळवू शकतो.

● युलिप योजनांचे फायदे :

- १) **लवचिकता** : एकदा घेतलेल्या योजनेमध्ये विमेदार त्याच्या सोयीनुसार केव्हाही अतिरिक्त गुंतवणूक करू शकतो. पारंपरिक विमापत्रात अशी सुविधा नसते.
- २) **आयुर्विमा संरक्षण रक्कम ठराविण्याचे स्वातंत्र्य** : युलिप योजनामध्ये विमेदारास किती आयुर्विमा संरक्षण हवे आहे ते निवडण्याचे स्वातंत्र्य मिळते. बहुतांश युलिप योजनात वार्षिक हप्त्याच्या दहा पट रक्कमेइतके आयुर्विमा संरक्षण मिळते. कंपनीच्या धोरणानुसार कमाल संरक्षण रक्कम वार्षिक हप्त्याच्या शंभर पट किंवा त्यापेक्षा अधिक इतकी असू शकते.
- ३) **रोखता** : युलिपमध्ये अंशतः रक्कम काढण्याचा पर्याय दिला जातो. सामान्यपणे त्यासाठी काही शुल्क/खर्च आकारला जात नाही. युलिपधारक अडचणीच्या वेळी हा पर्याय वापरून आपली गरज भागवू शकतो. अशा तऱ्हेने युलिपना रोखता प्राप्त होते.
- ४) **योजना बदल सुविधा** : युलिपधारक परिस्थितीनुसार मूळ योजना बदलू शकतो. म्हणजेच सहभाग फंडाएवजी ऋण फंड किंवा बाजाराशी संबंधित फंड यांची निवड करू शकतो.
- ५) **कर सवलत** : युलिपचे हप्तेही पारंपरिक विमा योजनेच्या हप्त्यासारखेच व्यक्तीच्या उत्पन्नातून वजावटीस पात्र असतात. त्यामुळे दोन्ही ठिकाणी सारखीच करसवलत मिळते. तसेच मुदती अखेर मिळणारी रक्कमही ठराविक अटीनुसार करमाफ असते.
- ६) **पारदर्शकता** : युलिप योजनामध्ये पारंपरिक विमा योजनापेक्षा अधिक पारदर्शकता असते. कारण आपली गुंतवणूक समभागामध्ये किंवा कर्जरोख्यांमध्ये किंवा मुद्रा बाजारामध्ये व्हावी हे युलिपधारक ठरवित असतो. त्यानुसार प्रत्येक फंड योजना व तिचे व्यवस्थापक वेगळे असतात. फंडातील गुंतवणूकीमधील बदलाची व युनिट्सच्या नक्त मालमत्ता मूल्यांची माहिती पत्रकाद्वारे व संकेतस्थळावर नियमितपणे दिली जाते.

त्यामुळे युलिपधारकाला आपली गुंतवणक वाढत आहे की कसे हे सतत कळत असते.

७) हेतू आधारित नियोजन : निवृत्ती नंतरच्या काळासाठी नियोजन, मुलाबाळांच्या शिक्षणासाठी तरतूद अशा महत्त्वाच्या हेतूसाठी युलिपद्वारे नियोजन करणे शक्य होते.

• तोटे :

१) जोखीम : युलिपकरील मोबदला हा थेट बाजारपेठ कामगिरीशी जोडलेला असल्यामुळे गुंतवणूकीतील संपूर्ण जोखीम युलिपधारकाला घ्यावी लागते.

२) अनेक प्रकारचे खर्च : युलिप योजनावर प्रशासकीय खर्च, हप्ता वाटप खर्च, फंड बदल खर्च, समर्पण खर्च असे अनेक खर्च द्यावे लागतात. हे खर्च युलिप हप्ता रकमेतून प्रथम काढून घेतले जातात. परिणामी विमा संरक्षणासाठी परेशी रक्कम उपलब्ध होत नाही. पारंपरिक विम्यामध्ये मात्र असे खर्च नसतात.

३) असमाधानकारक कामगिरी : देशातील युलिप योजनांची कामगिरी समाधानकाकर दिसून येत नाही. त्याचा फटका युलिपधारकांना बसतो. बच्याच योजनांच्या बाबतीत युलिपधारकांच्या गुंतवणूकीत वृद्धी न होता घटच झाल्याचे आढळते.

४) जास्त विमाहपता : पारंपरिक विमापत्रापेक्षा युलिपसाठी जास्त हप्ता भरावा लागतो. परिणामी ती अधिक खर्चिक ठरतात.

५) समर्पण मूल्य नाही : पारंपरिक विमापत्रापेक्षा युलिपसाठी जास्त हप्ता भरावा लागतो. परिणामी ती अधिक खर्चिक ठरतात. तसेच युलिपला समर्पण मूल्याची सोय नाही.

युलिप योजना ही आयुर्विष्याच्या कुटुंबांना दीर्घकाळ सुरक्षितता देण्याच्या मूळ उद्देशपासून दूर जात असल्याचे लक्षात आल्यानंतर विमा उद्योगावर नियंत्रण ठेवणाऱ्या इर्डा ह्या शिखर संस्थेने डिसेंबर, २००५ मध्ये सर्व विमा कंपन्यांना युलिप योजनांचा आयुर्विमा व्याख्येत बसेल अशा पुनः आराखडा तयार करण्याचे निर्देश दिले. नवीन मार्गदर्शक सूचनाप्रमाणे ३० जून २००६ पासून युलिप योजनेची मुदत पाच वर्षांपेक्षा कमी ठेवता येत नाही. एक हप्ता युलिपच्या बाबतीत सदर हप्त्याच्या १२५ टक्के इतकी आशवासित रक्कम असली पाहिजे. तर इतर युलिपच्या बाबतीत वार्षिक हप्त्याच्या पाच पट इतकी विमा रक्कम असली पाहिजे. युलिपधारकांना युलिपवर कर्ज काढता येत नाही. मात्र तीन वर्षांनंतर अंशतः उचल करता येते. खास अधिकार बहाल केलेले विमा एजंट व सल्लागारच योजना विकू शकतात; सर्वच विमा एजंट व सल्लागार नाही. विमा कंपन्यांना ७५ टक्के रक्कम मान्यताप्राप्त प्रतिभूतिमध्येच गुंतवावी लागते. तसेच इतर प्रतिभूतिमध्ये २५

युलिप योजना व पारंपरिक विमा योजना-तुलना (ULIP Plans & Traditional Plans) :

युलिप	पारंपरिक योजना
१) मृत्यू जोखीम व्यतिरिक्त अधिकचा हप्ता विमेदाराच्या इच्छेनुसार गुंतविला जातो	१) सर्व हप्ते समान निधीत जातात आणि विमा कंपनीच्या इच्छेनुसार गुंतविले जातात.
२) गुंतवणुकीवरील परतावा बाजारपेठेतील परिस्थितीवर अवलंबून असतो व गुंतवणूकीची जोखीम विमेदारावर अवलंबून असते.	२) निश्चित व अनिश्चित लाभ असतात. अश्वासित लाभासाठी विमा कंपन्या जोखीम उचलताना व अनाश्वासित लाभ विमा कंपनीच्या कामगिरीवर अवलंबून असते.
३) या योजनेअंतर्गत विमेदारास कर्ज दिले जात नाही.	३) कर्ज दिले जाऊ शकते.
४) बोनस मिळत नाही परंतु काही पॉलीसी बाबत एकनिष्ठता बोनस मिळू शकतो.	४) नफ्यासह पॉलीसीमध्ये बोनस मिळतो.
५) विमा संरक्षणासाठीचा हप्ता अन्य आकार, व युनिट्स खरेदी इ. बाबतीत पारदर्शकता असते.	५) विमा संरक्षणाचा हप्ता, अन्य आकार गुंतवणूक इ. बाबत पारदर्शकता नसते.
६) लाभ बदलत असतात.	६) लाभ पूर्व निर्धारित असतात.
७) तोटा होऊ शकतो.	७) तोटा होणे अशक्य असते.

● **तुमची प्रगती तपासा :**

अ) रिकाम्या जागा भरा.

१) आयुर्विमा मृत्यूची जोखीम

अ) टाळू शकतो.

ब) दूर करू शकतो.

क) टाळू शकत नाही.

ड) कमी करू शकतो.

२) आजीवन विमापत्रावर हप्त्याचा दर

अ) जास्त असतो.

ब) कमी असतो

क) सामान्य असतो

ड) सांगता येत नाही.

३) विम्याच्या मुदतीत विमेदाराचा मृत्यू झाला तरच विमा रक्कम देणारी विमापत्रे म्हणजे विमापत्रे होत.

..... विमापत्रे होय.

- ६) विष्याच्या मुदतीत विमेदाराचा मृत्यू झाला तरच विमा रक्कम देणारी विमापत्रे म्हणजे
विमापत्रे होय.

२.३ सारांश :

आयुर्विमा हा माणसाच्या आयुष्याशी संबंधित विमा असतो. आयुर्विमाकरारामुळे विमेदाराला विशिष्ट मुदतीनंतर किंवा तत्पूर्वी मृत्यू आल्यास त्याच्या वारसाला विष्याचे पैसे मिळतात. त्यामुळे विमेदाराच्या मृत्यूनंतर त्याच्या कुटुंबियांना आर्थिक संरक्षण प्राप्त होते. तर मुदतीनंतर हयात असल्यास विमेदाराला पैसे मिळाल्याने त्यास म्हातारपणासाठी तरतूद करणे, मुलांचे शिक्षण, लग्न अशा विशेष गरजा भागाविणे शक्य होते. थोडा जादा हप्ता भरून अपघाती फायदा, अपंगत्वाचा फायदा, गंभीर आजारपण लाभ असे अतिरिक्त लाभ/फायदे मूळ विमापत्राबरोबर घेता येतात. त्यामुळे आयुर्विमा संरक्षणाची व्याप्ती वाढते. आयुर्विमा हा एक दीर्घ मुदतीचा करार असल्याने त्यात विमा संरक्षणाबरोबरच गुंतवणूकीचा घटकही महत्त्वाचा असतो.

आयुर्विम्याचे माणसाच्या जीवनात अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. कुटुंबियांना आर्थिक संरक्षण, वृद्धापकाळासाठी तरतूद, सक्तीची बचत, गुंतवणुकीचे साधन, करसवलत, मुलांच्याप्रती कर्तव्याचे पालन, आजारपण, अपघाती मृत्यू, पंगुन्व अशा विशेष गरजांची पूर्तता, कर्जफेडीची व्यवस्था, अडचणीच्या काळात कर्ज काढण्याची सुविधा अशा अनेक कारणामुळे आयुर्विम्यास पर्याय नाही. व्यवसाय सातत्य, कर्मचारी कल्याण, अतिमहत्त्वाच्या व्यक्तींचा विमा, अशा फायदामुळे व्यवसाय जगताला आयुर्विमा महत्त्वाचा वाटतो. अर्थव्यवस्थेच्या जलद विकासात आयुर्विमा लक्षणीय भूमिका बजावितो. भांडवल पुरवठ्यात वाढ, पायाभूत सुविधांच्या निर्मितीसाठी अर्थसहाय्य, औद्योगिकरणाला चालना अशा मार्गानी आयुर्विमा उद्योग देशाच्या आर्थिक विकासाला मोठे योगदान देतो. आर्थिक व सामाजिक दृष्ट्या दुर्बल घटकाला शेतकरी, भूमिहीन कामगार, कारागीर, यांना सवलतीच्या दरात विमा संरक्षण पुरवून आयुर्विमा उद्योग आपली सामाजिक जबाबदारी पार पाडतो. समाजाला आर्थिक स्वास्थ्य व सुरक्षितता मिळवून देतो.

२.५ महत्त्वाच्या संज्ञा / पारिभाषिक शब्द :

आयुर्विमा : व्यक्तीच्या आयुष्याशी संबंधित विशिष्ट घटना घडल्यानंतर एक निश्चित रक्कम देणारा विमा प्रकार.

आजीवन विमापत्र : विमेदाराच्या मृत्यूनंतर वारसाला विमा रक्कम देण्याची तरतूद असणारे आयुर्विमापत्र म्हणजे आजीवन विमापत्र.

हयातीतील विमापत्र : विशिष्ट मुदतीनंतर किंवा तत्पूर्वी विमेदाराचा मृत्यू झाला तर विमा रक्कम देण्याची तरतूद असणारे आयुर्विमापत्र.

युलिप : आयुर्विमा संरक्षण व भांडवल बाजारातील गुंतवणूकीचे लाभ याचे मिश्रण असणारी योजना.

मुदती विमापत्रे : विमा मुदतीत विमेदाराचा मृत्यु झाला तरच विमा रक्कम देणारी विमापत्रे.

वर्षासन : नियमित अथवा एकरकमी हप्ता भरून नंतर आयुष्यभर किंवा विशिष्ट कालावधीसाठी नियमित रक्कम मिळणारी योजना.

संयुक्त जीवन विमा : दोन किंवा अधिक व्यक्तिंच्या आयुष्याचा विमा.

२.५ स्वयं अध्ययन प्रश्नांची उत्तरे :

अ) १) - क	२) - ब	३) - अ
४) - अ	५) - अ	६) - क
ब) १) चूक	२) बरोबर	३) चूक
४) बरोबर	५) बरोबर	
क) १) मृत्यू संरक्षण, हयातीचा लाभ	२) आयुर्विमा	३) लेखी
४) आर्थिक हितसंबंध	५) अजीवन	६) मुदती

२.६ स्वाध्याय :

अ) थोडक्यात उत्तरे लिहा.

- १) आयुर्विमा म्हणजे काय?
- २) आजीवन विम्याचे फायदे सांगा?
- ३) युलिपची वैशिष्टे सांगा.
- ४) युलिपचे फायदे तोटे स्पष्ट करा.
- ५) निवृत्तीवेतन योजना स्पष्ट करा.
- ६) वर्षासन म्हणजे काय?

ब) दिर्घोत्तरी प्रश्न.

- १) आयुर्विम्याचा अर्थ व स्वरूप स्पष्ट करा.
- २) आजीवन विमापत्र म्हणजे काय ? आजीवन विमापत्रांचे फायदे-तोटे सांगा.
- ३) युलिपची वैशिष्ट्ये, पायदे व तोटे विशद करा.
- ४) हयातीतील विमापत्रांची वैशिष्ट्ये सांगून ती आजीवन विमापत्रांपेक्षा कमी भिन्न आहेत हे स्पष्ट करा.
- ५) निवृत्तीवेतन आणि वर्षासन विमा योजना स्पष्ट करा.

- क) टीपा लिहा.
- १) आजीवन विमा.
 - २) मुदती विमा.
 - ३) निवृत्ति वेतन विमा.
 - ४) वर्षासन विमा.
 - ५) हयातीतील विमापत्रे.
 - ६) युनिट संलग्न विमा योजना

२.७ संदर्भ पुस्तके :

- १) M. Arif Khan - Theory and Practice of Insurance.
- २) Kothari and Bahi - Principles and Practice of Insurance.
- ३) Insurance Institute of India. आयुविमा.
- ४) पाटील व्ही. एस., शहा एन. व्ही. : विमाशास्त्र.
- ५) H. Narayanan : Indian Insurance a Profile.
- ६) Prof. Valgadde B. V., Dr. Girigosavi B.B., Dr. Pawar S.R., Mrs. Chavan (Udapi) P.D. – Insurance)

घटक - ३

आयुर्विमा

अनुक्रमणिका

३.० उद्दिष्टे

३.१ प्रास्ताविक

३.२ विषय विवेचन

३.२.१ आयुर्विम्याची संकल्पना

३.२.२ आयुर्विम्याचे महत्त्व

३.२.३ आयुर्विमापत्र घेण्याची कार्यपद्धती

३.२.४ आयुर्विमा पत्राच्या अटी आणि विशेषाधिकार

३.२.५ आयुर्विमा पत्रांचे प्रकार

३.२.६ आयुर्विमा पत्राची रक्कम मिळविणे

३.२.७ भारतीय आयुर्विमा महामंडळ

३.३ सारांश

३.४ महत्वाच्या संज्ञा

३.५ स्वाध्याय

३.६ संदर्भ पुस्तके

३.० उद्दिष्ट्ये

प्रस्तुत घटकाचा अभ्यास केल्यानंतर विद्यार्थ्यांस

- आयुर्विम्याची संकल्पना व अर्थ समजण्यास मदत होईल.
- आयुर्विम्याचे व्यक्ती, व्यवसाय व अर्थव्यवस्थेच्या दृष्टिकोनातून महत्त्व सांगता येईल.
- आयुर्विमापत्र घेण्याची कार्यपद्धती स्पष्ट करता येईल.
- आयुर्विमापत्राच्या अटींचे आकलन होईल.
- आयुर्विमा पत्राच्या आजीवन विमापत्रे, हयातीतील विमापत्रे व युलिप प्रकारांची माहिती मिळू शकेल.
- आयुर्विमा रक्कम मिळविण्याची कार्यपद्धती समजेल.
- भारतीय आयुर्विमा महामंडळाची भूमिका समजेल.
- भारतीय आयुर्विमा महामंडळाच्या विमा सेवा विषयक विपणन व वृद्धीची व्युहरचना समजेल.

३.१ प्रास्ताविक :

आयुर्विमा हा विम्याचा एक महत्वाचा प्रकार आहे. आयुर्विमा म्हणजे माणसाच्या आयुष्याचा विमा होय. माणसाच्या जीवनात अकाली मृत्यू, अपघात, अपंगत्व, वृद्धत्व इत्यादी कारणांमुळे निर्माण होणारी आर्थिक अनिश्चिता कमी करण्याचा एक उत्तम मार्ग म्हणजे आयुर्विमा असे म्हणता येईल. संरक्षण आणि गुंतवणूक अशा दुहेरी हेतूने आयुर्विमा घेतला जातो. आयुर्विमा हा एक दीर्घ मुदतीचा करार असल्याने त्यात विमा संरक्षणाबरोबर गुंतवणूकीचा घटक ही महत्वाचा ठरतो. भारतात आयुर्विमा व्यवसायाची मुरुवात १८ व्या शतकात झाली. प्रारंभी ब्रिटिश आयुर्विमा कंपन्या फक्त ब्रिटिश नागरीकांचाच विमा उतरवित असत. कालांतराने भारतीय लोकांचाही आयुर्विमा उतरविला जाऊ लागला. १८७० मध्ये बॉम्बे म्युच्युअल लाईफ अँशुरन्स सोसायटी ही पहिली भारतीय विमा कंपनी स्थापन झाली. १९१२ मध्ये तत्कालीन सरकारने पहिला विमा कायदा संमत केला १९३८ मध्ये नवा व्यापक विमा कायदा संमत करण्यात आला. १९५६ मध्ये देशातील आयुर्विमा व्यवसाय करणाऱ्या सर्व खाजगी कंपन्यांचे राष्ट्रीयकरण करून भारतीय आयुर्विमा महामंडळाची स्थापना करण्यात आली. मल्होत्रा कमिटीच्या शिफारशी स्वीकारून विमा नियामक आणि विकास कायदा, १९९९ मध्ये संमत करण्यात आला आणि विमा व्यवसाय खाजगी क्षेत्रास खुला करण्यात आला. आज देशात, भारतीय आयुर्विमा महामंडळा बरोबर १५ खाजगी कंपन्या आयुर्विमा व्यवसाय करीत आहेत. प्रस्तुत घटकात आयुर्विमा प्रकाराचा संक्षिप्त परिचय करून दिला आहे.

३.२ विषय विवेचन :

३.२.१ आयुर्विम्याची संकल्पना व अर्थ :

आयुर्विम्याची संकल्पना ‘मृत्यू संरक्षण’ आणि ‘हयातीचा लाभ’ ह्या दोन मूलभूत घटकांवर आधारलेली आहे. मृत्यू/जोखीम संरक्षण घटकानुसार विमेदाराचा विशिष्ट मुदतीमध्ये मृत्यू झाला तर त्याच्या कुटुंबियांना ठराविक रक्कम दिली जाते. आणि हयातीचा लाभ ह्या घटकानुसार विशिष्ट मुदतीनंतर हयात असल्यास विमेदारास विमा रक्कम दिली जाते. आयुर्विमा मानवी जीवनातील मृत्यूची जोखीम टाळू शकत नाही. तर ह्या जोखमीमुळे विमेदाराच्या कुटुंबियांचे होणारे आर्थिक नुकसान काही प्रमाणात कमी करू शकतो. माणसाच्या आयुष्याची किंमत पैशात ठरविता येत नाही म्हणून आयुर्विम्यामध्ये मृत्यूनंतर एक निश्चित रक्कम देण्याचे आश्वासन विमाकंपनी देत असते.

आयुर्विम्याचा अर्थ समजाऊन घेण्यासाठी आयुर्विम्याच्या काही व्याख्या पाहू

• विमा कायदा १९३८ :

‘आयुर्विमा हा माणसाच्या आयुष्याचा विमा उतरविण्याचा करार करण्याचा व्यवसाय आहे. त्यानुसार माणसाचा मृत्यू झाल्यास किंवा त्याच्या आयुष्याशी संबंधित विशिष्ट घटना घडल्यानंतर विशिष्ट रक्कम देण्याची हमी घेतली जाते आणि त्यासाठी विशिष्ट मुदतीअखेर विम्याचा हसा भरावा लागते’.

• जे. एच. मँगी :

‘आयुर्विम्याच्या करारान्वये विमा कंपनी विमेदाराच्या मृत्यूच्या वेळी किंवा निश्चित केलेल्या वेळी, निश्चित व्यक्तीस, निश्चित रक्कम देण्याचे मान्य करते.

● आयुर्विम्याची वैशिष्ट्ये :

१. आयुर्विमा हा विमेदार व विमा कंपनी यांच्यातील करार आहे. त्यामुळे त्याला करार कायद्यातील तरतुदी लागू होतात.
२. आयुर्विम्यात मानवी आयुष्याशी संबंधित मृत्यू, अपंगत्व, अशा जोखमीविरुद्ध आर्थिक संरक्षण दिले जाते.
३. आयुर्विमा हा एक निश्चित रक्कम देण्याचा करार आहे. कारण माणसाच्या मृत्यूची किंमत पैशात मोजता येत नाही. तो इतर विमा प्रकारांप्रमाणे नुकसान भरपाईचा करार नाही.
४. आर्थिक सहाय्य व बचत हया दुहेरी हेतूनी आयुर्विमा घेतला जातो.
५. आयुर्विमा पॉलिसी घेऊन मुलामुलींच्या उच्च शिक्षणाची, लग्नाची तरतूद करता येते.
६. अपंगत्व, अपघात, वैद्यकीय उपचाराचा खर्च, आजारपणामुळे होणारी उत्पन्न हानी इत्यादी विशेष गरजा भागविण्यासाठी देखील आयुर्विमा उतरविला जातो.
७. घरबांधणी कर्जाचा किंवा इतर कर्जाचा आपल्या पश्चात कुटुंबियांवर आर्थिक भार पडू नये याची तरतूद आयुर्विमा पॉलिसीद्वारे करता येते.
८. आयुर्विम्यास करार कायद्यातील तरतुदीबोरोबरच परमोच्च विश्वासाचे तत्त्व आणि विमा हित तत्त्व ही दोन अतिरिक्त तत्त्वे लागू होतात.
९. आयुर्विमापत्र हे विमेदाराची संपत्ती असल्याने ते विकता येते, गहाण ठेवता येते, बक्षिस म्हणून देता येते.
१०. आयुर्विमापत्रात नामांकनाची सुविधा असते. म्हणजेच विम्याच्या मुदतीत विमेदाराचा मृत्यू झाल्यास विमा रक्कम कोणाला देण्यात यावी हे ठरविता येते. विम्याचा प्रस्ताव सादर करताना किंवा विमापत्र चालू स्थितीत असताना नामांकन करता येते.

३.२.२ आयुर्विम्याचे महत्व :

वाढत्या औद्योगिक प्रगतीमुळे आणि वाहतूक व संदेशवहनातील क्रांतीमुळे मानवाच्या जीवनात जशी समृद्धी आली आहे. तसेच त्याच्या जीवनातील धोके, ताणतणाव व अनिश्चितता वाढली आहे. दहशतवाद्यांच्या व अतिरेक्यांच्या कारवाया, औद्योगिक अपघात, वाहतुकीतील अपघात इत्यादिमुळे त्याच्या जीवनातील सुरक्षितता कमी झाली आहे. त्यात पूर, भूकंप, चक्रीवादळे या सारख्या नैसर्गिक आपत्ती, प्रदूषण, पर्यावरणातील असंतुलन आदि घटनांनी भर घातली आहे. एका बाजूला माणसाचे उत्पन्न वाढत चालले आहे तर दुसऱ्या बाजूला त्याचे उत्पन्न निर्मितीचे वय घटत चालले आहे. ह्या सर्वांवर एक उपाय म्हणून आयुर्विम्याचे महत्वही वाढले आहे. आयुर्विम्याचे महत्व व्यक्ती, अर्थव्यवस्था आणि एकंदरित समाजाच्या दृष्टिकोनातून स्पष्ट करता येईल.

अ) व्यक्तीच्या दृष्टिकोनातून महत्व :

व्यक्तीच्या दृष्टिकोनातून आयुर्विम्याचे महत्व अनन्यसाधारण आहे. आज कोणीही व्यक्ती आयुर्विमा संरक्षण

घेतल्याशिवाय निश्चिंत मनाने जगू शकत नाही. आयुर्विम्यास पर्याय नाही हेच खेरे. आयुर्विम्याच्या काही ठळक फायद्यांच्याआधारे आयुर्विम्याचे व्यक्तीच्या जीवनातील महत्त्व पुढे स्पष्ट केले आहे.

१. कुटुंबाला संरक्षण :

कुटुंबातील मिळवत्या व्यक्तीच्या उत्पन्नावर सर्व कुटुंबाचा प्रपंच चालू असतो. दुर्दैवाने हया कर्त्या व्यक्तीचा अकाली मृत्यू झाल्यास कुटुंबाचा आधार नाहिसा होतो व त्यांना अनेक आर्थिक अडचणींना तोंड द्यावे लागते. अशावेळी आयुर्विमा उपयोगी पडतो. जर कर्त्या व्यक्तीने आयुर्विमा उतरवलेला असेल तर मृत्यूनंतर विम्याची पूर्ण रक्कम वारसास मिळते. अशात्तेने आयुर्विमा हा आपल्या मृत्यूनंतर कुटुंबियांना आर्थिक संरक्षण देण्याचा महत्त्वपूर्ण मार्ग आहे.

२. वृद्धपकाळात मदत :

आयुर्विमापत्र घेऊन व्यक्ती आपल्या वृद्धपकाळाची तरतूद करू शकते आणि निवृत्तीचे आयुष्य सुखा-समाधानाने जगू शकते. आज विभक्त कुटुंबपद्धतीमध्ये मुले आपल्या वृद्ध आई-वडिलांना सांभाळतीलच हयाची खात्री देता येत नाही. परंतु विम्याची रक्कम वृद्धपकाळात मोठा आधार बनते. ती व्यक्तीला आर्थिकदृष्ट्या स्वावलंबी बनविते.

३. सत्तीची बचत :

आयुर्विम्यामुळे काटकसरीला उत्तेजन मिळून सत्तीची बचत होते. मर्यादित उत्पन्न आणि खर्चाची अमर्यादित तोंडे हयामुळे व्यक्ती इच्छा असूनही नियमितपणे बचत करू शकत नाही. केलीच तर तात्कालिक मोहाला बळी पडून एखाद्या क्षुल्क गोष्टीसाठी ही बचत खर्च करून मोकळी होते. परंतु आयुर्विमापत्र चालू ठेवण्यासाठी नियमितपणे हम्से भरावे लागतात. त्यामुळे खर्चावर नियंत्रण ठेवावेच लागते. शिवाय ही बचत वैशिष्ट्यपूर्ण असते. बचती बरोबरच जोखमीविरुद्ध संरक्षणही मिळते परिणामी साध्या बचतीपेक्षा आयुर्विमा श्रेष्ठ आहे.

४. मुलांच्या गरजांची तरतूद :

आयुर्विमा कंपन्यांकडे विमेदाराच्या मुलांच्या उच्चशिक्षणाचा, लग्नाचा खर्च भागविता येईल अशा योजना असतात. त्या घेऊन विमेदार आपल्या मुलांना चांगले उच्च शिक्षण देऊ शकतो आणि चांगले करिअर करण्यास मदत करू शकतो. मुलांच्या लग्नाचा खर्च त्याला आर्थिक बोजा वाटत नाही.

५. विशेष गरजांची तरतूद :

प्रत्येक व्यक्तीला आपल्या जीवनात अनेक आकस्मिक घटनांना तोंड द्यावे लागते. उदा. अपंगत्व, अपघात, आजारपण इत्यादीसाठी वैद्यकीय उपचारावर मोठा खर्च करावा लागतो शिवाय त्याची उत्पन्न क्षमता काही काळ कमी होते. किंवा कायमची नष्ट होते. अशा मोठ्या खर्चाची तरतूद आयुर्विमा पॉलिसी घेऊन करता येते.

६. कर्जाची सोय :

आयुर्विमापत्राला चांगले तारण मूल्य असते. विमेदार आपली तात्कालिक गरज भागविण्यासाठी पॉलिसीच्या तारणावर विमा कंपनीकडून किंवा अन्य ठिकाणाहून कर्ज घेऊ शकतो.

७. कर लाभ :

आयुर्विम्या हप्त्यांची रक्कम व्यक्तिच्या उत्पन्नातून वजावटीस पात्र असते. त्यामुळे व्यक्तीला आपली करविषयक जबाबदारी कमी करण्यासाठी आयुर्विमा पॉलिसीचा फार उपयोग होतो. विशेषत: उच्च उत्पन्नगटातील लोकांना जास्त करलाभ मिळू शकतो. हा करलाभ लक्षात घेतला तर विमा हसा खूपच कमी पडतो.

८. धनकोपासून संरक्षण :

विमापत्राचे बेचन करून विम्याचे येणारे पैसे सावकाराच्या तावडीतून वाचविता येतात. मॅरिड वुर्झेन्स प्रॉपर्टी अँकटखाली पत्ती व मुलांसाठी विमा घेतल्यास विमा रक्कमेवर सावकाराचा बोजा येत नाही.

९. नामनिर्देशनाची सोय :

आपला मृत्यू झाल्यास विम्याचे पैसे कोणाला देण्यात यावेत हे ठरविण्याची सोय नामनिर्देशन सुविधेमुळे विमेदाराला प्राप्त होते. त्यामुळे त्याच्या मृत्यूनंतर वारसाला विमा रक्कम सहजपणे मिळू शकते.

१०. कर्जफेडीची तरतूद :

घरबांधणीसाठी किंवा इतर कारणासाठी घेतलेल्या कर्जाचा भार मृत्यूनंतर आपल्या कुटुंबियांवर पडू नये म्हणून कर्जाच्या रक्कमेएवढी पॉलिसी घेऊन ती संबंधित वित्तपुरवठा कंपनीकडे, बॅकेकडे तारण ठेवता येते.

ब) व्यवसायाच्या दृष्टिकोनातून महत्व :

व्यक्तिप्रमाणे व्यावसायिकांना आयुर्विम्याचे अनेक फायदे मिळू शकतात. आता त्यांची माहिती घेऊ.

१. व्यवसाय सातत्य :

बन्याचवेळा मृत्यू, अपघात किंवा आजारपण यामुळे व्यावसायिकाचा व्यवसाय बंद पडू शकतो. पैशाअभावी व्यवसाय पुढे चालू ठेवणे त्याच्या कुटुंबियांना शक्य होत नाही. व्यावसायिक आयुर्विमा पॉलिसी घेऊन आपल्या मृत्युनंतरी व्यवसाय अखंडितपणे चालू राहील याची तरतूद करू शकतात. भागीदारीच्या व्यवसायात एखाद्या भागीदाराचा मृत्यू झाल्यास मृत भागीदाराच्या वारसाला व्यवसायातील भांडवल, नफ्यातील हिस्सा घ्यावा लागतो. अशावेळी भागीदारानी संयुक्त आयुर्विमापत्र घेतले असल्यास व्यवसायावर कोणत्याही प्रकारचा आर्थिक ताण पडत नाही. पॉलिसीच्या रकमेतून मृत भागीदाराचे पैसे देता येतात. भागीदारी व्यवसाय बंद पडण्याचा धोका टाळता येतो.

२. अतिमहत्वाच्या व्यक्तींचा विमा :

प्रत्येक व्यवसाय संस्थेचे अस्तित्व काही अतिमहत्वाच्या व्यक्तींवर- तंत्रज्ञ, व्यवस्थापक, कार्यकारी संचालक वगैरे - अवलंबून असते. अशा व्यक्तींच्या खास ज्ञानामुळे, कौशल्यामुळे व अनुभवामुळे संस्थेची भरभराट होत असते. दुर्दैवाने अशा व्यक्तींचा मृत्यू झाला किंवा त्या संस्था सोडून गेल्या तर संपूर्ण संस्थाच कोलमङ्ग शकते. ही जोखीम टाळण्यासाठी संस्था अति महत्वाच्या व्यक्तींचा आयुर्विमा उतरवू शकतात. आणि

आपले 'मानवी भांडवल' सुरक्षित राखू शकतात. व्यवसायातील अति महत्त्वाची व्यक्ती संस्था सोडून गेल्यास किंवा तिचा अचानक मृत्यू झाल्यास विष्ण्याच्या रक्कमेतून दुसऱ्या तज्ज व्यक्तीची नेमणूक करणे शक्य होते. त्यामुळे संस्थेवरील संकट दूर होऊ शकते.

३. कर्मचारी कल्याण :

व्यवसाय संस्थांना कर्मचाऱ्यांप्रती काही जबाबदाऱ्या पार पाडाव्या लागतात. उदा. विशिष्ट वयानंतर निवृत्त होणाऱ्या कर्मचाऱ्यांना निवृत्ती वेतन द्यावे लागते. कामावर असताना अपघात झाला तर नुकसान भरपाई द्यावी लागते. कर्मचाऱ्यांबद्दलच्या ह्या कायदेशीर जबाबदाऱ्यांची तरतूद आयुर्विष्ण्याद्वारे करता येते. त्यामुळे संस्थेवर आर्थिक भार पडत नाही. त्याशिवाय काही संस्था स्वेच्छेने कामगार कल्याणासाठी समूह विमा योजना राबवितात. मृत्यू, आजारपण अपघात आदि धोक्यापासून संरक्षण मिळाल्याने कामगारांच्या समाधानात वाढ होते. अशात्त्वाने कर्मचारी कल्याणाचे एक आकर्षक साधन म्हणून आयुर्विमा काम करतो.

४. पत योग्यतेत वाढ :

ज्या व्यवसाय संस्थांनी आपल्या अतिमहत्त्वाच्या अधिकाऱ्यांचा आयुर्विमा उतरविला आहे त्यांची बँक व इतर वित्तिय संस्थांच्या दृष्टिने 'पत' वाढते. कारण अतिमहत्त्वाच्या व्यक्तींचा मृत्यू झाल्यास किंवा त्या संस्था सोडून गेल्यास त्याचा संस्थेच्या स्थैर्यावर व आर्थिक परिस्थितीवर विपरित परिणाम होत नाही आणि बँकेची/वित्त संस्थांची कर्जे सुरक्षित राहतात.

क) अर्थव्यवस्थेच्या दृष्टिकोनातून महत्त्व :

आयुर्विष्ण्याचे समाजाच्या व एकंदर अर्थव्यवस्थेच्या दृष्टिकोनातूनही महत्त्व मोठे असते.

१) सामाजिक स्वास्थ्यात वाढ : समाजातील दुर्बल घटक, कारागीर, वृद्ध, स्त्रिया, कामगार, शेतमजूर, अल्पभूधारक, विधवा, निराधार लोकांसाठी आयुर्विमा योजना सरकारने राबविल्या आहेत. त्यामुळे समाजातील अल्प उत्पन्न गटातील, वंचित गटातील लोकांना आर्थिक सहाय्य मिळते. तसेच समाजावरील त्यांचा भार कमी होतो. अशात्त्वाने सामाजिक स्वास्थ्य टिकून राहण्यास व वाढण्यास मदत होते.

२) भांडवल निर्मिती : आयुर्विष्ण्यामुळे देशातील कोट्यावधी लोकांना बचतीची सवय लागते. त्यातून मोठ्या प्रमाणावर भांडवल निर्मिती होते. त्यामुळे उत्पादन व गुंतवणुकीला चालना मिळते.

३) रोजगारात वाढ : देशात आयुर्विमा एजंटच्या माध्यमातून लाखो लोकांना स्वयं-रोजगार उपलब्ध होतो. आपल्या देशात आयुर्विमा निधीचा ठराविक भाग रस्ते बांधणी, वीजनिर्मिती, परिवहन, गृहनिर्माण, पाणी पुरवठा अशा सार्वजनिक सुविधांसाठी खर्च करावा लागतो. अशा योजनातून मोठ्या प्रमाणावर रोजगार निर्मिती होते. तसेच व्यवसायाना सातत्य राहिल्यामुळे लोकांचा रोजगार टिकून राहतो.

४) आर्थिक विकासाला चालना : आयुर्विमा कंपन्या देशाच्या आर्थिक विकासासाठी प्रचंड निधी पुरवितात. त्यामुळे देशात चांगल्या पायाभूत सुविधा निर्माण होतात. उद्योगधंद्यांना समभाग व कर्जरोख्यांच्या रूपात

भांडवल पुरवठा होतो. मागासलेल्या भागात औद्योगिक वसाहती उभारण्यासाठी कर्जपुरवठा होतो. परिणामी औद्योगिक विकासाला गती प्राप्त होते.

३.२.३ आयुर्विमा उतरविण्याची कार्यपद्धती :

देशात आयुर्विमा क्षेत्रात सध्या सार्वजनिक क्षेत्रातील भारतीय आयुर्विमा महामंडळ आणि खाजगी क्षेत्रातील कंपन्या कार्यरत आहेत. त्यांच्यापैकी कोणाकडूनही आयुर्विमा उतरविता येतो. आयुर्विमापत्र घेण्याच्या कार्यपद्धतीतील टप्पे पुढीलप्रमाणे विशद करता येतात.

१. विमा कंपनीची निवड करणे :

देशात सध्या आयुर्विमा व्यवसाय भारतीय आयुर्विमा महामंडळ आणि खाजगी क्षेत्रातील एचडीएफसी स्टॅन्डर्ड लाईफ, आयसीआयसीआय प्रुडेन्शियल, मॅक्स न्यूयॉर्क, ओम कोटक महिंद्रा, बिर्ला सनलाईफ, एसबीआय, आयएनजी वैश्य, बजाज अलायन्झ, टाटा एआयजी अशा खाजगी कंपन्यांकडून केला जात आहे. त्यांच्यापैकी कोणाकडून विमा उतरावा हे सर्वप्रथम ठरवावे लागते.

२. प्रस्ताव अर्ज भरणे :

विमा कोणत्या कंपनीकडून घ्यावा हे ठरविल्यानंतर संबंधित कंपनीकडे आयुर्विम्याचा प्रस्ताव विहित नमुन्यात सादर करावा लागतो. प्रस्ताव अर्ज विमा कंपनीने छापून घेतलेले असतात. ते विमा प्रतिनिधीमार्फत लोकांना उपलब्ध करून दिले जातात. काही कंपन्या प्रस्तावअर्ज इंटरनेटच्या माध्यमातून उपलब्ध करून देतात. प्रस्ताव हा विमा कराराचा पाया असल्याने त्यात विचारलेली सर्व माहिती संपूर्ण, सत्य व अचूक द्यावी लागते. आणि प्रस्ताव अर्जाच्या शेवटी असलेले घोषणापत्र भरावे लागते. त्यात असे नमूद केलेले असते की प्रस्ताव अर्जात प्रस्तावकाने केलेली विधाने सत्य व अचूक आहेत. जर त्यात एखादे विधान असत्य व चुकीचे असेल तर विमा कंपनीस विमा करार रद्दबातल ठरविण्याचा आणि भरलेली सर्व रक्कम जस करण्याचा अधिकार राहिल.

प्रस्ताव अर्ज म्हणजे विमा घेऊ इच्छिण्याच्या व्यक्तीने विमा कंपनीला जोखमीच्या संदर्भात लागणारी सर्व माहिती देण्यासाठी भरावयाचा अर्ज होय.

प्रस्ताव अर्जात सर्वसाधारणपणे खालील माहिती विचारलेली असते.

प्रस्तावकाचे नाव व पत्ता

विम्याचा हेतू

जन्म दिनांक, जन्म ठिकाण, वय, वयाचा पुरावा

प्रस्तावकाचे लिंग

प्रस्तावकाचे राष्ट्रीयत्व

वडिलांचे पूर्ण नाव

नामनिर्देशित व्यक्तीचे नाव, पत्ता, वय, प्रस्तावकाशी नाते
नामनिर्देशित व्यक्ती अज्ञान असल्यास अपाँईटीचे नांव पत्ता, वय, प्रस्तावकाशी नांते
हमे भरण्याची पध्दत, हप्त्यापोटी भरलेली अनामत रक्कम
प्रस्तावकाचा व्यवसाय, कामाचे स्वरूप
सध्याच्या मालकाचे नांव, सेवेचा कालावधी
शैक्षणिक पात्रता
वार्षिक उत्पन्न, उत्पन्नाचा मार्ग
आयकर दाता आहात काय?
पूर्वी घेतलेल्या विम्याची माहिती
कौटुंबिक माहिती
वैयक्तिक इतिहास
आजार, हॉस्पिटल भरतीबाबत तपशील
शारीरिक व्यंग
पूर्वी झालेले अपघात/इजा
आरोग्य स्थिती
मद्य, तंबाखू, नशिले पदार्थ यांचे सेवन
हेपेटायटिस किंवा एडस् संबंधी उपचार चालू आहेत काय?
प्रस्तावकाचे वजन उंची (बिगर वैद्याकिय विम्याच्या बाबतीत)

स्त्री प्रस्तावकाच्या बाबतीत पतीचे नाव, व्यवसाय, वार्षिक उत्पन्न, पतीच्या विम्याचा तपशील, प्रसुती, गर्भपात, सिज्जेरियन इत्यादि विषयी माहिती, शेवटच्या मासिक पाळीची तारीख इत्यादि अतिरिक्त माहिती द्यावी लागते.

प्रस्तावकाचे प्रतिज्ञापत्र/निवेदन : प्रस्ताव अर्जातील वरील माहिती दिल्यानंतर विमेदाराने एक प्रतिज्ञापत्र भरून द्यावे लागते. प्रतिज्ञापत्रात खालील प्रमाणे निवेदन लागते.

१. प्रस्ताव अर्जात केलेली विधाने व दिलेली उत्तरे खरी व पूर्ण असून कोणतीही माहिती लपवून ठेवलेली नाही. दिलेल्या माहितीतील एखादे विधान जरी खोटे निघाले तर विमा करार रद्द होऊन भरलेली सर्व रक्कम विमाकंपनीकडून जस केली जाईल याची जाणीव आहे.

२. प्रस्तावक असेही जाहिर करतो की त्याच्या आरोग्यासंबंधी किंवा नोकरीसंबंधी माहिती ज्यांच्याकडे असेल त्यांच्याकडून ती घेण्याचे विमा कंपनीस पूर्ण स्वातंत्र्य राहील.
३. प्रस्तावक असेही मान्य करतो की विमा प्रस्ताव दाखल केल्याच्या तारखेपासून पहिल्या हफ्त्याची पावती दिली जाण्यापूर्वी प्रस्तावकाच्या व्यवसायात काही बदल झाला किंवा सांपत्तिक स्थितीत किंवा आरोग्याच्या संदर्भात काही प्रतिकूल घटना घडली तर त्याची माहिती लेखी स्वरूपात विमा कंपनीस विमा स्वीकृतीच्या अटींचा पुनर्विचार करण्यासाठी कळविली जाईल. जर असे करण्याचे राहून गेले तर विमा करार रद्द होईल व त्यासाठी भरलेले सर्व पैसे विमाकंपनीकडून जस केले जातील.

● प्रस्ताव अर्ज भरताना घ्यावयाची दक्षता :

१. प्रस्तावकाने प्रस्ताव अर्ज भरून साक्षीदाराच्या उपस्थितीत त्यावर स्वाक्षरी केली पाहिजे.
२. जर प्रस्तावकाशिवाय अन्य कोणी प्रस्ताव अर्ज भरत असेल तर त्या व्यक्तीने असे घोषित केले पाहिजे की त्याने प्रस्तावकाने सांगितल्याप्रमाणे प्रस्ताव अर्जातील प्रश्नांची उत्तरे लिहिली आहेत, ती त्याला वाचून दाखविली आहेत आणि ती त्याला समजली आहेत.
३. जर प्रस्तावक अशिक्षित असेल तर त्याच्या डाव्या हाताचा अंगठा त्रयस्थ व्यक्तीने साक्षांकित केला पाहिजे व असे जाहिर केले पाहिजे की त्याने प्रस्तावकाला प्रस्ताव अर्जातील प्रश्न स्थानिक भाषेत समजावून सांगितले आहेत, त्याने सांगितलेली उत्तरे सत्यपणे नोंदविली आहेत. ती त्याला वाचून दाखविली आहेत आणि त्याला ती समजली आहेत.

३. वयाचा पुरावा :

प्रस्ताव अर्जाबोर वयाचा पुरावा सादर करावा लागतो. कारण विम्याचा हस्ता प्रस्तावकाच्या वयावर अवलंबून असतो. वयाच्या पुराव्याचे खालील दोन प्रकार विमा पत्र देताना ग्राह्य मानले जातात.

● वयाचे प्रमाणित पुरावे :

ग्रामपंचायत, नगरपालिका, महानगरपालिका यांनी दिलेला जन्माचा दाखला किंवा जन्माच्या वेळी केलेल्या नोंदीचा उतारा.

बासिस्माचा दाखला किंवा कौटुंबिक बायबलमधील उताऱ्याची प्रमाणित प्रत की ज्यामध्ये वय किंवा जन्म तारीख दिलेली आहे.

शाळा किंवा महाविद्यालयाच्या रेकॉर्डमध्ये वय किंवा जन्म तारीख यांची नोंद असेल तर त्याचा अधिकृत उतारा

सरकारी, निम-सरकारी संस्था सार्वजनिक कंपन्यातील कर्मचाऱ्यांच्याबाबतीत सेवा पुस्तिकेतील प्रमाणित उतारा

अधिवास दाखला

रोमन कॅथॉलिक व्यक्तीच्या बाबतीत त्यांच्या चर्चने दिलेला विवाहाचा दाखला.

संरक्षण खात्यातील कर्मचाऱ्यांच्या बाबतीत संरक्षण खात्याने दिलेले ओळखपत्र, व्यापारी किंवा औद्योगिक संस्था यांच्या सेवा रेकॉर्डमधील प्रमाणित उतारा मात्र त्यात नोकरीस घेताना संबंधित व्यक्तीने आवश्यक तो वयाचा पुरावा दिला असल्याचा उल्लेख असला पाहिजे.

विद्यापीठाच्या किंवा मॅट्रिक/उच्च शैक्षणिक परीक्षेच्या प्रमाणपत्राची सत्य प्रत.

● वयाचे अप्रमाणित पुरावे :

जन्म कुंडली, मोठ्या व्यक्तीचे निवेदन, प्रस्तावकाचे वैयक्तिक निवेदन, इतर सर्व पुरावे की जे प्रमाणित नाहीत.

वयाचा प्रमाणित पुरावा दिला असल्यास प्रस्तावकाला सर्व प्रकारच्या विमा पॉलिसी मिळू शकतात. मात्र वयाचा अप्रमाणित पुरावा देण्याच्या प्रस्तावकाला फक्त काही प्रकारच्या विमा पॉलिसी व ठराविक विमा रक्कमेपर्यंतच्या पॉलिसी मिळतात. कोणत्याही विमा कंपनीत विमा पॉलिसी घेताना एकदा वय मान्य झाले की दुसरी पॉलिसी घेताना वयाचा पुरावा पुन्हा सादर करावा लागत नाही हे लक्षात ठेवले पाहिजे.

४. वैद्यकीय तपासणी :

प्रस्तावकाने विमा कंपनीकडे प्रस्ताव अर्ज व वयाचा पुरावा सादर केल्यानंतर जरूर तर कंपनीने नेमलेल्या अधिकृत वैद्यकीय अधिकाऱ्याकडून प्रस्तावकाची वैद्यकीय तपासणी करून घेतली जाते. वैद्यकीय तपासणीत प्रस्तावकाची उंची, छाती, पोटाचा घेर यांची मापे, वजन, हृदय, फुफ्फुसे, दात, जीभ, डोळे, कान, घसा, रक्तदाब, शरीराची ठेवण, आरोग्याची वर्तमान स्थिती, सवयी, इत्यादि संबंधी संपूर्ण तपासणी केली जाते. पूर्वी झालेले आजार, अपघात किंवा शस्त्रक्रिया इत्यादीबाबत प्रस्तावकाने दिलेल्या माहितीचा पडताळा वैद्यकीय अधिकाऱ्याला आपल्या अहवालात द्यावा लागतो. स्त्री अर्जदारांच्याबाबतीत स्तनाचा रोग, गरोदरपण, गर्भाशय/बीजकोशाचा कमकूवतपणा, गर्भपात यांच्यासंबंधी अहवाल द्यावा लागतो. प्रस्तावकाच्या शारीरिक जोखमीचे प्रमाण ठरविण्यासाठी वैद्यकीय तपासणी करून घेणे आवश्यक असते. काही प्रस्तावकांच्या बाबतीत विशेष वैद्यकीय तपासणी देखील करून घ्यावी लागते.

५. विमा एजंटचा गोपनीय अहवाल :

विम्याच्या प्रस्तावावर एजंटने आपला गोपनीय अहवाल पाकिटातून विमा कंपनीकडे पाठविला पाहिजे. प्रस्तावकाच्या वैद्यकीय तपासणाची आवश्यकता असल्यास एजंटने हा अहवाल वैद्यकीय अधिकाऱ्याकडे पाठविला पाहिजे आणि तो प्रस्ताव अर्ज व वैद्यकीय तपासणीच्या अहवालासोबत विमा कंपनीकडे पाठविण्यास विनंती केली पाहिजे. जोखमीचे मूल्यमापन करण्यासाठी आणि प्रस्ताव स्विकृतीबाबत निर्णय घेण्यासाठी एजंटचा अहवाल महत्त्वाचा असतो. एजंटने आपल्या अहवालात विम्याचा हेतू, प्रस्तावकाचा परिचय, सवयी जीवनशैली व आर्थिक स्थिती विषयी शक्य तितकी संपूर्ण माहिती दिली पाहिजे. प्रस्तावकाची त्याला व्यक्तिगत माहिती नसेल तर विश्वसनिय सूत्रांकडून माहिती करून त्याआधारे अहवाल भरला पाहिजे. विमा एजंटच्या अहवालत नैतिक

जोखमीबाबत अतिरिक्त माहिती देणे हा महत्वाचा हेतु असतो. कारण आयुर्विम्यात इतर विम्याप्रमाणे जोखमीचे प्रत्यक्ष मोजमाप करता येत नाही. विशेषत: आर्थिक कुवतीपेक्षा मोठ्या रक्कमेचा प्रस्ताव, जास्त वयाच्या व्यक्तीचा प्रस्ताव आदि परिस्थितीत नैतिक जोखीम मोठी असू शकते. पूर्वी विमा उतरलेला नसताना एकदम मोठ्या रक्कमेच्या विम्याची मागणी करणे, पहिले विमापत्र चालू असताना दुसऱ्या मोठ्या रक्कमेच्या विमा प्रस्ताव करणे या प्रकरणातही नैतिक जोखीम किंती आहे याची तपासणी करावी लागते.

६. प्रस्तावाची छाननी :

प्रस्ताव अर्ज, वैद्यकीय निवेदन, एजंटचा अहवाल, वैद्यकीय तपासणीचा अहवाल या सर्व कागदपत्रातील माहितीची छाननी करून विमा कंपनी प्रस्तावाच्या स्थिकृतीबाबत निर्णय घेते. प्रस्तावकाचे वय, आरोग्य व्यवसाय, उत्पन्न, सवयी याविषयी दिलेली माहिती खरी व परिपूर्ण असल्याची माहिती करून घेतली जाते. प्रस्ताव अर्ज, वैद्यकीय तपासणी अहवाल आणि एजंटच्या अहवालातील माहिती परस्परांशी सुसंगत आहे का ते पहिले जाते. दुर्धर रोग, आजार इत्यादीबाबत आवश्यकतेनुसार वरिष्ठ वैद्यकीय अधिकाऱ्याकडून तज्ज मत मागविले जाते. महिला प्रस्तावकांच्याबाबतीत वैवाहिक व मातृत्व स्थितीबाबतची माहिती तपासली जाते. नंतर प्रस्ताव अर्जाचे प्रमाणित प्रस्ताव, दुय्यम दर्जाचे प्रस्ताव आणि अपात्र प्रस्ताव यापैकी योग्य त्या गटात वर्गीकरण केले जाते. प्रमाणित प्रस्ताव नेहमीच्या हसादाराने स्विकारले जातात. अपात्र प्रस्ताव नाकारले जातात.

तर दुय्यम-दर्जाचे प्रस्ताव योग्य त्या बदलासह स्विकारण्याची तयारी दर्शविली जाते. प्रस्तावित रक्कमेपेक्षा कमी रक्कमेसाठी प्रस्ताव स्विकारणे, कमी मुदतीसाठी प्रस्ताव स्विकारणे, वेगळ्या योजनेसाठी प्रस्ताव स्विकारणे, जादा दराने हस्ते आकारणे विशिष्ट जोखमी वगळणे, विशिष्ट अटी घालणे असे बदल सुचविले जातात.

७. प्रस्ताव मंजूरी, नोंदणी व स्वीकृती पत्र :

प्रस्ताव अर्ज कोणत्या अटीवर स्विकारला आहे ते प्रस्तावकाला कळविले जाते. मूळ प्रस्ताव सुधारित अटीवर स्विकारला असल्यास प्रस्तावकाची त्यास मान्यता घ्यावी लागते. प्रस्ताव अर्जाची विमा कंपनीच्या दसरात नोंद करावी लागते.

८. विमा हसा भरणे :

सर्वसाधारणपणे प्रस्तावक प्रस्ताव अर्जासोबत हप्त्यासाठी काही रक्कम ठेव म्हणून विमा कंपनीकडे पाठवित असतो. विम्याचा पहिला हसा भागविण्यास ही रक्कम पुरेशी असल्यास ती पहिल्या हप्त्याकडे वर्ग केली जाते. पहिला हसा भरल्याच्या तारखेपासून विमा कंपनीची जोखीम सुरू होते. जर सुधारित अटीवर प्रस्ताव स्विकारला असल्यास हप्त्याची रक्कम वाढते. अशावेळी प्रस्तावकाने हप्त्यापोटी ठेवलेली रक्कम आणि हप्त्याची प्रत्यक्ष रक्कम यातील फरक विमा कंपनीकडे भरावा लागतो. प्रस्तावकाने सर्व पूर्तता केल्यानंतर पहिला हसा समायोजित केला जातो. आणि पहिल्या हप्त्याची पावती दिली जाते. पहिला हसा भरल्यानंतर विमा करार पूर्ण होतो आणि विमा कंपनीची जबाबदारी सुरू होते.

९. विमापत्र देणे :

विमापत्र घेण्याचा कार्यपद्धतीतील हा शेवटचा टप्पा असतो. विमा कराराचा लेखी पुरावा म्हणून विमापत्र हा दस्तऐवज तयार केला जातो. त्यावर विमा रकमेप्रमाणे योग्य त्या किंमतीचा कोर्ट फी स्टंप लावावा लागतो. विमा कंपनीच्या जबाबदार अधिकाऱ्याने विमापत्रावर आपली स्वाक्षरी केली पाहिजे. विमापत्रास एक पॉलिसी क्रमांक दिला जातो. विमा कंपनीशी/विमेदाराशी पत्रव्यवहार करताना हा पॉलिसी क्रमांक लिहावा लागतो. विमापत्रामध्ये पॉलिसी क्रमांक, विमापत्राची तारीख, विमा योजना, मुदत, रकम, हमा, हमा भरण्याची पद्धत, विमेदाराचे नांव, पत्ता, नामनिर्देशित व्यक्तीचे नांव, विमापत्राच्या अटी इत्यादी तपशील दिलेला असतो. विमापत्रावर विमा कंपनीच्या जबाबदार अधिकाऱ्याची सही असते.

३.२.४ आयुर्विमापत्राच्या अटी आणि विशेषाधिकार :

आयुर्विमापत्र हा विमा कराराचा पुरावा असतो. त्यात कराराचा विषय, अटी व शर्ती यांचा उद्देश केलेला असतो. त्यावरून आयुर्विमा करार कोणत्या अटीवर अवलंबून आहे, विमेदाराला कोणते लाभ व सवलती दिल्या आहेत हे स्पष्ट होते. सर्वसाधारणपणे आयुर्विमापत्राच्या अटी व विशेषाधिकारांचे खालील प्रमाणे चार गटात वर्गीकरण करता येते.

• आयुर्विमापत्राच्या अटी व विशेषाधिकार

अ) विमाकराराचे स्वरूप व कायदेशीर परिणाम स्पष्ट करणाऱ्या अटी :

विमा हमा भरणे, नामांकन व अभिहस्तांकनाची सूचना, वयाचा पुरावा, जोखमीची सुरुवात, विशिष्ट प्रसंगी विमापत्र रद्द होणे, निर्विवादाचे तत्त्व.

ब) विमा संरक्षणाची व्याप्ती मर्यादित करणाऱ्या अटी :

आत्महत्या, जोखमीचा व्यवसाय, प्रवास, निवास व व्यवसाय, युधदाची जोखीम.

क) विम्यासंबंधीच्या लाभांमध्ये भर घालणाऱ्या अटी व विशेषाधिकार :

सवलतीचे दिवस, बंद पडलेल्या विमापत्राचे पुनरुज्जीवन, विमापत्र जस न करण्याचे नियम, हमामुक्त विमापत्रे, समर्पण मूल्य, कर्जे, पूर्व दिनांकन, विमापत्रातील बदल.

ड) वाढीव फायदे किंवा पूरक लाभ देणाऱ्या अटी :

अपघाताचा फायदा, अपंगत्वाचा लाभ, बोनस लाभ इत्यादी

अ) विमापत्राचे स्वरूप व कायदेशीर परिणाम स्पष्ट करणाऱ्या अटी :

या पहिल्या गटातील अटी विमेदाराच्या माहितीसाठी दिलेल्या असतात. त्या विमेदाराची विमाकराराविषयी जबाबदारी स्पष्ट करतात. या गटातील समाविष्ट अटी खालीलप्रमाणे असतात.

१. विमा हसे भरणे :

विमा कराराचा मोबदला म्हणून पहिला हसा भरावा लागतो त्यानंतर विमापत्र चालू राहण्यासाठी नियमितपणे देय तारखेपूर्वी किंवा सबलतीच्या मुदतीमध्ये हसे भरावे लागतात. हसे भरणे हे विमेदाराचे कर्तव्य असते. त्यासाठी विमा कंपनीने सूचना देण्याची आवश्यकता नसते. तरी देखील विमा कंपन्या विमेदाराला हसा भरण्याची लेखी आगाऊ सूचना पाठवित असतात. हसा एकरक्कमी. वार्षिक, सहामाही, तिमाही, मासिक पध्दतीने भरता येते. तसेच पगारातून हप्त्याची कपात केली जाऊ शकते. वार्षिक व सहामाही हप्त्यांच्या बाबतीत हसा रकमेत काही सूट दिली जाते. त्याचप्रमाणे मोठ्या रकमेचा विमा उतरविल्यास हप्त्यात सूट मिळते. सामान्यपणे हसा विमा कंपनीच्या ज्या शाखेतून विमापत्र घेतले आहे त्या शाखेत रोख किंवा चेकने भरला पाहिजे. हप्त्याची रकम एजंटकडे दिली तरी चालते. अलिकडे इंटरनेट सुविधेमुळे काही विमा कंपन्या हसा कोणत्याही शाखेत भरण्याची मुभा देतात.

२. जोखमीची सुरुवात :

जोखमीची सुरुवात पहिला हसा भरण्याची तारीख किंवा विमा प्रस्ताव स्वीकृतीची तारीख यापैकी जी उशीरा येईल त्या तारखेपासून होते. जर विमापत्र विशिष्ट अटीवर दिले असल्यास विमेदाराने त्या अटींची पूर्तता केल्यानंतर जोखीम सुरु होते.

३. विशिष्ट प्रसंगी विमापत्राची जस्ती :

जर विमाहसे वेळेवर भरले नाहीत किंवा विमा कराराच्या कोणत्याही अटीचे उल्घंघन केले किंवा प्रस्ताव अर्ज, वैयक्तिक निवेदन, घोषपत्र आणि संबंधित कागदपत्रामध्ये महत्वपूर्ण माहितीच्या बाबतीत एखादे असत्य किंवा चुकीचे विधान केलेले आढळल्यास विमा कायद्यातील तरतुदीनुसार विमापत्र रद्द होते. विमापत्रावरील सर्व लाभ बंद होतात. आणि भरलेले हसे जस होतात. एवढेच नाही तर विमा रकम अगोदरच मिळालेली असल्यास ती विमा कंपनीस परत करावी लागते.

४. वयाचा पुरावा :

प्रस्ताव अर्जामध्ये नमुद केलेल्या वयानुसार विम्याचा हसा आकारला जातो. विमेदाराचे प्रत्यक्ष वय प्रस्ताव अर्जात नमूद केलेल्या वयापेक्षा अधिक असल्याचे आढळल्यास त्या वयानुसार येणारी सुरुवातीपासूनची हप्त्याची रकम आणि प्रत्यक्ष भरलेली हप्त्याची रकम यातील फरक दर सहामाहीस आकारणी केलेल्या व्याजासहित वसूल करून घेतली जाते. जर ही फरकाची व्याजासह देय रकम कापून घेतली जाते आणि उर्वरित रकम विमेदाराला किंवा त्यांच्या वारसाला दिली जाते. याउलट विमेदाराचे प्रत्यक्ष वय प्रस्तावात नमूद केलेल्या वयापेक्षा कमी असल्याचे आढळल्यास हप्त्याची जादा आकारलेली रकम विमेदारास बिनव्याजी परत केली जाते. जर विमेदाराचे खरे वय विचारात घेतले तर तो विशिष्ट विमा योजना/अटीवर विमा मिळण्यास अपात्र ठरत असेल तर विमा योजना किंवा योजनेच्या अटी बदलण्याचा अधिकार विमा कंपनीस असतो.

आयुर्विम्यात विमेदाराचे वय मान्य ब्हावे लागते. अन्यथा विम्याचा दावा दिला जात नाही. प्रस्तावकाने वयाचा पुरावा प्रस्ताव अर्जावरोबर न चुकता विमा कंपनीकडे पाठविला पाहिजे.

५. नामांकन / नामनिर्देशन / वारसानोंद :

विमा कायदा १९३८ च्या कलम ३९ मध्ये नामांकन/नामनिर्देशनासंबंधी तरतूद करण्यात आली आहे. त्यानुसार विम्याची मुदत संपण्यापूर्वी विमेदाराचा मृत्यू झाला तर विमापत्राची रक्कम कोणाला देण्यात यावी हे विमेदार केव्हाही ठरवू शकतो. त्यास नामांकन करणे असे म्हणतात.

नामनिर्देशनाच्या बाबतीत खालील गोष्टी लक्षात ठेवल्या पाहिजेत.

- नामनिर्देशन सुरुवातीलाच प्रस्ताव अर्जात करता येते. प्रस्तावक आपल्या मृत्यूनंतर ज्या व्यक्तिला विम्याचे पैसे मिळावेत असे वाटते तिचे वय प्रस्तावकाशी असलेले नाते प्रस्ताव अर्जात नमूद करू शकतो. तर विमा कंपनी नामनिर्देशित व्यक्तीचे नांव व नाते यांची नोंद विमापत्राच्या दस्तऐवजाच्या अनुसूचीमध्ये/ परिशिष्टामध्ये करते.
- प्रस्ताव अर्ज सादर करताना नामनिर्देशन केले नसल्यास विमापत्र मिळाल्यानंतर केव्हाही विमाकंपनीस तशी सूचना देऊन करता येते. मात्र विमा कंपनी विमापत्रावर पृष्ठाकंन करून किंवा एक स्वतंत्र कागद विमापत्रास चिकटवून त्याची नोंद करते.
- नामनिर्देशित व्यक्तीस विमेदाराच्या मृत्यूनंतर विम्याची रक्कम स्विकारण्याचा अधिकार प्राप्त होतो. विम्याच्या रकमेवर मालकी हक्क मिळत नाही. असा हक्क वारसा कायद्यानुसार विमेदाराच्या मृत्यूपत्रानुसार ठरविला जातो. एका पेक्षा अधिक व्यक्तींच्या नावे नामनिर्देशन करता येते. अशा परिस्थितीत विमा रक्कम त्या सर्वांना संयुक्तपणे किंवा त्यांच्यापैकी हयात असलेल्यांना देय असते. प्रत्येक नामनिर्देशित व्यक्तीस विमा रकमेचा विशिष्ट हिस्सा द्यावा अशी तरतूद करता येत नाही.
- जेव्हा नामनिर्देशित व्यक्ती अज्ञान असेल तेंव्हा एका प्रतिनिधीची नेमणूक केली पाहिजे. हया प्रतिनिधीने त्याच्या नेमणूकीस संमती दिली पाहिजे. प्रस्ताव अर्जावर किंवा विमापत्रावर स्वाक्षरी करून संमती व्यक्त केली जाते. अज्ञानाच्या वरीने त्याचा प्रतिनिधी विम्याची रक्कम स्विकारू शकतो. जर विमेदाराच्या मृत्यूच्या वेळेस अज्ञान व्यक्ती सज्जान झाली असेल तर प्रतिनिधीची नेमणूक रद्द होते.
- जर नामनिर्देशित व्यक्ती अज्ञान असेल आणि प्रतिनिधीची नियुक्ती केलेली नसेल तर विम्याची रक्कम मृत विमेदाराच्या कायदेशीर वारसांना दिली जाईल.
- विमेदाराला अगोदर केलेले नामनिर्देशन रद्द करण्याचा व पृष्ठाकंनाद्वारे नवीन नामनिर्देशन करण्याचा अधिकार असतो.
- विमेदाराने विमापत्राचे बेचन केल्यास नामनिर्देशन आपोआप रद्द होते. नामनिर्देशित व्यक्तीकडून विमेदाराला काहीही मोबदला मिळण्याची आवश्यकता नसते.

- जर नामनिर्देशित व्यक्ती विमेदाराच्या मृत्युनंतर पण मृत्यू दावा भागविण्यापूर्वी मृत झाली तर विमापत्राची रक्कम मयत विमेदाराच्या संपत्तीचा हिस्सा बनते आणि त्याच्या वारसांना दिली जाते. नामनिर्देशित व्यक्तीचा विमेदाराच्या अगोदर मृत्यू झाला तर नामनिर्देशन संपुष्टात येते. अशावेळी दुसऱ्या व्यक्तीच्या नावाने नामनिर्देशन करता येते.

६. विमापत्राचे अभिहस्तांकन/बेचन :

विमापत्र हे विमेदाराची मालमत्ता असते. त्यामुळे तिचे मालकी हक्क दुस-याला हस्तांतरित करता येतात. विमापत्राचे अभिहस्तांकन म्हणजे विमापत्रातील सर्व हक्क मालकी व हितसंबंध दुसऱ्या व्यक्तीस/संस्थेस हस्तांतरित करणे होय. विमा कायदा, १९३८ च्या कलम ३८ मध्ये आयुर्विमा पत्राच्या अभिहस्तांकनासंबंधी तरतुदी केलेल्या आहेत. त्या खालील प्रमाणे सांगता येतील.

१. अभिहस्तांकन करणारी व्यक्ती करार करण्यास पात्र असली पाहिजे.
२. अभिहस्तांकन कर्ता विमापत्रधारक असला पाहिजे. त्याला विमापत्रावर संपूर्ण हक्क व परिपूर्ण मालकी असली पाहिजे.
३. विमापत्राचे अभिहस्तांकन मोबदला घेऊन किंवा न घेताही करता येते.
४. अभिहस्तांकन विमापत्रावर पृष्ठांकन करून किंवा स्वतंत्र कराराद्वारे करता येते.
५. बेचनकर्त्याने बेचनपत्रावर किमान एका साक्षीदाराच्या उपस्थितीत आपली स्वाक्षरी केली पाहिजे.
६. विमापत्रावरील पृष्ठांकन किंवा स्वतंत्र करारात विमापत्राच्या हस्तांतराचा किंवा अभिहस्तांकनाचा तपशील स्पष्टपणे नमूद केलेला असला पाहिजे.
७. अभिहस्तांकनाची लेखी सूचना विमाकंपनीस दिली पाहिजे. सूचनेसोबत पृष्ठांकित केलेले विमापत्र किंवा अभिहस्तांकन पत्र किंवा त्याची प्रमाणित प्रत पाठविली पाहिजे.
८. अभिहस्तांकनाची सूचना मिळाल्यानंतर विमा कंपनी तिची आपल्या दसरात नोंद करते आणि लेखी पोच देते.
९. अभिहस्तांकनानंतर विमापत्राची मालकी, अधिकार व हितसंबंध अभिहस्तांकन करून घेणाऱ्या व्यक्तीकडे/संस्थेकडे हस्तांतरीत होतात.
१०. विमापत्राचे बेचन (अभिहस्तांकन) कोणत्याही प्रचलित कायद्याच्या विरोधी असता कामा नये.
११. अभिहस्तांकन बिनशर्त किंवा सर्व असू शकते. बिनशर्त अभिहस्तांकनाच्याबाबतीत अभिहस्तांकन कर्त्याचे विमापत्रातील सर्व अधिकार, मालकी व हितसंबंध अभिहस्तांकनीकडे हस्तांतरित होतात. बिनशर्त अभिहस्तांकन रद्द करता येत नाही. अभिहस्तांकनकर्त्याचे विमापत्रातील सर्व अधिकार मालकी व हितसंबंध संपुष्टात येतात.

सर्वां अभिहस्तांकनाच्या बाबतीत मात्र विशिष्ट परिस्थिती उद्भवल्यानंतर विमापत्राचे अधिकार, मालकी व हितसंबंध आपोआप अभिहस्तांकन कर्त्याकडे परत येतात. उदा. कर्जाची परतफेड झाल्यावर किंवा मुदत संपल्यावर अभिहस्तांकर्ता हयात असल्यास किंवा अभिहस्तांकनीचा मृत्यू अभिहस्तांकन कर्त्याच्या अगोदर झाल्यास अभिहस्तांकन करणाऱ्याकडे विमापत्राची मालकी येते.

१२. बेचन घेणारी व्यक्ती विमेदाराच्या मृत्युमंतर परंतु विम्याची रक्कम मिळण्यापूर्वी मृत पावली तर ही रक्कम बेचन घेणाऱ्या व्यक्तीच्या वारसांना देय असते.

७. निर्विवादाचे तत्वः

विमा कायदा १९३८ च्या कलम ४५ नुसार विमा कंपनीला विमा कराराच्या तारखेपासून दोन वर्षांनंतर विमेदाराने प्रस्ताव अर्जात असत्य, चुकीचे विधान केले होते किंवा महत्वाची माहिती डडवून ठेवली होती असे कारण सांगून विमा करार रद्द करता येणार नाही. विमा कंपनीकडून विमेदारास किंवा त्याच्या वारसास निष्कारण त्रास दिला जाऊ नये या उद्देशाने ही तरतूद करण्यात आली आहे. कारण विमा करार अस्तित्वात आल्यानंतर फार वर्षांनी विमा कंपनीने प्रस्तावातील विधानाच्या सत्यतेबाबत आक्षेप घेतला तर विमेदार त्याचे समाधानकारकपणे निराकरण करू शकणार नाही आणि त्याला विम्याचे लाभ मिळण्यात अडचणी येतील. तथापी विमेदाराने हेतूपूर्वक, फसवणूकीच्या हेतूने अशी कृती केली असल्याचे विमा कंपनी सिध्द करू शकली तर तिला विमापत्रावर योग्य ती कारवाई करता येईल. अशा परिस्थितीत तिला विमा कायद्यातील सदर कलम लागू होणार नाही.

ब) विम्याची व्याप्ती मर्यादित करणाऱ्या/निर्बंधात्मक अटी :

या गटातील अटी संरक्षणाची व्याप्ती मर्यादित करतात. विशिष्ट जोखमी वगळण्यासाठी ह्या अटी घातल्या जातात. दुसऱ्या शब्दात ज्या जोखमीविरुद्ध संरक्षण देणे विमा कंपनीस शक्य नसते त्यांचा उल्लेख यात केलेला असतो. जर ह्यापैकी एखादी जोखीम उद्भवली तर विमा कंपनी विमापत्राची सोड किंमत किंवा विमा रक्कमेचा ठराविक हिस्सा देते किंवा भरलेल्या हप्त्यांची रक्कम परत करते. निर्बंधात्मक अटीमध्ये खालील अटींचा प्रामुख्याने समावेश होतो.

१. आत्महत्या :

विमापत्र सुरुवात झाल्याच्या तारखेपासून एक वर्षांच्या आत विमेदाराने आत्महत्या केली तर विम्याची रक्कम दिली जात नाही, विमा करार रद्द होतो. मात्र त्याचा परिणाम त्रयस्थ व्यक्तीच्या हितसंबंधावर होत नाही. म्हणजेच ह्या मुदतीत एखाद्या व्यक्तीने किंवा संस्थेने योग्य मोबदला देऊन विमापत्राचे आपल्या नावे अभिहस्तांकित करून घेतले असेल आणि विमेदाराने आत्महत्या केली तर विमा कंपनीला ह्या त्रयस्थ व्यक्ती /संस्थेचे पैसे द्यावे लागतात. उदा. क ने १ लाख रूपयांचा विमा उतरविला आणि चार महिन्यानंतर विमापत्र बेचन करून बँकेकडून रु. २० हजार इतक्या रक्कमेचे कर्ज घेतले पुढे त्याच वर्षात त्याने आत्महत्या केली. बँकेने हे बेचन केलेले विमापत्र सादर केल्यावर विमा कंपनीस बँकेला रु. २० हजार इतकी रक्कम द्यावी लागेल. आत्महत्येच्या प्रकरणात अपघाती लाभ कधीच दिला जात नाही. स्वतःचे उत्पन्न नसलेल्या महिलांच्या बाबतीत विमा उतरविल्यापासून तीन वर्षांच्या कालावधीत आत्महत्या केली तर विम्याचे पैसे मिळत नाहीत.

२. अधिक जोखमीचे व्यवसाय :

काही व्यवसाय धोकादायक असतात. त्यात काम करणाऱ्या व्यक्तींच्या जीविताला अधिक धोका असतो उदा. कारखान्यातील यंत्रसामुग्रीवर काम करणारे कामगार, उंच इमारतीच्या बांधकामावरील कामगार, रसायने हाताळणारे संशोधक, स्फोटके निर्मिती कारखान्यातील कर्मचारी, घोडयांच्या शर्यतीतील जॉकी वगैरे. सर्वसाधारणपणे धोकादायक व्यवसायाच्या कारणावरून विमापत्रामध्ये निर्बंध घातले जात नाहीत. परंतु अतिरिक्त जोखमीसाठी जादा हमा आकारला जातो. व्यापारी हवाई प्रवास सेवेतील प्रवाशाला हवाई अपघात मृत्यू आला तरच दुहेरी अपघाताचा व अपंगत्वाचा लाभ मिळू शकतो, इतर व्यक्तींना नाही. जर एखादी व्यक्ती विमा पॉलिसी घेताना अशा अधिक जोखमीच्या व्यवसायात कार्य करीत असेल तर तिला सुरुवातीपासूनच वाढीव दराने हमा भरावा लागतो. मात्र विमा घेतल्यानंतर व्यवसाय बदलून जोखमीच्या व्यवसायात प्रवेश केला तर व्यवसाय बदलाची सूचना विमा कंपनीला दिली पाहिजे असे बंधन काही विमा कंपन्या घालतात. अन्यथा जादा हमा भरून घेतलेले अपघाताचे किंवा इतर फायदे मिळणार नाहीत.

३. प्रवास, निवास किंवा व्यवसाय :

काही बाबतीत विमेदाराने विदेशात प्रवास व वास्तव्य करण्यावर निर्बंध असू शकतात. भारतीय आयुर्विमा महामंडळाच्या पॉलिसीवर प्रवास, निवास किंवा व्यवसायाबद्दल कोणतेही बंधन नाही. जोखमीचा व्यवसाय सोडून इतर कोणताही व्यवसाय करण्याचे स्वातंत्र्य विमेदाराला असते.

४. युध व इवाई उड्हाण जोखीम :

भारतीय आयुर्विमा महामंडळाच्या विमापत्रावर युधाच्या जोखमीवर निर्बंध घातला जात नाही. हवाई उड्हाणाच्या बाबतीत जादा हमा आकारून संरक्षण दिले जाते. जर जादा हमा देण्याची विमेदाराची इच्छा नसेल तर हवाई उड्हाणाबाबत निर्बंध घालून विमापत्र दिले जाते.

क) विम्याच्या फायद्यामध्ये भर घालणाऱ्या अटी किंवा विशेषाधिकार :

विमा कराराच्या तरुदींची काटेकोरपणे अंमलबजावणी करावयाची ठरविल्यास विमेदाराला विमा करार जाचक व अलवचिक वाटेल. म्हणून विमेदाराला काही सवलती किंवा विशेषाधिकार देणाऱ्या अटी घातल्या जातात. त्यांची चर्चा पुढे केली आहे.

१. सवलतीचे दिवस :

विमा संरक्षण मिळविण्यासाठी व चालू ठेवण्यासाठी विमेदाराने निर्धारित हम्से देय तारखेपर्यंत भरले पाहिजेत. हम्से भरण्यासाठी विमेदारास देय तारखेनंतर काही दिवसांची मुदत दिली जाते, तिला सवलतीचे दिवस असे म्हटले जाते. मासिक हप्त्याच्या बाबतीत १५ दिवसांची आणि इतर सर्व बाबतीत ३० किंवा ३१ दिवसांची सवलत दिली जाते. सवलतीच्या दिवसात विमा हमा भरला गेला नाही तरी विमासंरक्षण चालूच राहते. सवलतीच्या दिवसामध्ये विमेदाराचा मृत्यू झाला तर देय हप्त्याची रक्कम कापून घेऊन विम्याची बाकी रक्कम दिली जाते. पणारातून हम्से कपात योजनेखाली दिलेल्या विमापत्रांच्या बाबतीत सवलतीच्या दिवसांची अट लावली जात नाही. मालकाने

पगारातून हसा कपात केला म्हणजे हसा देय मुदतीत भरला गेला असे गृहित धरले जाते. मालकाकडून हप्त्यांचा उशीरा भरणा झाला तरी चालते.

२. बंद पडलेल्या विमापत्रांचे पुनरुज्जीवन :

विमापत्रावरील हसा मुदतीत भरला नाहीतर विमापत्र बंद पडते. अशा बंद पडलेल्या विमापत्राचे पुनरुज्जीवन विमेदाराच्या हयातीत करता येते. परंतु ते विमापत्राची मुदत संपण्यापूर्वी आणि पहिल्या न भरलेल्या हप्त्याच्या तारखेपासून पाच वर्षांच्या आत उरलेले हसे व्याजासहित भरून केले पाहिजे. सर्वसाधारणपणे विमाहसा थकल्यापासून सहा महिन्याच्या आत पुन्हा चालू केला तर विमेदाराची वैद्यकीय तपासणी केली जात नाही. मात्र सहा महिन्यानंतर पॉलिसीचे पुनरुज्जीवन करावयाचे झाल्यास विमेदाराची वैद्यकीय तपासणी केली जाते. विमेदाराच्या आरोग्यासंदर्भात जोखीम वाढलेली आसल्यास पॉलिसीचे पुनरुज्जीवन करावयाचे की नाही हे ठरविण्याचा अधिकार विमा कंपनीस असतो. पुनरुज्जीवन करण्याचे ठरविल्यावर विमाकंपनी विमापत्राच्या अटीत योग्य ते बदल करू शकते किंवा नव्या अटी घालू शकते. विमापत्राचे पुनरुज्जीवन करण्याचे विमा कंपनीने मान्य केल्यास विमेदाराला थकित हप्त्यांची व्याजासहित रक्कम भरावी लागते. ही रक्कम एकरकमी भरणे विमेदाराला शक्य नसेल तर पुढील दोन वर्षांतील हप्त्यामध्ये ती विभागून देण्याची सवलत उपलब्ध आहे. तसेच विशिष्ट नियमामध्ये थकित हसे भरण्याएवजी विमापत्राची तारीख पुढे ढकलण्याची सवलतही उपलब्ध असते. भारतीय आयुर्विमा महामंडळाकडे बंद पडलेल्या विमापत्रांच्या पुनरुज्जीवनासाठी सामान्य पुनरुज्जीवन योजना, विशेष पुनरुज्जीवन योजना, हसेबंदीने पुनरुज्जीवन योजना आणि कर्ज देवून पुनरुज्जीवन अशा विविध योजना विमेदारांच्या सोयीसाठी उपलब्ध आहेत.

३. विमापत्र जस न करण्याचे नियम :

विमेदाराने आपल्या विमापत्रावर हसे भरणे बंद केले तरी विमापत्र रद्द न करण्याची महत्वाची सवलत विमा कंपन्या विमेदारांना देतात. त्यानुसार विमापत्रावर तीन वर्षांचे हसे भरलेले असतील आणि पुढील हसे थकित झाले असतील तर विमापत्र पेड अप होते व विमा रक्कम पेड अप रक्कमेइतकी कमी केली जाते. नंतर त्या विमापत्रावर पुढील हसे भरावे लागत नाहीत. पेडअप तारखेपर्यंत जमा झालेला बोनस मिळू शकतो पण त्यापुढील कालावधीचा बोनस मिळत नाही.

दुसऱ्या सवलतीनुसार जर किमान तीन वर्षांचे हसे भरलेले असतील आणि नंतरचे हसे भरलेले नसतील आणि विमेदाराचा मृत्यू पहिल्या न भरलेल्या हसा देय दिनांकाच्या सहा महिन्याच्या आत झाला तर विम्याची संपूर्ण रक्कम दिली जाते. मात्र त्यातून न भरलेले हसे वजा केले जातात. ह्याला दावा सवलत असे म्हणतात. जर हसे किमान पाच वर्षांच्या कालावधीसाठी भरलेले असतील तर ही सहा महिन्याची मुदत एका वर्षाइतकी वाढविली जाते.

४. हसामुक्त किंमत :

जेव्हा विमेदार आपल्या विमापत्रावरील हसे भरणे बंद करतो परंतु सोड किंमत घेत नाही तेव्हा विमापत्र

कमी रक्कमेसाठी चालू राहते. एकूण भरावयाचे हसे व भरलेले हसे यांचे जे प्रमाण असेल त्या प्रमाणात विम्याची मूळ रक्कम कमी केली जाते. हया रक्कमेस हसामुक्त किंमत असे म्हटले जाते. हसामुक्त रक्कम/किंमत विम्याच्या मुदतीअखेरीस किंवा विमेदाराच्या मृत्यूनंतर दिली जाते. हसामुक्त रक्कम काढण्याचे सुत्र खालीलप्रमाणे असते.

$$\text{हसामुक्त रक्कम} = \frac{\text{भरलेले हसे}}{\text{भरावे लागणारे हसे}} \times \text{विमा रक्कम}$$

उदा. विमा उतरविलेली रक्कम रु १ लाख इतकी आहे. भरावयाचे एकूण हसे २० आहेत तर भरलेले हसे १० आहेत. तर विमापत्राची हसे बंद रक्कम $\frac{१०}{२०} \times १००००० = \text{रु. } ५०,०००$ इतकी येईल.

हसेमुक्त किंमतीत/रक्कमेत हसे भरलेल्या मुदतीपर्यंत विमापत्रावर जमा झालेली बोनसची रक्कम मिळवली जाते.

विमापत्र हसामुक्त करण्यासंबंधीच्या अटी :

- विमापत्रावर किमान तीन वर्षांचे हसे भरलेले असले पाहिजेत. हसेबंद किंमत विमापत्राची मुदत संपल्यानंतर किंवा मुदतीपूर्वी विमेदाराचा मृत्यू झाल्यानंतर दिली जाते.
- विमापत्र हसेबंद केल्यानंतर पुढील हसे भरावे लागत नाही. मात्र विमापत्र रद्द न होता कमी रक्कमेसाठी चालू राहते. जर विमापत्रावर तीन वार्षिक हसे भरले नाहीत तर अशा विमापत्राचे काहीही पैसे परत मिळत नाहीत.

५. सोडकिंमत/समर्पण मूळ्य:

विमेदार दावा निर्माण होण्यापूर्वी केव्हाही आपले विमापत्र विमाकंपनीस समर्पित करू शकतो. विमापत्र समर्पित केल्यानंतर मिळणाऱ्या रक्कमेस सोडकिंमत किंवा रोख किंमत म्हटले जाते. सोडकिंमतीच्या बाबतीत खालील तरतुदी लक्षात ठेवल्या पाहिजेत.

१. विमेदाराला आपल्या विमापत्रावरील हसे भरणे शक्य नसेल तर तो विमापत्र विमाकंपनीस परत करून विम्याचा करार रद्द करू शकतो.
२. कोणत्याही विमापत्राचे हसे तीन वर्षे भरले असतील तर त्या विमापत्रास सोडकिंमत प्राप्त होते. विमापत्र समर्पित केल्यावर त्याची सोडकिंमत लगेच रोख दिली जाते.
३. भरलेल्या हप्त्यांच्या किंवा हसेबंद किंमतीच्या विशिष्ट टके इतकी रक्कम सोड किंमत म्हणून दिली जाते. विमा कायदा १९३८ च्या कलम ११३ नुसार प्रत्येक विमा कंपनीने आश्वासित सोड किंमत दिली पाहिजे. ही किंमत भरलेल्या रक्कम हप्त्यांच्या (पहिल्या वर्षांचे हसे आणि अपघात, अपांगत्व अशा लाभासाठी आकारलेले जादा हसे वगळून) ३० टक्याहून कमी असता कामा नये.

काही विमा कंपन्या विशेष समर्पण मूळ्य देऊ करतात. हे आश्वासित समर्पण मूळ्यापेक्षा जास्त असते.

६. पूर्व दिनांकन :

आयुर्विमापत्राचे पूर्व दिनांकन करता येते. म्हणजेच जोखमीची तारीख मागे ओढली जाते. प्रस्तावकाला कमी वयाचा फायदा घेऊन विमा हसा कमी भरावा लागावा म्हणून जोखमीची तारीख त्या वर्षाच्या तीन महिने मागे ओढता येते. उदा. १० मार्च १९७८ रोजी जन्मलेल्या व्यक्तीने १० नोव्हेंबर २००६ रोजी विमा उतरविल्यास त्याचे जवळच्या जन्मतारखेस म्हणजे १० मार्च २००६ रोजी वय ३१ वर्षे इतके होईल आणि त्याला त्यानुसार हसा भरावा लागेल परंतु जोखमीची तारीख तीन महिने मागे ओढली तर ती १४ अॅगस्ट २००६ इतकी होईल आणि निकटच्या जन्मतारखेस (१० मार्च २००६ रोजी) त्याचे वय ३० वर्षे पूर्ण इतके होईल. त्यामुळे हसा कमी दराने आकारला जाईल.

विमापत्राचे पूर्व दिनांकन केल्यास मागे ओढलेल्या मुदतीचे सर्व हसे भरावे लागतात. तसेच तीन महिन्यांपेक्षा अधिक कालावधीसाठी पूर्व दिनांकन करावयाचे झाल्यास तीन महिन्यांपेक्षा अधिक कालावधीतील हप्त्यावर व्याज भरावे लागते. भारतीय आयुर्विमा महामंडळाने ही सुविधा पुरविली आहे.

७. कर्जे :

आयुर्विमा हा दीर्घ मुदतीचा करार असतो. विमेदाराला आयुर्विमापत्राचे पैसे दीर्घ काळ मिळत नाहीत. मध्यतंत्रीच्या काळात त्याला पैशाची गरज भासल्यास विमापत्रावर कर्ज देण्याची सुविधा विमा कंपन्या पुरवितात. विमेदार आपल्या विमापत्राच्या तारणावर विमाकंपनीकडून किंवा बँकेकडून कर्ज काढू शकतो. कर्जबाबतच्या अटी खालील प्रमाणे असतात.

१. कर्ज मिळण्यास पात्र होण्यासाठी किमान तीन वर्षाचे हसे भरणे आवश्यक असते. कर्जाची सुविधा सर्वच विमा योजनावर उपलब्ध नसते हे लक्षात ठेवले पाहिजे.
२. सर्वसाधारणपणे विमापत्राच्या सोड किंमतीच्या ९० टक्यांपर्यंत कर्ज मंजूर केले जाते.
३. कर्जावर विमा कंपनीने ठरविलेल्या दराप्रमाणे व्याज आकारले जाते. हे व्याज दर सहामहिन्यांनी भरावे लागते. व्याजाचा हसा चुकल्यास चक्रवाढ पथ्दतीने व्याजावर व्याज आकारले जाते.
४. विमेदाराला आपल्या विमापत्राचे विमा कंपनीच्या नावाने बिनशर्त बेचन करावे लागते. कर्जाच्या व्याजासहित परतफेडीसाठी तारण म्हणून विमाकंपनी बेचन केलेले विमापत्र आपल्याजवळ ठेवून घेते.
५. कर्जाची संपूर्णपणे किंवा अंशतः परतफेड विमापत्राच्या मुदतीत करता येते किंवा विमा कंपनी दावा रक्कमेतून कर्जाची व्याजासह रक्कम कापून घेऊन उरलेली रक्कम विमेदाराला/नामनिर्देशित व्यक्तीला दिली जाते.
६. अगदी लहान रक्कमेची कर्जे दिली जात नाहीत. विमेदार विमापत्राच्या मुदतीमध्ये कितीही वेळा कर्ज काढू शकतो. अतिरिक्त कर्ज मंजूर करतांना थकित व्याज, काही असल्यास, कापून घेतले जाते.
७. कर्ज मिळण्याची पथ्दत सोपी असते. साध्या कागदावर अर्ज करता येतो. कर्जमंजूरी एका दिवसात मिळू शकते.

८. विमा कंपनीकडून कर्जाच्या परतफेडीची मागणी केली जात नाही. त्यामुळे विमेदाराने स्वतःला सतर्क राहून कर्जाची व व्याजाची वेळेवर परतफेड केली पाहिजे.

९. विमापत्रातील बदल :

विमापत्र घेतल्यानंतर विमेदार विमाकंपनीच्या संमतीने विमा कराराच्या अटीमध्ये काही बदल करू शकतो. सामान्यपणे विमेदार खालील प्रकारचे बदल करण्याची विनंती विमा कंपनीला करू शकतो.

विमा योजनेत/मुदतीत बदल	जादा हसे काढून टाकणे
विमा रक्कमेत घट	विमापत्राचे देन/अधिक विमापत्रात विभाजन
हसे भरण्याच्या पध्दतीत बदल	विमापत्र नफ्यासहित किंवा नफाविरहित करणे
नावात बदल	अपघात लाभाची मागणी
नामनिर्देशनात बदल	विम्याची रक्कम हप्त्याहप्त्याने मिळण्याचा पर्याय

विमापत्रात काही दुरुस्त्या असतील तर त्या विमापत्र मिळाल्यावर लवकरच करून घेतल्या पाहिजेत.

• विमापत्रातील बदलासंबंधी पुढील गोष्टी लक्षात ठेवल्या पाहिजेत.

१. विमापत्र पूर्ण विमा रक्कमेसाठी चालू असले पाहिजे.
२. विम्याच्या मूळ करारावर परिणाम न करणारे बदल उदा. पत्त्यात बदल, नामनिर्देशनात बदल वगैरे सोडून इतर बदल विमापत्राच्या पहिल्या वर्षात करता येत नाहीत.
३. बदलामुळे विमा कंपनीची जोखीम वाढत असेल तर असे बदल करण्यास मान्यता दिली जात नाही. उदा. विम्याची मुदत वाढविणे, हसे भरण्याचा कालावधी वाढविणे, विमा योजना वाढीव जोखमीच्या योजनेत बदलून घेणे, वगैरे.
४. काही बदल विमापत्रावर योग्य ते पृष्ठांकन करून केले जातात. जर बदल मोठ्या स्वरूपाचे असतील तर अस्तित्वातील विमापत्र रद्द करून नवीन विमापत्र दिले जाते. उदा. विमापत्रात बदल करण्यासाठी ठराविक शुल्क आकारले जाते. मात्र चुकांची दुरुस्ती करण्यासाठी शुल्क आकारले जात नाही.

ड) वाढीव फायदे/पुरक लाभ देणाऱ्या अटी :

ह्या अटी जादा हसे भरल्यावर विमेदाराला मूळ विमा संरक्षणाबरोबर काही वाढीव फायदे मिळवून देतात. त्यात प्रामुख्याने अपघाती फायदा, अपंगत्वाचा फायदा, बोनस इत्यादिंचा समावेश होतो.

१. अपघाती फायदा :

विमेदार जादा हसे भरून मूळ विमापत्राबरोबर काही अधिक फायदे किंवा संरक्षण मिळवू शकतो. अपघाती फायदा हा त्यापैकी एक. हा फायदा घेतला तर विमेदाराला अपघातामूळे मृत्यू आल्यास विमा रक्कमेपेक्षा काही

जादा रक्कम (सामान्यपणे दुप्पट) विमा कंपनीकडून मिळू शकते. यासाठी भरावा लागणारा अतिरिक्त हस्ता कमी असतो. अपघातात झालेल्या इजेमुळे विशिष्ट दिवसांच्या आत (भारतीय आयुर्विमा महामंडळाच्या विमापत्राबाबतीत १८० दिवसांच्या आत) विमेदाराचा मृत्यू झाला तरच अपघाती फायदा मिळेल अशी अट विमा कंपन्या घालू शकतात. अपघाती मृत्यूचा फायदा मिळविण्यास विमापत्र पात्र असले पाहिजे. सर्वस्वी बाह्य, घातक/हिंसक किंवा दृश्य कारणामुळे अपघात घडला पाहिजे.

शारीरिक इजा अशा अपघातातून झालेली असली पाहिजे आणि ती इतर कोणत्याही कारणावर अवलंबून न राहता सर्वस्वी व प्रत्यक्षपणे विमेदाराच्या मृत्यूस कारणीभूत ठरली पाहिजे. दंगेधोपे, यादवी, युध्द, बंड, घोषित/अघोषित युध्द, शिकार, गिर्यारोहण, कोणत्याही प्रकारची शर्यत, हेतपुरस्कर स्वतःस केलेली इजा, आत्महत्या किंवा आत्महत्येचा प्रयत्न, दारूच्या किंवा मादक द्रव्याचा प्रभाव इत्यादि कारणामुळे झालेल्या मृत्यूचा अपघाती मृत्यूमध्ये समावेश होत नाही.

विमेदार युध्दात सहभागी झालेला कोणत्याही राष्ट्राच्या लष्कराच्या किंवा शस्त्रधारी सैन्याच्या सेवेत असताना किंवा कोणतेही भूदल, नौदल किंवा पोलिस दलात सेवा करताना झालेल्या अपघातामुळे मृत्यू झाल्यास तसेच कोणत्याही कायद्याचे उलंघन अपघाती मृत्यूस कारणीभूत ठरल्यास हा फायदा मिळत नाही.

हवाई उड्हाण किंवा एरोनॉटिक्समध्ये कोणत्याही हुद्यावर काम करणाऱ्या किंवा प्रत्यक्ष विमान चालू करताना किंवा विमानात कामावर असणाऱ्या कर्मचाऱ्याला मृत्यू त्या विमानास अपघात झाल्यामुळे आल्यास हा फायदा मिळणार नाही.

२. अपंगत्वाचा फायदा :

भारतीय आयुर्विमा महामंडळ काही आपल्या विमापत्रावर कोणताही जादा हस्ता न घेता अपंगत्वाचा लाभ देते. अपघातामुळे विमेदार कायमचा अपंग झाल्यास हा लाभ मिळतो. त्यानुसार विमापत्रावरील पुढील हसे माफ होतात. पुरुष व स्त्रिया या दोघांनाही हा फायदा मिळू शकतो. मात्र धोक्याचा व्यवसाय, शारीरिक वैगुण्य किंवा प्रतिकूल वैयक्तिक इतिहास असणाऱ्यांना हा फायदा मिळत नाही. अपंगत्वाच्या फायद्याचे स्वरूप, मर्यादा व तो मिळविण्यासाठी पूर्ण कराव्या लागणाऱ्या तरतुदी खालीलप्रमाणे आहेत.

१. विमेदार जर अपघातामुळे पंगू होऊन उपजीविकेकरता पैसे मिळविण्यास असमर्थ ठरला तर पंगू झाल्याच्या तारखेपासून देय होणारे विमापत्रावरील पुढील सर्व हसे माफ होतात.
२. हा फायदा एकाच जीविताच्या पहिल्या रु. २०,००० च्या विम्यावरच फक्त मिळेल.
३. हा फायदा मिळविण्यास पात्र होण्यासाठी पंगूत्व येण्याच्या वेळी विमापत्र पूर्ण विमा रकमेसाठी चालू असले पाहिजे.
४. हा फायदा विमेदारास त्याचे वय ७० वर्षे पूर्ण होईपर्यंत मिळू शकतो.
५. विमेदाराने आपल्या पंगुत्वाचा समाधानकारक पुरावा महामंडळाकडे १८० दिवसांच्या आत सादर केला पाहिजे.

६. पंगुत्वाचा दावा चुकीने मान्य केला आहे. असे जर केव्हांही आढळून आले तर महामंडळाने विमेदारास तसे कळविल्याच्या तारखेनंतर विमापत्रावर लोच होणारे पुढील सर्व हसे विमेदारास भरावे लागतील आणि माफ केलेले हसे प्रचलित व्याजासह एक रकमी भरावे लागतील.

३. वाढीव अपंगत्वाचा/पंगुत्वाचा फायदा :

विमेदारास अपघातामुळे कायमचे पंगुत्व आल्यास पुढील हसे माफ होण्याचा आणि विमा रकमेइतकीच जादा रकम हप्त्याने मिळण्याचा लाभ जादा हसा भरून मिळविता येतो. भारतीय आयुर्विमा महामंडळाने वाढीव पंगुत्वाच्या फायद्याबाबत खालील तरतुदी केल्या आहेत.

१. मूळ विमा रकमेएवढी जादा रकम मासिक हप्त्याने दहा वर्षात विभागून दिली जाईल. तथापी ही १० वर्षे संपण्यापूर्वीच विम्याचा दावा उपस्थित झाल्यास विमा रकमेबरोबर पंगुत्वाच्या लाभाच्या उरलेल्या हप्त्यांची रकम दिली जाईल.
२. एकाच व्यक्तीच्या आयुष्यावर सर्व विमा कंपन्यांनी दिलेल्या विमापत्रावर मिळणारी अशा प्रकारची जादा रकम जमेस धरता ही एकूण रकम रु. ५० लाखांपेक्षा जास्त होणार नाही.
३. विमापत्रावरील पुढील सर्व हसे माफ केले जातील.
४. पंगुत्व हे अपघाताने उद्भवलेले असले पाहिजे. तसेच ते संपूर्ण व कायम स्वरूपाचे असले पाहिजे. त्यावेळेस किंवा त्यानंतर पुढे केव्हाही विमेदाराला उपजीविकेसाठी पगार, कामाचा मोबदला किंवा फायदा मिळविण्याच्या दृष्टीने कोणतेही काम नोकरी व धंदा करणे अशक्य झाले पाहिजे.
५. अपघात झाल्यापासून १८० दिवसांच्या आत केवळ अपघातामुळे (इतर कोणत्याही कारणामुळे नाही) पुढीलपैकी एखादी गोष्ट घडल्यास विमेदारास कायमचे पंगुत्व आल्याचे मान्य केले जाईल. दोन्ही डोळ्यास कायमचे अंधत्व येणे किंवा दोन्ही हात मनगटापासून किंवा त्यावरील भागापासून तुटणे, दोन्ही पाय घोट्यापासून किंवा त्यावरील भागापासून तुटणे किंवा अशाच प्रकारे एक हात किंवा पाय तुटणे.
६. पंगुत्वाची संपूर्ण माहिती समाधानकारक पुराव्यासह विमा कंपनीस १८० दिवसांच्या आत कळविली पाहिजे. तसेच पंगुत्व मान्य करण्यापूर्वी किंवा मान्य केल्यानंतरही महामंडळाच्या वैद्याकीय अधिकाऱ्यास योग्य वाटेल त्याप्रकारे व वाटेल तितक्यावेळा तपासणी करूदिली पाहिजे.

४. बोनस :

विमा कंपनीच्या जबाबदारीचे मूळ्यांकन केल्यानंतर लाईफ फंडामध्ये झालेल्या वाढीचा फायदा विशिष्ट प्रमाणात विमेदारांना दिला जातो. त्यास बोनस असे म्हणतात. बोनस मिळण्यासाठी विमापत्रावर काही जादा हसा भरावा लागतो. बोनसचा दर दरवर्षी जाहीर केला जातो. मात्र बोनसची रकम रोख न देता विमापत्रावर जमा करून ठेवली जाते आणि विमा दाव्याबरोबर ती दिली जाते. बोनस देण्याच्या विविध पद्धती असतात.

५. हसा माफीची तरतुद :

विशिष्ट घटना घडल्यानंतर विमापत्रावरील राहिलेले हसे माफ करण्याची तरतूद असे हया लाभाचे स्वरूप असते. विविध प्रकारच्या विमापत्रावर हा अतिरिक्त लाभ दिला जातो. मात्र त्यासाठी थोडा जादा हसा भरावा लागतो. वैयक्तिक विमापत्र धारकाला दुर्दैवाने पूर्णतः अपंगत्व आले तर पुढील हसे माफ केले जातात. त्याला अपंगत्वाचा फायदा लगेच मिळतो. तसेच विम्याची मुदत पूर्ण झाल्यावर पुन्हा विमा रकम बोनससह मिळते. बाल विलंबित योजनेमध्ये हा फायदा घेतला असल्यास प्रस्तावकाचा विलंबित काळात मृत्यू झाला तर पुढील हसे भरावे लागत नाहीत.

३.२.५ आयुर्विमा पत्रांचे प्रकार :

कोणत्याही समाजातील लोकांची आर्थिक, सामाजिक परिस्थिती सारखी नसते. त्यांचा व्यवसाय, व्यवसायातील जोखमीचे प्रमाण, उत्पन्न, आर्थिक गरजा, अपेक्षा, जीवनातील अग्रक्रम, अडीअडचणी भिन्नभिन्न असतात. हया वेगवेगळ्या प्रकारच्या लोकांच्या गरजांचे समाधान करण्यासाठी वेगवेगळ्या विमा योजना सादर कराव्या लागतात. आयुर्विमापत्रांचे /योजनांचे प्रकार खालील तक्त्यात दर्शविले आहेत.

● आयुर्विमापत्रांचे प्रकार :

१. आजीवन विमापत्रे (Whole life Policies)	विमेदाराच्या मृत्यूनंतर त्याच्या कुटुंबियाना विमा रकम देणारी विमापत्रे. विमाहसा विमेदार जिवंत असेपर्यंत भरावा लागतो.
२. हयातीतील विमापत्रे (Endowment Policies)	विशिष्ट मुदतीनंतर हयात असल्यास विमेदारास किंवा मुदतीपूर्वी मृत्यू झाल्यास त्याच्या वारसास विमा रकम देणारी विमापत्रे
३. मुदती विमापत्रे (Term Policies)	विम्याच्या मुदतीत विमेदाराचा मृत्यू झाला तरच विमा रकम देणारी विमापत्रे
४. वार्षिकी (Annuities Policies)	वार्षिकी धारकास हयात असेपर्यंत एक विशिष्ट रकम दर ठाराविक काळाने वार्षिक, सहामाही, तिमाही किंवा मासिक हप्त्याने देणारी विमापत्रे

अलिकडे कंपन्यांनी भांडवल बाजारातील गुंतवणुकीचे लाभ आयुर्विमा संरक्षणाशी जोडून युनिट संलग्न विमापत्रे बाजारात आणली आहेत.

प्रत्यक्ष व्यवहारात वरीलपैकी काही प्रकारांचे एकत्रीकरण करून अनेक नवीन योजना तयार केल्या जातात. तसेच विमापत्रावर जास्त संरक्षण मिळावे म्हणून जादा हसा आकारून पूरक लाभ दिले जातात. अलिकडील काळात आयुर्विमापत्राकडे केवळ संरक्षणाचे साधन म्हणून न पाहता गुंतवणूकीचा मार्ग म्हणून पाहिले जाते. परिणामी आयुर्विम्यातील गुंतवणूकीवर जास्त परतावा / मोबदला देता यावा म्हणून विमा कंपन्यांनी युनिट संलग्न विमा योजना जाहीर केल्या आहेत. अभ्यासक्रमात समाविष्ट केलेल्या आजीवन व हयातीतील विमापत्रे हया प्रकारांची वैशिष्ट्ये उपयुक्तता व मर्यादा यांचे विवेचन पुढे केले आहे.

अ) आजीवन/हयातीनंतरचे विमापत्र :

ह्या विमापत्रात विमेदारास हयात असेपर्यंत हसे भरावयाचे असतात. पण ही मुदत ३५ वर्षे किंवा विमेदाराच्या वयाच्या ८० व्या वर्षापर्यंत हयापैकी जी जास्त असेल तितकी राहील. विमेदाराच्या हयातीनंतर त्याच्या वारसाला विम्याची रक्कम मिळते. तसेच विमेदार वयाच्या ८० वर्षापर्यंत हयात असला किंवा ४० वर्षे हसे भरले (जे उशिरा असेल ते) तर विमेदाराच्या हयातीतच विम्याची रक्कम दिली जाईल. हसे दीर्घकाळ भरावे लागत असल्यामुळे इतर विमापत्रापेक्षा हप्त्याचे दर कमी असतात. त्यामुळे सर्वांत स्वस्त विमाप्रकार असे ह्याचे वर्णन करता येईल. कमीत कमी तीन वर्षे हसे भरल्यानंतर त्यापुढील हसे जर विमेदाराने भरले नाहीत तर विमापत्र आपोआप हसामुक्त होते आणि विमेदाराच्या मृत्यूनंतर त्याच्या वारसाला विमापत्राची हसामुक्त रक्कम मिळते.

● आजीवन विमापत्राचे फायदे :

१. आपल्या मृत्यूनंतर आपल्या कुटुंबासाठी आर्थिक तरतूद करू इच्छिणाऱ्या व्यक्तीसाठी आजीवन विमापत्र सोयीस्कर आहे.
२. कमी हप्त्यात मोठ्या रक्कमेचा विमा उतरविता येतो.
३. नोकरी/व्यवसायाची सुरुवात करणाऱ्या लोकांसाठी आजीवन विमापत्र उपयुक्त आहे. कारण प्रारंभीच्या काळात त्यांचे उत्पन्न कमी असल्याने त्यांना जास्त हसे असणारे विमाप्रकार परवडत नाहीत.

● आजीवन विमापत्राचे तोटे :

१. विमेदाराला आयुष्यभर हसे भरावे लागतात.
२. म्हातारपणात हसे भरणे कठीण होते.
३. विमेदाराला त्याच्या हयातीत पैसे मिळत नाहीत. परिणामी आजीवन विमापत्रे घेण्यासाठी लोक सामान्यपणे उत्सुक नसतात.
४. मुलांचे शिक्षण, विवाह अशा गरजा भागविण्यासाठी आजीवन विमापत्रे उपयुक्त नसतात.

● आजीवन/हयातीनंतरच्या विमापत्राचे प्रकार :

सामान्य आजीवन विमापत्र, मर्यादित हप्ता आजीवन विमापत्र, एक हप्ता आजीवन विमापत्र, परिवर्तनीय आजीवन विमापत्र असे आजीवन विमापत्राचे विविध प्रकार विमेदारांच्या विविध गरजा भागविण्यासाठी विमा कंपन्यांनी निर्गमित केले आहेत.

ब) हयातीतील विमापत्रे :

अतिशय लोकप्रिय असा हा आयुर्विमा प्रकार आहे. हयातीतील विमापत्रामध्ये विम्याची रक्कम ठराविक मुदतीनंतर देय होते. मुदत संपत्ताच विमेदार हयात असल्यास त्याला ती मिळते. म्हणजेच विमेदार आपल्या हयातीत विम्याचे लाभ उपभोगू शकतो. जर निवडलेल्या मुदतीत विमेदाराचा मृत्यू झाला तर विम्याची रक्कम त्याच्या वारसास दिली जाते. आपल्या विमापत्राचे पैसे प्रत्यक्ष विमेदाराला मिळत असल्यामुळे आजीवन विमापत्रापेक्षा हयातीतील विमापत्रे विमा ग्राहकांमध्ये अधिक लोकप्रिय झाली आहेत.

● हयातीतील विमापत्राची वैशिष्ट्ये :

१. विम्याची रक्कम व मुदत विमेदार स्वतः ठरवितो. उदा. १ लाख रूपयांचा २० वर्षे मुदतीचा हयातीतील विमा.
२. विमा हसे निवडलेल्या मुदतीपर्यंत किंवा तत्पूर्वी विमेदाराचा मृत्यू झाल्यास तोपर्यंत भरावे लागतात.
३. हसे भरण्याची मुदत विम्याच्या मुदतीपेक्षा कमीही निवडता येते.
४. मुदत संपल्यानंतर विमेदार हयात असल्यास विम्याची पूर्ण रक्कम त्याला मिळते.
५. मुदत संपण्यापूर्वी विमेदाराचा मृत्यू झाला तर विम्याची रक्कम वारसाला दिली जाते.
६. कमीत कमी तीन वर्षे हसे भरल्यानंतर पुढील हसे भरणे बंद झाले तर पॉलिसी कमी रकमेसाठी आपोआपच पेडअप होते.

● हयातीतील विम्याचे फायदे :

१. नियमित बचत हा हयातीतील विम्याचा मुख्य फायदा आहे. विमेदाराने ठरलेल्या मुदतीपर्यंत नियमितपणे हसे भरले तर मुदत संपत्ताच त्याला ही रक्कम मिळते. त्यातून तो आपल्या विविध गरजा भागवू शकतो.
२. बचतीबरोबर कुटुंबियांना आर्थिक संरक्षण प्राप्त करून देता येते. विमेदाराचा मुदतीपूर्वी केव्हाही मृत्यू झाला तर त्याच्या वारसांना विम्याची रक्कम मिळते.
३. विमा घेतानाचे वय व निवृत्तीच्या वेळचे वय लक्षात घेऊन विमेदार विमापत्राची मुदत ठरवू शकतो. आणि निवृत्तीनंतरच्या आयुष्याची तरतूद करू शकतो.
४. मुलांचे शिक्षण, विवाह, घरबांधणी अशा गरजांची आर्थिक तरतूद करणे शक्य होते.
५. आजीवन विम्याप्रमाणे तहहयात हसे भरावे लागत नाहीत. वृद्धापकाळात हसे भरण्याची जबाबदारी पडत नाही.

● हयातीतील विमापत्राचे तोटे :

१. आजीवन विम्यावरील दरापेक्षा जास्त दराने हसा भरावा लागतो.
२. निर्धारित मुदतीनंतर मिळालेल्या विमा रक्कमेचा विमेदाराकडून योग्य विनियोग होईलच असे नाही.
३. विमेदाराला हयातीत विम्याचे पैसे मिळाल्याने कुटुंबाला आर्थिक संरक्षण प्राप्त होत नाही. त्यासाठी पुन्हा वेगळी तरतूद करावी लागते.

● हयातीतील विमापत्रांचे प्रकार :

हयातीतील विमापत्रांचे सर्वसाधारण हयातीतील विमापत्र, शुद्ध हयातीतील विमापत्र, विवाह हयातीतील विमापत्र असे विविध प्रकार प्रचलित आहेत.

क) समूह विमा :

आयुर्विमा हा सामान्यपणे एका व्यक्तीसाठी उतरविला जातो. व्यक्ती आपले वय, उत्पन्न, आरोग्य व गरजा विचारात घेऊन आयुर्विमापत्राची निवड करते. समूह विमा हा प्रकार गेल्या शंभर एक वर्षात अस्तित्वात आला आहे. पहिली समूह विमा पॉलिसी न्यू यॉर्कच्या इंकिटेबल लाईफ ऑशुरन्स सोसायटीने १९११ मध्ये दिली. भारतात १९६० पर्यंत समूह विम्याचा फारसा विकास झालेला नव्हता. नंतर मात्र भारतीय आयुर्विमा महामंडळाने समूह विम्याच्या विक्रीमध्ये लक्षणीय प्रगती केली. अलिकडील काळात विमा उद्योगातील नवीन कंपन्यांनी जास्तीतजास्त लोकांच्यापर्यंत पोहोचण्याचा जलद मार्ग म्हणून समूह विमा व्यवसायावर लक्ष केंद्रित केले आहे.

व्याख्या : १) भारतीय विमा संस्था: एकाच विमापत्राद्वारे अनेक व्यक्तींना संरक्षण देण्याची योजना म्हणजे समूह विमा होय. २) फ्रॅंक जोसेफ अँजेल गट विमा ही अनेक व्यक्तींचा त्यांच्या वैयक्तिक जीवनाची निवड न करता विमा उतरविण्याची योजना आहे.

● समूह विम्याचे स्वरूप :

खालील वैशिष्ट्यांच्या आधारे समूह विम्याचे स्वरूप समजाऊन घेऊ.

१. व्यक्ती समूहाचा विमा : समूह विमा हा व्यक्तींच्या गटाचा विमा असतो. एका व्यक्तीचा नव्हे.
२. संपूर्ण गटासाठी एकच विमापत्र : समूह विम्यामध्ये संपूर्ण समूहासाठी एकच विमापत्र दिले जाते. त्यास मास्टर पॉलिसी असे म्हटले जाते. समूह विम्यात सहभागी होणाऱ्या प्रत्येक व्यक्तीला स्वतंत्र विमापत्र दिले जात नाही. कारण समूह विमा हा विमा कंपनी आणि मालक किंवा संघटना यांच्यातील करार असतो. कर्मचारी किंवा समूह सदस्य हे फक्त लाभार्थी असतात. विमा कराराशी संबंधित पक्ष नसतात.
३. व्यक्तिगत जोखमीचे मूल्यमापन नाही : समूह विम्यामध्ये व्यक्तिगत जोखमीचे मोजमाप होत नाही. कोणाही एका व्यक्तीची प्रकृती, नैतिकता किंवा सवयी यांचा विचार केला जात नाही. तर संपूर्ण समूहाचे जोखमीच्या दृष्टिकोनातून मोजमाप करून समूहाची निवड केली जाते. समूहात किमान २५ व्यक्ती असाव्या लागतात. समूह अगोदरच अस्तित्वात असला पाहिजे. केवळ विमा संरक्षण मिळविण्याच्या उद्देशाने त्याची स्थापना झालेली नसावी.
४. विमा संरक्षणाच्या निवडण्याचे व्यक्तीला स्वांत्र्य नाही. समूह विम्यामध्ये प्रत्येक सदस्याला किती विमा संरक्षण मिळेल ते मास्टर विमापत्रात नमूद केलेले असते. उत्पन्न, सेवाज्येष्टता, वय, अधिकारपद इत्यादि वस्तुनिष्ठ निकषांच्या आधारे ही विमा संरक्षणाची रक्कम ठरविली जाते. तसेच समूहाच्या सदस्याला समूह विम्यामध्ये सहभागी होण्याचे किंवा न होण्याचे स्वांत्र्य नसते. विशिष्ट अटींची पूर्तता झाल्यावर समूह विम्यात त्याला सक्तीने सहभागी व्हावे लागते. उदा. कर्मचाऱ्यांच्या बाबतीत संस्थेत एक वर्षाची सेवा झालेली असावी किंवा मागील सहा महिन्यात वैद्याकीय रजा घेतलेली नसावी. विम्याची रक्कम सर्व व्यक्तींना समान असेल किंवा त्यांची वेतनश्रेणी/हुद्दा/ सेवा कालावधी ह्यानुसार ती ठरेल.
५. विमा हमा मालक किंवा समूह देतो. सदस्यांकडून तो वसूल केला जाईल किंवा न जाईल. सदस्यांकडून विम्याचा हमा वसूल करावा किंवा नाही करावयाचा झाल्यास किती हया सर्व बाबी समूहाच्या अंतर्गत

बाबी असतात. त्याचा विमा कंपनीशी काही संबंध नसतो. त्याचा विमा करारावर परिणाम होत नाही.

६. समूह विमापत्रावरील विम्याचा हसा दरवर्षी बदलतो. काही नवीन सदस्य येतात तर निवृत्ती. मृत्यु इत्यादी कारणामुळे काही सदस्य योजनेतून बाहेर पडतात. तसेच समूहाच्या मृत्यु दराच्या अनुभवानुसार विम्याचे हसे बदलले जातील.
७. समूह विमा योजना मूलत: संस्थेतील/कारखान्यातील कर्मचाऱ्यांसाठी आहे. त्याव्यतिरिक्त कामगार संघटना, सामाजिक संघटना, शिक्षक, डॉक्टर्स, वकील यांच्या संघटना, सहकारी संस्था, व्यापार संघटना, वित्तीय संस्थातील कर्जदार यांनाही समूह विमा योजनेचा लाभ घेता येतो. समूह ओळख पटविता येण्याजोगा व एकजिनसी असावा. समूहात किमान २५ व्यक्तींचा समावेश असावा. समूह अगोदरच स्थापन झालेला असावा. विमा संरक्षण मिळविण्याच्या उद्देशाने तो स्थापन झालेला असू नये.

● **समूह विम्याचे फायदे :**

१. प्रशासकिय खर्च कमी : समूह विम्यामध्ये एकाच विमापत्राद्वारे अनेक व्यक्तींचा विमा उतरविला जातो. संपूर्ण समूहाचा विमाहसा एकरक्कमी मिळतो साहजिकच प्रशासकिय खर्च कमी येतो. प्रत्येकाच्या जोखमीचे स्वंत्रपणे मोजमाप न करता संपूर्ण समूहाच्या जोखमीचे मोजमाप केले जाते.
२. विम्याचा हसा कमी : कमी प्रशासन खर्चामुळे समूह विम्यामध्ये हप्त्याचे दर वैयक्तिक विम्यापेक्षा कमी असतात. परिणामी समूह सदस्यांना कमी रक्कमेत जास्त विमा संरक्षण मिळू शकते.
३. लवचिकता : समूह विमा योजना ही एक लवचिक योजना आहे. कारण त्यात मृत्युदराच्या अनुभवानुसार दरवर्षी विम्याचे हसा रक्कमेत बदल केले जातात. त्याव्यतिरिक्त समूहात दरवर्षी नव्याने सामील होणाऱ्या किंवा समूहाबाहेर पडणाऱ्या सदस्यांची संख्या लक्षात घेऊन समूहाच्या जोखमीचे नव्याने मोजमाप केले जाते व त्यानुसार हसा बदलला जातो.
४. कर लाभ : जर कर्मचारी समूह विम्याचा हसा काही भाग देत असतील तर त्यांना त्या रक्कमेवर कर लाभ मिळतो. तसेच काही समूह विमा योजनामध्ये मालकालाही त्याने भरलेल्या हप्त्याच्या रक्कमेवर कर लाभ मिळतो.
५. सामाजिक सुरक्षा योजना राबविण्याचे साधन : समाजातील दुर्बल घटकांना सामाजिक सुरक्षा योजना राबविण्यासाठी समूह विमा हे एक अत्यंत महत्वाचे साधन आहे. त्याद्वारे भूमीहीन शेतमजूर, हातमाग कामगार, रिक्षा ओढणारी, ग्रामीण कारागीर, सहकारी दुध उत्पादक, शिंगी, नाभिक, सुतार, गंवडी इत्यादि, दुर्बल घटकांना विमा संरक्षण दिले जाते.

● **समूह विम्याच्या मर्यादा :**

समूह विमा योजनेत विमा योजना, मुदत, रक्कम, हप्त्याची रक्कम निवडण्याचे स्वातंत्र्य सभासदांना नसते. समुहाने/मालकाने ठविलेल्या योजनेत त्यांना सर्कीने सहभागी ब्हावे लागते. समूह विमा योजना फक्त संघटित गटासाठी उपलब्ध असतात. सर्वसामान्य लोकांना त्यांचा फायदा मिळत नाही.

व्यक्तिगत विमा आणि समूह/गट विमा यांमधील फरक

घटक	व्यक्तिगत विमा	समूह विमा
अर्थ	एका व्यक्तीचा विमा उतरविला जातो.	समूहाचा विमा उतरविला जातो.
करार	विमेदार व्यक्ती आणि विमा कंपनी यांच्यात करार होतो. संबंधित व्यक्ती विमा करारातील एक पक्ष असते.	मालक किंवा समूह आणि विमा कंपनी यांच्यात करार होतो. संबंधित कर्मचारी किंवा समूह सदस्य हे फक्त कराराचे लाभार्थी असतात. करारातील पक्ष नसतात.
विमापत्र	प्रत्येक व्यक्तीला तिच्याशी झालेल्या करारानुसार स्वतंत्र विमापत्र दिले जाते.	संपूर्ण समूहासाठी एकच विमापत्र दिले जाते.
विमा रकम	प्रत्येक व्यक्ती आपल्या गरजेनुसार व कुवतीनुसार विम्याची रकम ठरविते.	समूह सदस्यांना आपल्या गरजेनुसार वेगवेगळी विमा रकम ठरविण्याचे स्वातंत्र्य नसते.
विमा हसा	प्रत्येक व्यक्तीच्या प्रस्तावाची छाननी, जोखमीचे मोजमाप स्वतंत्रपणे करण्याचा व इतर प्रशासकीय खर्च जास्त येत असल्याने जास्त विमा हसा आकारला जातो.	समूह जोखमीचे मोजमाप, एक रकमी मोठा विमा हसा, इत्यादि कारणामुळे प्रशासकीय खर्च कमी येतो. परिणामी कमी विमा हसा आकारला जातो.
विमेदारात बदल	कराराच्या समाप्तीपर्यंत विमेदार व्यक्ती कायम राहते.	समूहातील व्यक्ती निवृत्ती/मृत्युमुळे किंवा समूह सोडून गेल्यामुळे आणि समूहात नवीन व्यक्ती सामील झाल्यामुळे समूह विमा योजनेतील व्यक्तीमध्ये बदल होऊ शकतो.
वैद्यकीय तपासणी	काही व्यक्तींच्या बाबतीत जोखीम स्विकृतीचा निर्णय घेण्यासाठी व हप्त्याची रकम ठरविण्यासाठी वैद्यकीय तपासणी केली जाते.	सामान्यपणे समूहातील सदस्यांची वैद्यकीय तपासणी केली जात नाही.
सामाजिक सुरक्षा	व्यक्तिगत विमा ही वैयक्तिक सुरक्षिततेची योजना आहे. व्यक्ती आपल्या वृद्धापकाळाच्या व कुटुंबाच्या आर्थिक संरक्षणासाठी विमा उतरते.	समूह विमा ही एक सामाजिक सुरक्षिततेची योजना आहे. समाजातील दुर्बल घटकासाठी सरकारच्या सुरक्षा योजना राबविण्याचे ते एक साधन आहे.
व्यासी	व्यक्तिगत विम्याची व्यासी मर्यादित असते. एकाचवेळी एकाच व्यक्तीपर्यंत पोहोचता येते. समूह विम्याची व्यासी मोठी असते. एकाचवेळी अनेक व्यक्तीपर्यंत पोहोचता येते.	समूह विम्याची व्यासी मोठी असते. एकाचवेळी अनेक व्यक्तीपर्यंत पोहोचता येते. विम्याचा जलद प्रसार करण्यासाठी समूह विम्याचा फार उपयोग होतो. त्यामुळे त्यास बहुजन विम्याचे साधन मानले जाते.

ड) युनिट संलग्न विमापत्रे :

ही विमापत्रे भांडवल बाजाराशी निवडक साधनांशी संलग्नित असतात. म्हणजेच, विमापत्राची आश्वासित रक्कम व बोनस भांडवल बाजारातील ठराविक साधनातील गुंतवणुकीच्या कामगिरीवर अवलंबून असतो. ह्या विमापत्रांच्या हप्त्यांची रक्कम निवडक समभागामध्ये किंवा कर्जरोख्यामध्ये गुंतविली जाते. भारतीय आयुर्विमा बाजारात युनिट ट्रस्ट ऑफ इंडिया ह्या म्युच्युअल फंडाने सर्वप्रथम ‘युलिप’ विमापत्रे १९७१ मध्ये सादर केली. त्यानंतर जवळजवळ तीन दशकांनी भारतीय आयुर्विमा महामंडळाने आपली पहिली युनिट संलग्न विमा योजना सादर केली. नंतर ओम कोटक महिंद्रा, आयसीआयसीआय, बिर्ला सन लाईफ अशा अनेक खाजगी कंपन्यांनी आपली युनिट संलग्न विमापत्रे बाजारात आणली.

व्याख्या : “‘युनिट संलग्न विमा योजना म्हणजे अशी योजना होय की जिच्यामध्ये विमा व गुंतवणुकीचे लाभ एकाच एकात्म योजनेद्वारे दिले जातात. जे पारंपरिक विमा योजनेत मिळत नाहीत.” - विकीपिडिया, ज्ञानकोष

● वैशिष्ट्ये :

१. आयुर्विमा संरक्षण व दीर्घकालीन संपत्ती निर्मितीची संधी यांचा मिलाफ युलिप मध्ये केलेला असतो. फंडाच्या कामगिरीवर लाभांचे प्रमाण अवलंबून असते.
२. ह्यापैकी काही भाग आयुर्विमा संरक्षणासाठी वापरला जातो आणि उर्वरित भाग युलिपधारकाच्या निवडीप्रमाणे समभागात किंवा क्रणपत्रात गुंतविला जातो.
३. पारंपरिक विमापत्रांच्या तुलनेत युलिपची मुदत कमी असते.
४. युलिपमध्ये युलिपधारकाला रक्कम वाढविण्याचे योजनेत बदल करण्याचे स्वातंत्र्य असते.
५. पारंपरिक विमापत्रापेक्षा युलिपला अधिक रोखता असते. युलिपधारक ठराविक मुदतीनंतर केव्हाही आपले युनिट विकून रोख पैसे मिळवू शकतो.
६. युलिपमध्ये म्युच्युअल फंड व आयुर्विम्याची वैशिष्ट्ये एकत्रित केलेली असतात.

● युलिप योजनांचे फायदे :

- १) लवचिकता : एकदा घेतलेल्या योजनेमध्ये विमेदार त्याच्या सोयीनुसार केव्हाही अतिरिक्त गुंतवणूक करू शकतो. पारंपरिक विमापत्रात अशी सुविधा नसते.
- २) आयुर्विमा संरक्षण रक्कम ठरविण्याचे स्वातंत्र्य : युलिप योजनामध्ये विमेदारास किती आयुर्विमा संरक्षण हवे आहे ते निवडण्याचे स्वातंत्र्य मिळते. बहुतांश युलिप योजनात वार्षिक हप्त्याच्या दहा पट रक्कमेइतके आयुर्विमा संरक्षण मिळते. कंपनीच्या धोरणानुसार कमाल संरक्षण रक्कम वार्षिक हप्त्याच्या शंभर पट किंवा त्यापेक्षाही अधिक इतकी असू शकते.

३) रोखता : युलिपमध्ये अंशातः रक्कम काढण्याचा पर्याय दिला जातो. सामान्यपणे त्यासाठी काही शुल्क/खर्च आकारला जात नाही. युलिपधारक अडचणीच्या वेळी हा पर्याय वापरून आपली गरज भागवू शकतो. अशातच्हेने युलिपना रोखता प्राप्त होते.

४) योजना बदल सुविधा : युलिपधारक परिस्थितीनुसार मूळ योजना बदलू शकतो. म्हणजेच समभाग फंडाएवजी ऋण फंड किंवा मुद्रा बाजाराशी संबंधित फंड यांची निवड करू शकतो.

५) कर सवलत : युलिपचे हप्तेही पारंपरिक विमा योजनेच्या हप्त्यासारखेच व्यक्तीच्या उत्पन्नातून वजावटीस पात्र असतात. त्यामुळे दोन्ही ठिकाणी सारखीच करसवलत मिळते. तसेच मुदतीअखेर मिळणारी रक्कमही ठराविक अटीनुसार करमाफ असते.

६) पारदर्शकता : युलिप योजनांमध्ये पारंपरिक विमा योजनांपेक्षा अधिक पारदर्शकता असते. कारण आपली गुंतवणूक समभागामध्ये किंवा कर्जरोख्यांमध्ये किंवा मुद्रा बाजारामध्ये व्हावी हे युलिपधारक ठरवित असतो. त्यानुसार प्रत्येक फंड योजना व तिचे व्यवस्थापक वेगळे असतात. फंडातील गुंतवणूकीमधील बदलाची व युनिट्सच्या नक्त मालमत्ता मूळ्याची माहिती पत्रकाद्वारे व संकेतस्थळावर नियमितपणे दिली जाते. त्यामुळे युलिपधारकाला आपली गुंतवणूक वाढत आहे की कसे हे सतत कळत असते.

७) हेतू आधारित नियोजन : निवृत्ती नंतरच्या काळासाठी नियोजन, मुलाबाळांच्या शिक्षणासाठी तरतूद अशा महत्त्वाच्या हेतूसाठी युलिपद्वारे नियोजन करणे शक्य होते.

• तोटे :

१) जोखीम : युलिपवरील मोबदला हा थेट बाजारपेठ कामगीरीशी जोडलेला असल्यामुळे गुंतवणुकीतील संपूर्ण जोखीम युलिपधारकाला घ्यावी लागते.

२) अनेक प्रकारचे खर्च : युलिप योजनावर प्रशासकीय खर्च, हप्ता वाटप खर्च, फंड बदल खर्च, समर्पण खर्च असे अनेक खर्च द्यावे लागतात. हे खर्च युलिप हप्ता रकमेतून प्रथम काढून घेतले जातात. परिणामी विमा संरक्षणासाठी पुरेशी रक्कम उपलब्ध होत नाही. पारंपरिक विम्यामध्ये मात्र असे खर्च नसतात.

३) असमाधानकारक कामगिरी : देशातील युलिप योजनांची कामगिरी समाधानकारक दिसून येत नाही. त्याचा फटका युलिपधारकांना बसतो. बन्याच योजनांच्या बाबतीत युलिपधारकांच्या गुंतवणुकीत वृद्धी न होता घटच झाल्याचे आढळते.

४) जास्त विमाहप्ता : पारंपरिक विमापत्रापेक्षा युलिपसाठी जास्त हप्ता भरावा लागतो. परिणामी ती अधिक खर्चिक ठरतात.

५) समर्पण मूळ्य नाही : पारंपरिक विमापत्राप्रमाणे युनिट संलग्न विमापत्रे विमाकंपनीस परत/समर्पित करता येत नाही. योजनेतून बाहेर पडण्याचा एकमेव मार्ग म्हणजे युनिट्स विकणे हा असतो.

युलिप योजना ह्या आयुर्विम्याच्या कुटुंबांना दीर्घकाळ सुरक्षितता देण्याच्या मूळ उद्देशापासून दूर जात

असल्याचे लक्षात आल्यानंतर विमा उद्योगावर नियंत्रण ठेवणाऱ्या इर्डा ह्या शिखर संस्थेने डिसेंबर, २००५ मध्ये सर्व विमा कंपन्यांना युलिप योजनांचा आयुर्विम्याच्या व्याख्येत बसेल अशा पुनःआराखडा तयार करण्याचे निर्देश दिले. नविन मार्गदर्शक सूचनाप्रमाणे ३० जून २००६ पासून युलिप योजनेची मुदत पाच वर्षांपेक्षा कमी ठेवता येत नाही. एक हप्ता युलिपच्या बाबतीत सदर हप्त्याच्या १२५ टक्के इतकी आशवासित रक्कम असली पाहिजे. तर इतर युलिपच्या बाबतीत वार्षिक हप्त्याच्या पाच पट इतकी विमा रक्कम असली पाहिजे. युलिपधारकांना युलिपवर कर्ज काढता येत नाही. मात्र तीन वर्षांनंतर अंशतः उचल करता येते. खास अधिकार बहाल केलेले विमा एजंट व सल्लागारच युलिप योजना विकू शकतात; सर्वच विमा एजंट व सल्लागार नाही. विमा कंपन्यांना ७५ टक्के रक्कम मान्यताप्राप्त प्रतिभूतिमध्ये गुंतवावी लागते. तसेच इतर प्रतिभूतिमध्ये २५ टक्क्यापेक्षा जास्त रक्कम गुंतविता येत नाही.

३.२.६ आयुर्विमा पत्राची रक्कम मिळविणे :

प्रास्ताविक : आयुर्विमापत्र घेताना विमेदार आणि आयुर्विमा कंपनी यांच्यामध्ये जो करार झालेला असतो त्या करारातील वचनाची पूर्तता करण्याची मागणी करणे यास दावा असे म्हणतात. आशा दाव्याचे दोन प्रकार पडतात. एक म्हणजे विमापत्राची मुदत समाप्त झाल्याने आणि दुसरा म्हणजे मुदत समाप्ती पूर्वी विमेदाराचा मृत्यू झाल्याने. म्हणून विमा करार पूर्ण होणे म्हणजे आयुर्विमा पत्राची रक्कम दावेदारास अदा करणे होय. ही विमा व्यावसायातील अत्यंत महत्वाची विक्रयोत्तर सेवा मानली जाते. आयुर्विमा पत्राची रक्कम विमेदारास अदा करणे ही उत्तम कार्यक्षम सेवा मानण्यात येते. आयुर्विम्यामध्ये विमापत्राची रक्कम ही एकतर विमाकराराची मुदत संपल्यानंतर किंवा विमापत्राची मुदत संपण्यापूर्वी विमेदाराचा मृत्यू झाल्यास देय होते. आयुर्विमा महामंडळाने विमापत्राची रक्कम अदा केल्यानंतर विमेदार आणि आयुर्विमा महामंडळ यांच्यातील विमा कराराची समाप्ती होते. आयुर्विमा व्यवसायात आयुर्विमा पत्राची रक्कम मिळविण्याच्या दोन पद्धती आहेत त्यांची कार्यपद्धती खालीलप्रमाणे आहे.

१. मुदत समाप्तीनंतर रक्कम मिळविणे :

यास हयातीतील विमापत्राखाली विम्याची रक्कम अदा करणे असे म्हणतात. म्हणजे विमापत्राची मुदत पूर्ण होणे आणि विमेदार हयात असतो तेव्हा विमेदारास विमापत्राची रक्कम देय होते. अशी रक्कम या प्रकारात नामनिर्देशित व्यक्तीस विम्याची रक्कम दिली जात नाही. मात्र जर विमा पॉलीसी अन्य ठिकाणी कर्जसाठी तारण दिली असेल तर बेचनपत्रानुसार पॉलीसीची रक्कम अभिहस्तांकितीला दिली जाते. मुदत समाप्तीनंतर आयुर्विमा पत्राची रक्कम मिळविण्याची पद्धत सरल व सोपी आहे. त्यात पुढील अवस्थांचा समावेश होतो.

अ) आयुर्विमा महामंडळाकडून विमापत्राची मुदत संपणार असल्याचे कळविणे : साधारणपणे आयुर्विमा महामंडळाकडून आयुर्विमा पत्राची मुदत संपणार असल्याची सूचना एक महिना अगोदर दिली जाते. या सूचनेमध्ये मुदत समाप्तीची निश्चित तारीख आणि विमापत्राची रक्कम मिळण्याची तारीख कळविली जाते आणि मुळ विमापत्र महामंडळाकडे सादर करण्याविषयी विनंती करण्यात येते.

ब) मूळ विमापत्र आणि डिस्चार्ज फॉर्म भरून पाठविणे : विमा कंपनीकडून विमापत्राची मुदत संपणार असल्याचे कळविल्यानंतर त्या अनुसार विमेदारास मूळ विमापॉलीसी, डिस्चार्ज फॉर्म आणि पैसे मिळविण्याची अगाऊ पोचपावती व्याच्या दाखल्याबरोबर आयुर्विमा महामंडळाच्या विभागीय कार्यालयाकडे पाठविणे.

क) पॉलीसीची रक्कम अदा करणे : वरीलप्रमाणे आयुर्विमा महामंडळास सर्व दस्तऐवज प्राप्त झाल्यानंतर. महामंडळाकडून विमेदारास रेखांकित धनादेशाने त्याच्या नोंदणीकृत पत्त्यावर रक्कम मुदत समाप्तीच्या तारखेस हातात पडेल अशा प्रकाराने पाठविण्याची व्यवस्था करण्यात येते.

२. विमेदाराच्या मृत्युनंतर किंवा मुदत समाप्तीपूर्वी रक्कम देणे

जर विमेदार विमापत्राची मुदत समाप्त होण्याअगोदर मयत झाला तर त्याच्या किंवा तिच्या नामनिर्देशित केलेल्या व्यक्तीस विमापत्राची रक्कम दिली जाते. यालाच विमेदाराच्या मृत्युनंतर किंवा मुदत समाप्तीपूर्व रक्कम देणे असे म्हणतात. जर विमापत्राचे अभिहस्तांतरण एखाद्या तिन्हाईत व्यक्तीस केले असेल तर विमापत्राची रक्कम ही अभिहस्तांतर स्विकारणाच्या व्यक्तीस (तिन्हाईतास) मिळते. येथे एक गोष्ट लक्षात ठेवावी लागते की जर विमेदाराचा मृत्यू विमापॉलीसी सुरु झाल्याच्या तारखेपासून दोन वर्षांच्या आत झाला तर विमा कंपनीकडून गुप्तपणे विमेदाराच्या मृत्युची सखोल चौकशी करून मृत्युची कारणे शोधण्यात येतात. साधारणपणे विमेदाराच्या मृत्युनंतर विमापत्राची रक्कम देण्याची खालील कार्यपद्धती अनुसरली जाते.

१) विमेदाराच्या मृत्युची बातमी कळविणे : ज्या व्यक्तीस विमापत्राची रक्कम मिळणार असते अशा वारसदाराने अथवा अभिहस्तांतर स्विकारणाच्या व्यक्तीने आयुर्विमा महामंडळाच्या विभागीय कार्यालयास विमेदाराच्या मृत्युची बातमी पत्राने कळविणे आवश्यक आहे. त्या पत्रामध्ये विमापत्राचा क्रमांक, मृत्युचा दिनांक आणि कारण नमूद करावे लागते. विमापत्राची देय रक्कम लवकरअदा करण्याच्या दृष्टीने विमापत्रक आणि कर्जासाठी विमापत्रक तारण दिले असेल तर अभिहस्तांतर करार विमाकंपनीस पाठविणे आवश्यक आहे. विमा पत्रकाची रक्कम मागणी करणारी व्यक्ती ही नामनिर्देशीत कि अभिहस्तांतर स्विकारणारी आहे हे स्पष्ट केले पाहिजे.

२) मृत्युचा पुरावा : विमापत्रकाच्या लाभार्थीनी विमेदाराच्या मृत्यूचा अधिकृत पुरावा विमा कंपनीनी विहीत केलेल्या नमून्यात सादर करणे आवश्यक असते. या मृत्युच्या पुराव्यासोबत नगरपालिकेकडील मृत्यूचा दाखला, डॉक्टरांचे सर्टिफिकेट, दहन किंवा दफन सटिफिकेट, अपघात किंवा खून प्रकरणात पोलीस पंचनामा अहवाल, दावेदाराचे दाव्यासंबंधी स्टेटमेंट इत्यादीवरून मृत्युचा पुरावा मिळू शकतो. तसेच विमाप्रतिनिधीचा गुप्त अहवाल देखील जोडणे आवश्यक असते. मृत्यू पुराव्यावरून विमा कंपनी मृत व्यक्ती हीच विमेदार असल्याची खात्री करून घेते. याबाबतचे सर्व नमूना फॉर्म्स व्यवस्थित व पूर्ण भरून त्यावर सुयोग्य अशा जबाबदार व्यक्तीची म्हणजे डॉक्टर, बँकमैनेजर, प्राचार्य, अॅफॉकेट, ग्रामपंचायतीचे सरपंच यांच्या पैकी एकाने साक्षांकित करणे आवश्यक असते. साधारणपणे खालील दस्तऐवजे ही विमेदाराच्या मृत्युचा पुरावा असतात.

अ) वादीचे लेखी निवेदन : जी व्यक्ती कायदेशीर विम्याची रक्कम मिळण्याची हक्कदार असते अशा वादी व्यक्तीने विमारक्कम मिळण्याकरीता आपले लेखी निवेदन विहित नमुन्यामध्ये सादर करावे लागते. यामध्ये त्याचे नंबर, व्यवसाय, वय, कायमचा पत्ता, मृत्यू पावलेल्या विमेदाराशी असणारे नाते संबंध, विमेदाराच्या मृत्युची संपूर्ण माहिती, त्याचे आजारपण, औषधोपचाराची माहिती मागील तीन वर्षाची, डॉक्टरांचे नंबर, हॉस्पिटलचे नाव, आजारपणाचे स्वरूप उपचारांची माहिती व तारीख इत्यादीचा तपशील द्यावा लागतो. कारण अंतिमता वादीलाच यावरील प्रत्येक बाबीसंबंधी उद्भवणाऱ्या शंकांचे निरसन करून सत्य माहिती द्यावी लागते.

ब) वैद्यकीय उपचार करणाऱ्या डॉक्टरांचे सर्टिफिकेट : मृत्यू पावलेल्या विमेदाराच्या आजारपणामध्ये अखेरच्या वेळी वैद्यकीय उपचार करणाऱ्या डॉक्टरांचे प्रमाणपत्र सादर करावे लागते. यामध्ये मृत्यू पावलेल्या विमेदाराचे नाव, व्यवसाय, पत्ता आणि वय याची माहिती असते. मृत्यूच्या प्राथमिक आणि मुख्य कारणाव्यतिरिक्त आजारपणाची पाश्वर्भूमी, पहिल्यांदा रोगाचे निदान केंव्हा झाले, उपचार कोणी केले, विमेदाराच्या सवयी कोणत्या होत्या, अन्य वैद्यकीय अधिकाऱ्यांनी कोणते उपचार केले, शवविच्छेदनाचा अहवाल, इ. ची माहिती द्यावी लागते. जर नैसर्गिक कारणाशिवाय खून, अपघात, आत्महत्या यासारख्या कारणांनी विमेदाराचा मृत्यू झाला असेल तर पोलीस पंचनामा अहवाल सादर करावा लागतो. याशिवाय नगरपालिकेतील मृत्युंच्या नोंदणीचे प्रमाणपत्र, पोलीस पाटलाचा रिपोर्ट सादर करावा लागतो.

क) दहन किंवा दफन प्रमाणपत्र : विमेदाराच्या धर्मानुसार ज्या दफनभूमीमध्ये दफन करण्यात आले किंवा ज्या ठिकाणी दहन करण्यात आले तेथील जबाबदार प्रमुख अधिकाऱ्याचे दहन किंवा दफन प्रमाणपत्र सादर करावे लागते. यामध्ये दफन/दहन केल्याचे गाव, स्मशान भूमीचे नंबर इत्यादीचा तपशील असावा लागतो.

ड) ओळखपत्र : असे ओळखपत्र हे विमेदारास ओळखत असलेल्या जबाबदार अशा व्यक्तीने स्वतःच्या स्वाक्षरीने देणे आवश्यक आहे. मात्र अशी व्यक्ती ही विमेदाराशी व विमा रकमेवर हक्क सांगणाऱ्या व्यक्तीशी संबंधित नसली पाहिजे. मात्र अशा व्यक्तीने विमेदाराचा मृत्यू झाल्यानंतर त्याचा मृतदेह पाहिलेला असावा ही अट आहे.

इ) मालकाचे प्रमाणपत्र : विमेदार मृत्युसमयी ज्या ठिकाणी नोकरीस होता त्या संस्थेच्या मालकाचे प्रमाणपत्र विमेदाराच्या वारसदाराने सादर करावे लागते. यामध्ये मृत विमेदाराच्या मागील तीन वर्षातील नोकरीबाबतची माहिती, विमेदार शेवटी केंव्हा हजर होता, त्याच्या आजारपणाची पहिली तक्रार केंव्हा नोंदविण्यात आली. आजारपणाच्या काळात त्याने घेतलेल्या किरकोळ वैद्यकीय आणि अर्जितरजा यांची माहिती, आणि विमेदार मृत झाल्याची माहिती केंव्हा व कोणाकडून मिळाली याचा तपशील महामंडळाकडे उपलब्ध असणाऱ्या छापील फॉर्ममध्ये प्रमाणपत्र द्यावे लागते.

३. विमाप्रतिनिधीचा गोपनीय अहवाल : वरीलप्रमाणे पाच फॉर्म प्राप्त झाल्यानंतर विमा महामंडळ, विमाप्रतिनिधीस याबाबत सविस्तर चौकशी करून आपला स्वतंत्र गोपनीय अहवाल सादर करण्यास सांगते. विमा प्रतिनिधीच्या गोपनीय अहवालामध्ये विमेदाराच्या मृत्युची तारीख, मृत्यूचे ठिकाण, मृत्यूची कारणे, मृत्यू

आला त्यावेळची स्थिती, व सदरची माहीती प्राप्तीचा मार्ग इत्यादी तपशीलाचा समावेश असतो. असा गोपनीय अहवाल मागविण्याचे मुख्य कारण म्हणजे विमेदाराच्या वारसाने विमेदाराच्या मृत्युबाबत दिलेल्या माहितीची सत्यता पडताळून पाहणे होय.

४. वयाचा पुरावा : विमापत्र घेताना विमेदाराने आपल्या वयाचा दाखला दिला असेल तर तो ग्राह्य मानण्यात येतो. परंतु जर वयाचा दाखला सादर केला नसेल तर, वयाचा पुरावा मान्य होईल असा खालीलपैकी एक दाखला सादर करावा लागतो.

१. नगरपालीका किंवा महानगरपालीका यांच्याकडील जन्म-मृत्यूंच्या नोंदीचा प्रमाणित उतारा.
२. ख्रिश्चन समाजामध्ये मुलांच्या नामकरणाच्या विधीच्या वेळी केलेल्या नोंदणीचा प्रमाणीत उतारा ज्यामध्ये जन्मतारखेचा व वयाचा उल्लेख असला पाहिजे.
३. शाळा सोडल्याचा दाखला ज्यात वय किंवा जन्मतारीख नोंदविलेली असावी.
४. सरकारी नोकराबाबत प्रमाणीत सेवा पुस्तकातील नोंदीचा उतारा.
५. जन्माच्यावेळी किंवा त्यानंतर ताबडतोब तयार करण्यात आलेली जन्मपत्रिका.

५. वारसा हक्कपत्र : विमेदाराने विमापत्र घेताना आपल्या पश्चात विमापत्राची रक्कम कोणास मिळावी अशा व्यक्तीच्या नावाचे नामनिर्देशन केले असेल तर किंवा विमापत्र घेतल्यानंतर महामंडळास नामनिर्देशीत व्यक्तीचे नाव कळविले असेल तर विमा कंपनी अशा नामनिर्देशीत व्यक्तीचा रक्कमेवरील हक्क मान्य करते. परंतु विमेदाराने नामनिर्देशन केले नसेल तर त्याच्या पश्चात विमारक्कमेवर हक्क सांगणाऱ्या वारसदारांनी न्यायालयाकडून मृत विमेदाराचे आपण वारस आहोत असे प्रमाणपत्र प्राप्त करून विमा रक्कमेवरील हक्काबाबतचे प्रमाणपत्र महामंडळास सादर करावे लागते.

६. डिस्चार्ज फॉर्म भरून देणे : वरीलप्रमाणे कागदपत्राची पूर्ता झाल्यानंतर ताबडतोब महामंडळाकडून वादीला डिस्चार्ज फॉर्म दिला जातो. वादीने तो डिस्चार्ज फॉर्म भरून त्यावर स्वतःची, एका लायक व्यक्तीची आणि न्यायाधिशाची सही घेवून महामंडळाकडे सादर करावा लागतो.

७. विमापत्राचे पैसे देणे : महामंडळास डिस्चार्ज फॉर्म प्राप्त झाल्यानंतर सर्व कायदेशीर बाबींची पूर्ता झाली आहे याची खात्री करून वारस व्यक्तीच्या नांवे विमा रक्कमेचा रेखांकित धनादेश काढते व तो वारसाच्या नोंदणकृत पत्त्यावर रजिस्टर पोस्टाने/स्पीड पोस्टाने पाठविला जातो. विमापत्राचे पैसे रोखीने कधीही अदा केले जात नाहीत.

आपली प्रगती तपासा

आयुर्विमा पत्राची रक्कम मिळविणे

- मुदत समाप्तीनंतर विमापत्राची रक्कम मिळविणे ● विमेदाराच्या मृत्युनंतर/मुदत समाप्तीपूर्वी रक्कम मिळविणे
- महामंडळाकडून विमापत्राची मुदत संपणार - विमेदाराच्या मृत्यूची बातमी कळविणे
- असल्याचे कळविणे - मृत्युचा पुरावा
- मूळ विमापत्र व डिस्चार्ज फॉर्म भरून पाठविणे - विमा प्रतिनिधीचा गोपनीय अहवाल
- विमापत्राची रक्कम अदा करणे - वयाचा पुरावा
- वारसा हक्क पत्र
- डिस्चार्ज फॉर्म भरून देणे
- विमापत्राचे पैसे देणे

३.२.७ भारतीय आयुर्विमा महामंडळ :

भारतात आयुर्विमा व्यवसायास सतराव्या शतकात सुरुवात झाली आहे. १९५६ पूर्वी भारतातील आयुर्विम्याचा व्यवसाय खाजगी क्षेत्रातील देशी विदेशी कंपन्याकडून केला जात होता. १९ जानेवारी १९५६ रोजी राष्ट्रपतीनी काढलेल्या वटहुकूमाद्वारे आयुर्विम्याचे राष्ट्रीयकरण करण्यात आले. १ जुलै १९५६ रोजी भारतीय आयुर्विमा महामंडळ कायदा संमत करण्यात आला आणि १ सप्टेंबर १९५६ पासून आयुर्विमा महामंडळ अस्तित्वात आले. भारतीय आयुर्विमा महामंडळाने १५४ भारतीय, १६ बिगर भारतीय आणि ७५ भविष्य निवाह संस्था अशा एकूण २४५ भारतीय व परकीय विमा कंपन्याचे विलिनीकरण करण्यात आले. आयुर्विमा महामंडळ ही एक स्वायत्त संस्था असून तिचा कारभार व्यावसायिक तत्त्वावर चालविला जातो.

१९९३ मध्ये आर. एन. गोडबोले यांच्या अध्यक्षतेखाली केंद्र सरकारने नियुक्त केलेल्या समितीच्या शिफारशीनुसार विमा क्षेत्रात खाजगी विमा कंपन्याच्या प्रवेशास परवानगी देण्यात आली. समितीने असेही सूचित केले की विदेशी विमा कंपन्यानी भारतात प्रवेश करून भारतीय विमाकंपन्यांचे प्रवर्तन करावे व भारतीय विमा कंपन्याच्या सहकायांने संयुक्त भागीदारी संस्थांची स्थापना करावी. त्यानुसार विमाक्षेत्र हे खाजगी कंपन्यासाठी खुले करण्यात आले. सध्या २४ आयुर्विमा कंपन्या भारतात कार्यरत आहेत त्यातील भारतीय आयुर्विमा महामंडळ हे सार्वजनिक क्षेत्रात आणि २३ आयुर्विमा कंपन्या खाजगी क्षेत्रात कार्य करताना आढळतात. हा सर्व १९९१ च्या नव्या आर्थिक धोरणाचा परिणाम आहे की ज्याला प्राधान्याने खाजगीकरण, उदारीकरण आणि जागतिकीकरण धोरण असे म्हणतात.

भारतीय आयुर्विमा महामंडळ ही विमाक्षेत्रातील सर्वांत मोठी विम्याचे संरक्षण आणि गुंतवणूक कंपनी आहे. ही केंद्रसरकारच्या मालकीची असून यामध्ये १००% भांडवल हे केंद्रसरकारचे आहे. याची मालमत्ता ही रु. १५,६०,४८१.८४ करोड म्हणजेच २४० बिलीयन अमेरिकन डॉलर्स इतकी आहे. एकूण आयुर्विमा फंडात ३१

मार्च २०१३ अखेर रु. १४,३३,१०३.१४ कोटी रुपये आहेत. आर्थिक वर्ष २०१२-१३ मध्ये विक्री केलेल्या विमापत्राचे मूल्य ३६७.८२ लाख रुपये इतके होते.

भारतीय आयुर्विमा महामंडळाचे प्रधान कार्यालय मुंबई येथे असून ८ क्षेत्रीय कार्यालये आहेत आणि ११८ विभागीय कार्यालये देशाच्या विविध भागामध्ये स्थापन झाली आहेत. साधारणपणे ३५०० सेवा कार्यालये, २०४८ शाखा, ५४ ग्राहक क्षेत्रीय विभाग, २५ मेट्रो सिटी सेवा केंद्रे आणि अनेक स्टॅलाईट कार्यालये भारताच्या विविध शहरामध्ये आणि भागामध्ये निर्माण झाली आहेत. भारतीय आयुर्विमा महामंडळाचे डगले हे ग्रामीण भागापासून मोठ्या शहरापर्यंत सर्वत्र पसरलेले आहेत. यात १३,३७,०६४ वैयक्तीक विमा प्रतिनिधी, २४२ कार्पोरेट कंपनी प्रतिनिधी, ७९ रेफरल एजेंट्स, ९८ भाग दलाल, आणि ४२ बँकांकडून विष्याचा व्यवसाय चालविला जातो व आमजनतेस विमापत्रे घेण्यास भाग पाडले जाते. भारतीय आयुर्विमा महामंडळ या सूत्रधारक कंपनीच्या पाच दुय्यम कंपन्या आहेत ज्यामध्ये एलआयसी हैसिंग फायनान्स, एलआयसी पेन्शन फंड कंपनी, एलआयसी इंटरनॅशनल, एलआयसी कार्ड सर्विसेस आणि एलआयसी नोमुरा म्युच्यूअल फंड इ. या दुय्यम कंपन्या भारतात आणि भारताबाहेर मॉरीशस, श्रीलंका, फिजी बहरीन, केनेया, मलेशिया, इंग्लंड आणि सिंगापूर येथे आयुर्विमा व्यवसाय करतात.

अ) भारतीय आयुर्विमा महामंडळाची भूमिका

भारतात विमा व्यवसायाच्या प्रारंभापासून ते खाजगी विमा कंपन्यांचा विमा व्यवसायात प्रवेश होईपर्यंत भारतीय आयुर्विमा महामंडळाची विमा व्यवसायात मक्तेदारी होती. भारतीय आयुर्विमा महामंडळाची स्थापना झाल्यापासून ते मार्च २०१३ अखेर गेल्या ५७ वर्षांच्या कालावधीत भारतीय आयुर्विमा महामंडळाने भरपूर अधिशेष गोळा करून २००६ पर्यंत देशाच्या आर्थिक विकासात ७% वाटा उचलला आहे. आयुर्विमा महामंडळाच्या स्थापनेच्या सुरवातीस ३०० शाखा द्वारे ५.७ मिलीयन विमापत्राची विक्री करून रु. ४५.९ करोड रुपयांचा विमा निधी उभारला होता तो आता वाढून ३५० मिलीयन विमापत्रांची विक्री करून जवळ ८,००,००० करोड पर्यंत वाढला आहे. भारतीय आयुर्विमा महामंडळाने स्थापनेपासून आपल्या विमा पॉलीसीधारकांना अनेक सेवा पुरविल्या आहेत आणि उद्योग, ग्रामीण, शहरी, उर्जा, शेती, घरबांधणी, पाणीपुरवठा इ. अनेक क्षेत्रामध्ये उल्लेखनीय कामगिरी केली आहे. भांडवल निधी संचयामध्ये भारतीय आयुर्विमा महामंडळाने अत्यंत महत्वाची भूमिका पार पाडली आहे. हे महामंडळ आम जनतेकडून विमा हप्त्याच्या स्वरूपात बचत रक्कम गोळा करते आणि सरकारच्या विकासात्मक प्रकल्पामध्ये निधीची गुंतवणूक केली जाते. आयुर्विमा महामंडळाची भूमिका खालील मुद्यांच्या आधारे स्पष्ट करता येईल.

१) **निधी गोळा करणे :** भारतीय आयुर्विमा महामंडळ हे समाजातील मध्यम आणि अल्प उत्पन्न गटातील व्यक्तीच्या बचत रक्कमांचा निधी गोळा करण्याचे महत्वाचे साधन आहे. आयुर्विमा महामंडळाकडून प्रतिदिनी विमा हप्त्यापोटी करोडो रुपयांचा निधी जमा होतो आणि तो साठविण्यात येतो. अशा निधीमधील पैसा देशाच्या आर्थिक विकासाच्या योजनामध्ये गुंतविण्यात येतो. भारतीय आयुर्विमा महामंडळ ही एक गुंतवणूक कंपनी म्हणून ओळखली जाते. अलिकडे महामंडळाने म्युच्यूअल फंडाच्या क्षेत्रात प्रवेश करून नोमुरा

म्युच्यूअल फंड कंपनीची स्थापना केली आहे. ही भारतीय आयुर्विमा महामंडळाची दुव्यम कंपनी आहे. या दुव्यम कंपनीने आम जनतेसाठी अनेक म्युच्यूअल फंडाच्या योजना सुरु केल्या आहेत. सन २०११-१२ मध्ये २६,२१,८८२ लाख रुपयांचा निधी गोळा केला आहे.

२) आयुर्विमा व्यवसायाचा विस्तार करणे : भारतीय आयुर्विमा महामंडळ विमाक्षेत्रात नवीन नवीन व्यवसाय मिळविण्याच्या आणि आयुर्विम्याचा व्यवसाय विस्तारीत करण्याच्या कामी महत्त्वाची भूमिका पार पाडत आहे. अल्प उत्पन्न असणाऱ्या गटातील व्यक्ती, स्वयंरोजगार करणाऱ्या व्यक्ती यांना वैयक्तिक आणि गटविमा योजना सुरु करून आयुष्यास विम्याचे संरक्षण प्राप्त करून दिले आहे. भारतीय आयुर्विमा महामंडळाने भारतात यशस्वीपणे आयुर्विमा व्यवसाय चालविला आहे. महामंडळाने पगारदार नोकरासाठी आयुर्विम्याच्या अनेक सेवा उपलब्ध करून दिल्या आहेत. तसेच विद्यार्थ्यांसाठी सामूहिक विमा योजनांचे लाभ उपलब्ध करून दिले आहेत. आर्थिक वर्ष २००९-१० मध्ये महामंडळाने १०.५० मिलीयन विमा पत्रकांची विक्री करून २४.३४ मिलीयन डॉलर्सचे विमा हप्ते गोळा केले आहेत.

३) ग्रामीण क्षेत्रात आयुर्विमा प्रसार करणे : भारत देश हा खन्या अर्थाने ग्रामीण देश आहे. या देशात अंदाजे ६ लाख खेडी आहेत व यामध्ये एकूण लोकसंख्येच्या ७०% लोक हे ग्रामीण भारतात राहतात. १९६० पर्यंत ग्रामीण क्षेत्र हा आयुर्विमा सेवेच्या कार्यक्षेत्राबाहेर होता. परंतु आयुर्विमा महामंडळाने ग्रामीण क्षेत्रातून आयुर्विमा व्यवसायाचा प्रसार करण्यास पद्धतशीर प्रयत्न केले व ग्रामीण जनतेस अनेक आयुर्विमा योजना उपलब्ध करून दिल्या. आज देखील महामंडळाकडून ग्रामीण भागातील खेड्यापर्यंत विमा व्यवसाय पोहचविण्याचे व ग्रामीण भागातील आयुर्विमा पत्र धारकांना सुरक्षितता प्राप्त करून देण्याचे सतत प्रयत्न चालू आहेत.

४) परदेशात भारतीय आयुर्विमा सेवांचा लाभ : विदेशात राहणाऱ्या भारतीयांना आयुर्विमा सेवांचा लाभ उपलब्ध करण्याची महत्त्वाची भूमिका महामंडळाकडून पार पाडली जात आहे. आयुर्विमा महामंडळाची ब्रिटन, केनिया, श्रीलंका, सिंगापूर, मॉरीशस, फिझी व नेपाळ येथे विभागीय कार्यालये असून त्यामार्फत विमा व्यवसाय परदेशात चालविला जातो. याशिवाय बहरीन मध्ये महामंडळाने आपली आयुर्विमा महामंडळ (आंतरराष्ट्रीय) ई.सी. ही स्वतंत्र दुव्यम कंपनी स्थापन केली आहे.

५) तत्परतेने दाव्यांची पूर्तता : वेळेवर आणि जल्दपणे दाव्यांची पूर्तता करणे ही भारतीय आयुर्विमा महामंडळाच्या कार्यक्षम कार्यपद्धतीची पोचपावती आहे. महामंडळाची प्रतिष्ठा आणि नावलौकीक हा महामंडळ किंती तत्परतेने दाव्यांची पूर्तता करते यावर अवलंबून असते. महामंडळ आपल्या विमेदारांना किंती तत्परतेने विमा सेवा उपलब्ध करून देते हे याच्या मोजमापाचे साधन आहे. सध्या इर्डी कडून नेटच्या माध्यमाने दाव्यांच्या पूर्तता करण्याच्या तारखादेखील विमेदारास कल्विल्या जातात. महामंडळाकडून प्रत्येक दिवसास सरासरी १६,६०७ दावे पूर्ण केले जातात आणि जवळजवळ रु. १९.१ करोड रुपये रोज दाव्यापोटी दिले जातात. आर्थिक वर्ष २०११-१२ मध्ये भारतीय आयुर्विमा महामंडळाने एकूण ७,१२,५०१ दाव्यांची पूर्तता केली. दाव्यांच्या पूर्ततेचा दर हा ९७.४२% इतका होता.

६) औद्योगिक आणि पायाभूत सुविधांचा विकास : देशाच्या औद्योगिक विकासास आणि देशातील पायाभूत सुविधा वाढविण्याच्या बाबत महामंडळाने बहुमोल कामगिरी बजावली आहे. महामंडळ हे या दोन क्षेत्रामध्ये भांडवल गुंतवणूक करणारे या देशातील सर्वांत मोठे गुंतवणूकदार आहे. महामंडळाकडून औद्योगिक विकासाच्या वेगवेगळ्या क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणावर निधीची गुंतवणूक केली आहे. महामंडळाने आपला निधी खाजगी, सार्वजनिक, सहकारी आणि इतर संयुक्त क्षेत्रामध्ये गुंतविला आहे. सरकारच्या विविध गृहनिर्माण प्रकल्प, वॉटर सप्लाय योजना राबविण्यासाठी आवश्यक असणारा निधी उपलब्ध करून दिला आहे. आर्थिक वर्ष ३१ मार्च २००६ अखेल महामंडळाची एकूण गुंतवणूक ५,२०,००० करोड रुपयापेक्षा अधिक आहे. त्यापैकी ३०,००,००० करोड रुपये हे केंद्र आणि राज्य सरकारच्या प्रतिभूतीमध्ये गुंतविलेली आहे. त्यामुळे याचा देशाच्या आर्थिक आणि औद्योगिक विकासास हातभार लागला आहे. भारताशिवाय महामंडळाने विदेशात देखील आपल्या निधीची वेगवेगळ्या प्रकल्पांतर्गत गुंतवणूक केली आहे.

७) शेतीचा विकास : शेती व्यवसाय हा भारतीय लोकांचा आत्मा आहे. या शेती व्यवसायाच्या विकासासाठी भारतीय आयुर्विमा महामंडळाने विविध राज्यांच्या भूविकास बँकांच्या कर्जरोख्यामध्ये मोठ्या प्रमाणावर आपला निधी गुंतविला आहे. ज्यामुळे शेती क्षेत्राचा विकास घडून आला आहे. सहकार साखर उद्योगासाठी, खते उत्पादन कारखान्याना कर्जाची उपलब्धता केली आहे. त्यामुळे शेती व्यवसायासाठी आवश्यक असणाऱ्या ट्रॅक्टर, पाण्याचे पंप, ऑर्डल इंजिन्स यासारख्या शेती उपयोगी साधनामुळे शेती व्यवसायाचा विकास झाला आहे.

८) घरबांधणीस अर्थसहाय्य : देशामध्ये भारतीय आयुर्विमा महामंडळाने आपल्या ए.ल.आ.य.सी. हौसिंग फायनान्स कंपनी लि. या दुय्यम कंपनीची स्थापना करून तिच्या ६ क्षेत्रीय कार्यालये, १६ बँक ऑफिसेस आणि ११५ विभागीय कार्यालयामार्फत गृहफायनान्स ची व्यवस्था केली आहे. याशिवाय जवळ जवळ १०० पेक्षा अधिक कॅम्पसची देशभरात स्थापना केली आहे. तसेच अनिवासी भारतीयांना ए.ल.आ.य.सी. अनिवासी गृह कर्ज सुविधा “गृह शोभा” या नावाने सुरू केली आहे व भारताच्या भौतिक साधनसंपत्तीमध्ये गुंतवणूक करण्याची अनिवासी भारतीयांना संधी उपलब्ध करून दिली आहे. सामाजिक राहत्या घरांची समस्या सोडविण्यासाठी महामंडळाचा हा स्तुत्य उपक्रम मानला जातो. २००७ साली महामंडळाने गृह फायनान्स साठी २१,९६३ रु. कोटी रुपयांची कर्जे आणि २००९ मध्ये १४,१८५ कोटी रुपयांची कर्जे दिली होती.

९) रोजगार निर्मितीस चालना देणे : भारतीय आयुर्विमा महामंडळ हे भारतातील सर्वांत मोठे रोजगार निर्मितीचे केंद्र मानले जाते. कारण २०१० मध्ये महामंडळाने १,१५,९६६ कर्मचाऱ्यांना रोजगाराची संधी उपलब्ध करून दिली. ११ लाख विमा प्रतिनिधी देशात आयुर्विमा व्यवसाय क्षेत्रात कार्यरत होते.

१०) भाग विमेदार : सार्वजनिक भांडवल प्रमंडळाच्या भांडवल उभारणी प्रक्रियेमध्ये नवीन भागाच्या, कर्जरोख्यांच्या, आणि बांडस् या प्रतिभूतीच्या विक्रीमध्ये भाग विमेदाराची महत्वाची भूमिका पार पाडली आहे. आ.य.डी.बी.आ.य. आणि ॲग्रीकल्चर रिफायनान्स कार्पोरेशन च्या बांडस् विक्रीमध्ये प्रत्यक्ष सहभागी होऊन भाग खरेदीची हमी दिली होती. भागविमेदार ही एक महत्वाची सेवा महामंडळाकडून उपलब्ध करून दिली जाते

की ज्यामुळे भाग बाजारात सेबीच्या मार्गदर्शनानुसार प्रतिभूतीची विक्री करणाऱ्या कंपन्यांच्या भांडवल उभारणीस भक्कम आधार मिळतो.

११) कर्जाच्या उपलब्धतेची सुविधा : आयुर्विमा महामंडळाकडून देशातील विविध प्रकल्प योजना राबविण्यासाठी आवश्यक असणारा कर्जाचा पुरवठा करण्याचे कार्य केले जाते. उर्जानिर्मिती प्रकल्प, शहरी भागास उर्जेचा पुरवठा, शेतीस आणि औद्योगिक क्षेत्रास विजेचा व पाण्याचा पुरवठा करणाऱ्या प्रकल्पांना आणि नविन टाऊनशीपच्या उभारणीसाठी कर्जाची उपलब्धता करणे. तसेच विमेदारास विमापत्राच्या तारणावर अडचणीच्या वेळी कर्जे देण्याची महत्वाची भूमिका महामंडळाकडून पार पाडली जाते.

थोडक्यात - भारतीय आयुर्विमा महामंडळाची भूमिका

१. निधी गोळा करणे	२. आयुर्विमा व्यवसायाचा विस्तार करणे
३. ग्रामीण भागात आयुर्विम्याचा प्रसार	४. परदेशात भारतीय आयुर्विमा सेवांचा लाभ
५. तत्परतेने दाव्यांची पूर्तता करणे.	६. औद्योगिक क्षेत्र आणि पायाभूत सुविधा क्षेत्राचा विस्तार
७. शेती व्यवसायाचा विकास	८. घरबांधणीस अर्थसहाय्य
९. रोजगार निर्मितीस चालना	१०. भागविमेदाराची भूमिका पार पाडते
११. कर्जाच्या उपलब्धतेची सुविधा	

ब) विमासेवांच्या विपणन आणि वृद्धीचे डावपेच

Marketing and Promotion strategy of Insurance Services.

विमा हा सेवा उद्योग आहे. इतर सेवाप्रमाणे विमा ही देखील अदृश्य सेवा मानण्यात येते. यामध्ये विमेदारास भावी वचनाची विक्री पैशाच्या मोबदल्यात करण्यात येते. भावी वचन पूर्णीबाबत जी किंमत विमेदारास द्यावी लागते त्यास विमाहप्ता असे म्हणतात. आयुर्विम्यामध्ये विमेदारास दृश्य स्वरूपात लाभ मिळण्यासाठी अधिक वेळ लागतो. त्यामुळे आयुर्विमा पत्रांचे विपणन करणे ही अत्यंत कठीण बाब असते.

भारतीय आयुर्विमा महामंडळाने स्थापनेपासून इ.स. २००० पर्यंत आयुर्विमा क्षेत्रात संपूर्ण मक्तेदारी उपभोगली आहे. आयुर्विमा क्षेत्रात खाजगी विमा कंपन्यांच्या प्रवेशापर्यंत “आयुर्विम्याला पर्याय नाही” हे ब्रीद वाक्य वापरून भारतीय आयुर्विमा महामंडळाने ४५ वर्षे स्पर्धारहित आयुर्विमा व्यवसाय केला. मात्र खाजगी विमा कंपन्याच्या आयुर्विमा व्यवसायात इ.स. २००० साली प्रवेशास सुरुवात झाल्यानंतर परिस्थिती पूर्णपणे बदलली आणि भारतीय आयुर्विमा महामंडळासमोर स्पर्धेचे मोठे आव्हान निर्माण झाले. कारण खाजगी विमा कंपन्यानी आयुर्विमा व्यवसाय काबीज करण्यासाठी आयुर्विमा पत्राच्या विक्रीसाठी नाविन्यपूर्ण विमा योजना विक्रीसाठी आणल्या. त्याचा परिणाम आयुर्विमा क्षेत्रातील विम्याच्या सेवांच्या गुणवत्तेत सुधारणा झाली. आय.सी.आय.सी.आय., टाटा, बिल्ला, एच.डी.एफ.सी. आणि कोटक महिंद्रा यासारख्या वित्तीय क्षेत्रातील मोठ्या कंपन्या विमा क्षेत्रात उतरल्या. त्यांनी विदेशी विमा कंपन्याबरोबर युती केली. त्यामुळे संभाव्य

विमेदारास अनेक आंतरराष्ट्रीय चांगल्या सेवा सुविधांचे पर्याय उपलब्ध झाले. या सर्व बदलत्या परिस्थितीचा मुकाबला करण्यासाठी भारतीय आयुर्विमा महामंडळ सज्ज झाले. तथापि महामंडळाचा बाजारातील हिस्सा २००२-०३ मध्ये ९५% होता तो २००३-०४ मध्ये ८१% पर्यंत घसरला. सध्या भारतीय आयुर्विमा महामंडळाचा विमा बाजारातील हिस्सा ७५% पर्यंत टिकून आहे. खाजगी विमा कंपन्याशी स्पर्धा करता यावी म्हणून भारतीय आयुर्विमा महामंडळाने विमा सेवांच्या विपणनासाठी व वृद्धीसाठी अनेक डावपेच आखण्यास सुरवात केली. भारतीय आयुर्विमा महामंडळाने नवीन डावपेच आणि नियोजन तयार केले ज्यामुळे महामंडळास आपली स्पर्धशक्ती वाढून विमा विपणनात आपले स्थान भक्कम करण्यास सुरवात केली. ते विमा सेवांच्या विपणन व वृद्धीचे डावपेच खालीलप्रमाणे आहेत.

१. विमा उत्पादनात विविधता :

आधुनिक स्पर्धात्मक बाजारपेठेत विमेदार ग्राहकांच्या जास्तीत जास्त गरजा भागविण्याच्या दृष्टीने विविध विमा उत्पादनाची मोठ्या प्रमाणावर आवश्यकता आहे. भारतीय आयुर्विमा महामंडळाने समाजातील विविध घटकांच्या विचारसरणीस उपयुक्त ठरतील आणि संभाव्य विमेदारांच्या अपेक्षांची पूर्तता होईल अशापद्धतीचे वेगवेगळे विमा उत्पादनाचे प्रकार बाजारात आणले. सन २०१०-११ च्या अखेरीस महामंडळाने ग्राहकांच्या पसंतीस उतरतील अशा ५२ योजना उपलब्ध केल्या होत्या. त्यानंतर प्रतीवर्षी विमा बाजारपेठेचे मुल्यमापन करून नवीन नाविन्यपूर्ण अशा योजना ग्राहकांसाठी आणल्या आणि बाजारातील उपलब्ध असलेल्या आणि विमा ग्राहकांचा कमी प्रतिसाद असलेल्या योजना मागे घेवून रद्द करण्यात आल्या. सध्या महामंडळाने संभाव्य विमेदाराच्या विविध गरजांचा विचार करून नवजात मूलापासून ते ७० वर्षीय वृद्ध भारतीयासाठी ५० हून अधिक विमा उत्पादने बाजारात आणली आहेत.

२. बहूविध विमा वितरण प्रणाली :

सध्याच्या जागतिक स्पर्धात्मक पर्यावरणात संभाव्य विमेदारास आणि बहूविध भौगोलिक विभागातील बहुसंख्य विमेदारापर्यंत विमा सेवांची वितरण प्रणाली पोहचविणे अत्यंत महत्वाचे आहे. या कामी परिणामकारक विमासेवा पुरविण्यासाठी विमा प्रतिनिधीची भूमिका वितरण प्रणालीत अत्यंत महत्वाची ठरते. महामंडळाने यासाठी खालील पर्यायी वितरण प्रणाली विकसित केली असून त्यामुळे विमा व्यवसायाची वृद्धी होण्यास मोठी मदत होते.

अ) विमाप्रतिनिधी : विमा उत्पादनांच्या विक्रीसाठी आजही विमा प्रतिनिधी हे महत्वाचे मुख्य स्त्रोत आहेत. आयुर्विमा महामंडळाने विमा प्रतिनिधीचे जाळे अधिक बळकट केलेले आहे. यामध्ये १३,३७,०६४ एवढे विमा प्रतिनिधी, २४२ कंपनी प्रतिनिधी, ७९ संपर्क प्रतिनिधी, ९८ भाग दलाल आणि ४२ विमा सेवा देणाऱ्या बँका मार्फत जीवनविमा व्यवसायाचे मोठे जाळे विणण्यात आले आहे. इर्डी कायद्याप्रमाणे विमा प्रतिनिधीना विमा व्यवसायाचा परवाना दिला जातो आणि त्यांच्या नेमणुका, प्रशिक्षण, वेतन आणि निलंबन इत्यादीचे नियमन केले जाते.

ब) सुक्ष्म विमा योजना : ग्रामीण विभागामध्ये विमा व्यवसायाच्या प्रसारासाठी खुप मोठी संधी आहे. सुक्ष्म विमा योजना म्हणजे ज्यांचे उत्पन्न अल्प आहे अशा लोकांना विशिष्ट आपत्तीपासून कमी हप्त्यावर संरक्षण देवून त्यांच्या जीवीताची हमी देणे होय. यासंदर्भात भारतामध्ये अशासकीय संस्था (NGO's) म्युच्यूअल फंड आणि बचत गट, सुक्ष्म विमा प्रतिनिधी, सहकारी बँक, विभागीय ग्रामीण बँका आणि पोस्ट ऑफिसेस यांच्या मार्फत सक्षमपणे सुक्ष्म विमा योजना प्रभावीपणे राबविता येतात. कारण वरील संस्थांचे खुप मोठे जाळे असून त्यांच्या उपभोक्त्यांची संख्या ही खूप मोठी असते. आयुर्विमा महामंडळ यापैकी कांहीचे सहकार्य घेते.

क) स्वतंत्र आर्थिक सल्लागार : स्वतंत्र आर्थिक सल्लागार हे विमा कंपन्यांचे अधिकृत प्रतिनिधी असतात आणि त्यांचे अनेक विमा कंपन्यांशी करारात्मक संबंध असतात. हे सल्लागार योग्य पात्रतेचे असतात. शिवाय अशाप्रकारची सेवा कांही संस्थांमार्फत वितरीत केली जाते. त्याचबरोबर विमा उत्पादनांची विक्रीही करतात. हे सल्लागार, व्यक्ती किंवा संस्था, कमीशनवर काम करणारे प्रतिनिधी असतात. त्यांचे स्वतःचे संभाव्य ग्राहकांशी थेट संबंध असतात.

ड) बँकाअशुरन्स : विमा उत्पादनांची संभाव्य विमेदारास बँकामार्फत विक्री करणाऱ्या प्रक्रियेस बँकाअशुरन्स असे म्हणतात. यामध्ये बँकांचे आणि विमा कंपन्यांचे भागीदारी किंवा व्यावसायिक संबंध असून विमा कंपन्या आपल्या उत्पादनाची विक्री करण्यासाठी बँकांचा एक स्त्रोत म्हणून वापर करतात. इर्डा कायद्याने निश्चित केल्याप्रमाणे बँकांना विमा व्यवसाय करण्याची अनुमती दिली आहे. यामुळे बँकांचे ग्राहक विमा कंपन्याना स्वतःच्या व्यवसायासाठी उद्योगात आणता येतात. बँकाअशुरन्स या योजनेअंतर्गत जीवन विमा महामंडळाने ८ सार्वजनिक क्षेत्रातील बँका, ४ खाजगी क्षेत्रातील बँका, ३३ नागरी सहकारी बँका आणि विभागीय ग्रामीण बँकांशी व्यावसायिक संबंध प्रस्थापित केले आहेत. या बँकांच्या विविध शाखामार्फत जीवन विमा महामंडळाचा नवीन व्यवसाय साधला जातो. सध्या जवळजवळ १९००० बँक शाखातून हा व्यवसाय चालविला जातो.

इ) पर्यायी वितरण प्रणाली/इंटरनेट वृद्धी : माहिती तंत्रज्ञानातील क्रांतीमुळे विमा कंपन्याना पर्यायी वितरणप्रणाली वापरणे अत्यावश्यक बनले आहे. यामुळे विमा उत्पादनांची विक्री इलेक्ट्रॉनीक माध्यमातून करता येते. आयुर्विमा उत्पादने इंटरनेटच्या माध्यमातून उदाहरणार्थ वेब (Web) आणि ईमेल यांचा उपयोग करून त्याचे विपणन करणे सुलभ बनते. इंटरनेटद्वारे पॉलीसी बझार ही वेबसाईट उपलब्ध असून कोणीही व्यक्ती थेट कोणत्याही विमा कंपनीशी व्यवहार करू शकते. आयुर्विमा महामंडळाने आपल्या वेबसाईटवर आपल्या भागिदारी बँकांच्या सहकार्याने विमा हप्ता भरण्यासाठी स्वतंत्र व्यवस्था (Premium Payment Gateways) सुरु केलेली आहे. आपल्या ग्राहकांपर्यंत पोहचण्यासाठी आय.ज्ही.आर.एस. कॉलसेंटर, कस्टमर झोन, एस.एम.एस., ईमेल वेबसाईट एवढेच नव्हे तर सोशल नेटवर्किंग साईट सुद्धा सुरु केलेली आहे. आयुर्विमा महामंडळाच्या उत्पादन विपणनासाठी दूरध्वनी विपणन व्यवस्था हा मार्ग उपलब्ध करून दिलेला आहे. दूरध्वनी कंपन्या विविध विमा कंपन्यांच्या उपलब्ध सेवांच्या विक्रीचे प्रस्तावासंदर्भात संदेश पाठविण्याचे एवढेच नव्हे तर प्रत्यक्ष दूरध्वनी करून ग्राहकाशी प्रत्यक्ष संपर्क साधतात. विमापत्रकांच्या विक्री वृद्धीसाठी वेब विमा विपणन ही

आणखी एक चांगली व्यवस्था असून यामुळे इंटरनेटचा वापर करणारे सहजपणे विमा उत्पादने व योजना यासंदर्भात माहिती घेऊन विमा कंपन्याशी संपर्क साधू शकतात.

फ) परदेशी विमा शाखा : विमा व्यवसाय वृद्धींगत करण्यासाठी परदेशात आयुर्विमा विमा महामंडळाच्या शाखा स्थापन करते. हा एक धोरणात्मक भाग आहे. त्यानुसार आयुर्विमा महामंडळाने १३ वेगवेगळ्या देशामध्ये आपल्या शाखा स्थापन करून संयुक्त व्यवसाय आणि स्वतःच्या दुर्यम कंपन्यामार्फत व्यवसाय वृद्धींगत करण्यासाठी प्रयत्नशील आहे.

३. सामाजिक आयुर्विम्याचे विपणन

आयुर्विमा महामंडळास सर्वदूर परिचीत होण्यासाठी आणि विमा व्यवसायाच्या वृद्धीसाठी सामाजिक जीवन विमा विपणन हा एक वेगळा मार्ग अनुसरला आहे. स्थानिक सामाजिक संस्थामध्ये उदाहरणार्थ चेम्बर ऑफ कॉर्मर्स आणि अशाच संस्थामध्ये नावाजलेले कामगार करार करून विविध प्रकल्प अमलात आणू शकतात. अशा प्रकल्पाच्या कार्यक्रमातून आणि सामाजिक कार्यातून आयुर्विमा महामंडळास मोफत प्रसिद्धी मिळविता येते. कारण अशा कार्यक्रमाच्या प्रसिद्धीसाठी वर्तमानपत्रातून बातम्या छापून येतात. धर्मार्थ कामे करून सुद्धा विमा महामंडळास विविध प्रकारच्या लोकासमोर येता येते. यामध्ये स्वयंसेवक यांचा समावेश होत असून ते अशा विमा कंपन्यांचे संभाव्य ग्राहक बनू शकतात.

४. जाहिरात बाजी

सध्या विमा विपणनामध्ये इतकी तिक्र गळेकापू स्पर्धा आहे. त्यामुळे कोणत्याही विमा कंपनीस आपल्या ग्राहकाने दुसऱ्या कंपनीकडे जाणे परवडणारे नाही. विमा कंपनी आपल्या संभाव्य विमेदारांचे वाढदिवस आणि इतर विशेष दिवस यांची नोंद ठेवून त्या त्या प्रसंगी त्याला किंवा तिला आपल्या प्रेमाचे किंवा एकनिष्ठतेचे छोटे प्रतिक म्हणून नियमितपणे संदेश पाठवते की जेणेकरून तो/ती विमेदार कंपनीशी एकनिष्ट राहील याची खबरदारी घेतली जाते.

५. विमा उत्पादन विक्री पश्चात सेवामध्ये सुधारणा

आधुनिक काळात ग्राहकाला आयुर्विमा कंपनी आणि त्यांची विमा उत्पादने याबाबत निवड करण्यासाठी मोठ्या प्रमाणावर संधी उपलब्ध झालेली आहे. या बदललेल्या परिस्थितीत ग्राहकाला तत्पर सेवा देणे यास खुप मोठे महत्त्व प्राप्त झाले आहे. विशेषत: बंद पडलेली विमापत्रके पुन्हा चालू करण्यासाठी, विम्याचा कालावधी संपल्यानंतर देय असणाऱ्या पैशाचा दावा वेळेत निकाली काढण्याबाबत, ग्राहकांच्या पत्रव्यवहाराला आणि चौकशीला तात्काळ प्रतिसाद देण्याबाबत विमा कंपन्याना विक्रयोत्तर तत्पर सेवा दिल्यामुळे देखील विमा व्यवसाय वृद्धींगत होण्यास मदत होते.

३.३ सारांश :

आयुर्विमा हा माणसाच्या आयुष्याशी संबंधित विमा असतो. आयुर्विमा करारामुळे विमेदाराला विशिष्ट मुदतीनंतर किंवा तत्पूर्वी मृत्यू आल्यास त्याच्या वारसाला विम्याचे पैसे मिळतात. त्यामुळे विमेदाराच्या मृत्यूनंतर

त्याच्या कुटुंबियांना आर्थिक संरक्षण प्राप्त होते. तर मुदतीनंतर हयात असल्यास विमेदाराला पैसे मिळाल्याने त्यास म्हातारपणासाठी तरतूद करणे, मुलांचे शिक्षण, लग्न अशा विशेष गरजा भागविणे शक्य होते. थोडा जादा हसा भरून अपघाती फायदा, अपंगत्वाचा फायदा, गंभीर आजारपण लाभ असे अतिरिक्त लाभ/फायदे मूळ विमापत्राबरोबर घेता येतात. त्यामुळे आयुर्विमा संरक्षणाची व्याप्ती वाढते. आयुर्विमा हा एक दीर्घ मुदतीचा करार असल्याने त्यात विमा संरक्षणाबरोबरच गुंतवणुकीचा घटकही महत्वाचा असतो.

आयुर्विम्याचे माणसाच्या जीवनात अनन्यसाधारण महत्व आहे. कुटुंबियांना आर्थिक संरक्षण, वृद्धापकाळासाठी तरतूद, सर्कीची बचत, गुंतवणुकीचे साधन, करसवलत, मुलांच्याप्रती कर्तव्याचे पालन, आजारपण, अपघाती मृत्यू, पंगुत्व अशा विशेष गरजांची पूर्ती, कर्जफेडीची व्यवस्था, अडचणीच्या काळात कर्ज काढण्याची सुविधा अशा अनेक कारणामुळे आयुर्विम्यास पर्याय नाही. व्यवसाय सातत्य, कर्मचारी कल्याण, अतिमहत्वाच्या व्यक्तींचा विमा, अशा फायद्यामुळे व्यवसाय जगताला आयुर्विमा महत्वाचा वाटतो. अर्थव्यवस्थेच्या जलद विकासात आयुर्विमा लक्षणीय भूमिका बजावितो. भांडवल पुरवठयात वाढ, पायाभूत सुविधांच्या निर्मितीसाठी अर्थसहाय्य, औद्योगिकरणाला चालना अशा मार्गानी आयुर्विमा उद्योग देशाच्या आर्थिक विकासाला मोठे योगदान देतो. आर्थिक व सामाजिक दृष्ट्या दुर्बल घटकाला शेतकरी, भूमिहीन कामगार, कारागीर, यांना सवलतीच्या दरात विमा संरक्षण पुरवून आयुर्विमा उद्योग आपली सामाजिक जबाबदारी पार पाढतो. समाजाला आर्थिक स्वास्थ्य व सुरक्षितता मिळवून देतो.

आयुर्विमा उतरविताना प्रत्येक व्यक्तीला विमा कंपन्यांची कार्यपद्धती समजाऊन घ्यावी लागते. आज देशात भारतीय आयुर्विमा महामंडळ आणि १५ खाजगी कंपन्या आयुर्विमा व्यवसायात कार्यरत आहेत. आयुर्विमा उतरण्याच्या त्यांच्या कार्यपद्धतीत थोडाफार फरक असू शकतो. परंतु सर्वसाधारणपणे हया कार्यपद्धतीत विमा कंपनीची निवड करणे, प्रस्तावअर्ज भरणे, वयाचा पुरावा सादर करणे. आवश्यकतेनुसार वैद्यकीय तपासणी करणे, विमा प्रतिनिधीने गोपनीय अहवाल देणे, प्रस्तावाची छाननी करणे. प्रस्ताव अर्जावर निर्णय घेणे, प्रस्ताव स्वीकृती कळविणे, पहिला विमा हसा भरणे आणि विमापत्र देणे अशा टप्प्यांचा समावेश होतो. आयुर्विमा उतरविताना प्रस्तावकाने विमा कंपन्यांच्या योजना, अतिरिक्त फायदे, हप्त्याची रकम यांचा तुलनात्मक अभ्यास करून आपल्या गरजा भागविणारी योजना निवडली पाहिजे. विमा योजनेच्या अटी काय आहेत हे विमा प्रतिनिधीकडून जाणून घेतले पाहिजे. सामान्यपणे आयुर्विमा पत्राच्या अटी व विशेषाधिकारांचे विमा कराराचे स्वरूप स्पष्ट करण्याच्या अटी, विमा संरक्षणाची व्याप्ती मर्यादित करण्याच्या अटी, विमा फायद्यांमध्ये भर घालण्याच्या अटी आणि वाढीव फायदे/लाभ देण्याच्या अटी असे चार गटात वर्गीकरण केले जाते. अलिकडे विमा कंपन्यांनी आयुर्विम्याची उपयुक्तता वाढावी म्हणून अनेक रायडर्स देण्यास सुरुवात केली आहे. मात्र त्यासाठी थोडा जादा हसा आकाराला जातो. आयुर्विमापत्रांचे आजीवन विमापत्र, हयातीतील विमापत्र, मुदती विमा, वर्षासने असे प्रकार विक्रीसाठी उपलब्ध आहेत. पारंपरिक विमाप्रकारात काही बदल करून विमाकंपन्यांनी अलिकडे युनिट संलग्न विमापत्रे बाजारात आणली आहेत. त्यामुळे लोकांना ‘आयुर्विमा’ अधिक आकर्षक वाटू लागला आहे.

३.४ महत्वाच्या संज्ञा :

- **आयुर्विमा** : व्यक्तीच्या आयुष्याशी संबंधित विशिष्ट घटना घडल्यानंतर एक निश्चित रक्कम देणारा विमा प्रकार.
- **आजीवन विमापत्र** : विमेदाराच्या मृत्यूनंतर त्याच्या वारसाला विमा रक्कम देण्याची तरतूद असणारे आयुर्विमापत्र म्हणजे आजीवन विमापत्र.
- **हयातीतील विमापत्र** : विशिष्ट मुदतीनंतर किंवा तत्पूर्वी विमेदाराचा मृत्यू झाला तर विमा रक्कम देण्याची तरतूद असणारे आयुर्विमापत्र.
- **युलिप** : आयुर्विमा संरक्षण व भांडवल बाजारातील गुंतवणुकीचे लाभ यांचे मिश्रण असणारी योजना.
- **परिपक्तता दावा** : विम्याची मुदत संपल्यानंतर विमेदाराने विमा रक्कम मिळविण्यासाठी केलेला दावा.
- **मृत्यू दावा** : विमेदाराच्या मृत्यूनंतर विमा रक्कम मिळविण्यासाठी केलेला दावा.
- **सोड किंमत** : मुदतीपूर्वी विमापत्र विमा कंपनीस परत केल्यावर मिळणारी रोख रक्कम.
- **हस्तामुक्त किंमत** : विशिष्ट मुदतीनंतर हस्ते भरण्याचे थांबविल्यानंतर विमापत्राची कमी केली जाणारी रक्कम.
- **नामनिर्देशन** : विमेदाराच्या मृत्यूनंतर विमा रक्कम कोणाला देण्यात यावी हे नमूद करण्याची व्यवस्था.
- **अभिहस्तांकन/बेचन** : विमापत्रावरील अधिकार, मालकी व हितसंबंध दुसऱ्या व्यक्ती/संस्थेकडे हस्तांतरीत करण्याची प्रक्रिया.
- **अतिरिक्त लाभ/रायडर** : जादा हस्त भरून विमेदाराने मूळ विमापत्राबरोबर घेतलेले अधिकचे फायदे/संरक्षण.
- **पूर्व दिनांकन** : हस्त कमी बसावा म्हणून विमापत्राची तारीख मागे ओढण्याची सोय.
- **निष्ठा लाभ** : विमापत्र विशिष्ट काळ चालू ठेवल्याबद्दल विमा रक्कमेबरोबर दिली जाणारी अतिरिक्त रक्कम.

३.५ स्वाध्याय :

अ) खालील दिलेल्या पर्यायातून योग्य पर्याय निवडून त्या पुढे (✓) अशी खूण करा.

१. आयुर्विमा मृत्यूची जोखीम

अ) टाळू शकतो

क) टाळू शकत नाही

क) दूर करू शकतो

ड) कमी करू शकतो

२. आजीवन विमापत्रावर हप्त्याचा दर
 अ) जास्त असतो क) सामान्य असतो
 ब) कमी असतो ड) सांगता येत नाही

३. मुदतीपूर्वी विमापत्र विमा कंपनीस परत केल्यावर मिळणारी रोख रक्कम म्हणजे.
 अ) हसामुक्त किंमत क) विमा रक्कम
 ब) सोड किंमत ड) बोनस

४. मासिक हसा भरण्यासाठी दिलेली सवलतीची मुदत इतक्या दिवसांची असते.
 अ) ७ क) ३०
 ब) १५ ड) ५

५. विमापत्र हसामुक्त होण्यासाठी किमान वर्षाचे हमे भरावे लागतात.
 अ) २ क) ३
 ब) ४ ड) ५

६. परिवर्तनीय आजीवन विम्यामध्ये प्रारंभिक विमा मुदत असते.
 अ) पाच वर्षासाठी क) दहा वर्षासाठी
 ब) दोन वर्षासाठी ड) सात वर्षासाठी

७. फंडाच्या कामगिरीवर लाभांचे प्रमाण आधारित असलेल्या योजनांना असे म्हणतात.
 अ) मुदती योजना क) युनिट संलग्न योजना
 ब) हयातीतील योजना ड) आजीवन योजना

८. विमापत्राची मुदत संपल्यानंतर केल्या जाणाऱ्या दाव्यास म्हणतात.
 अ) पक्ता दावा क) अपघाती दावा
 ब) मृत्यू दावा ड) या पैकी काही नाही

९. ही विमापत्राचे संरक्षण मर्यादित करणारी एक अट आहे.
 अ) जोखमीचे व्यवसाय क) अपंगत्व
 ब) अपघाती मृत्यू ड) सवलतीची मुदत

१०. भांडवल बाजारातील चढउतारांचा फायदा करून देणारी योजना म्हणजे.
 अ) बीमा प्लस क) न्यू जीवन सुरक्षा (१)
 ब) जीवन मित्र ड) मनी बॅक पॉलिसी

ब) खालील विधाने चूक की बरोबर ते सांगा.

१. आयुर्विमा हा नुकसान भरपाईचा करार आहे.	चूक/बरोबर
२. नामनिर्देशनामुळे विमेदाराचे विमापत्रावरील अधिकार नष्ट होतात.	चूक/बरोबर
३. हयातीतील विमापत्रे अधिक लोकप्रिय आहेत.	चूक/बरोबर
४. रायडर मिळविण्यासाठी जादा हमा भरावा लागतो.	चूक/बरोबर
५. विमापत्राची सोडकिंमत विम्याची मुदत संपल्यानंतर दिली जाते.	चूक/बरोबर
६. अपंगत्वाचा लाभ मिळविण्यासाठी विमेदाराला कायम स्वरूपाचे अपंगत्व आले पाहिजे.	चूक/बरोबर
७. दुय्यम दर्जाच्या आयुष्याचा विमा जादा हमा आकारून दिला जातो.	चूक/बरोबर
८. सर्व आयुर्विमापत्रे बोनस मिळण्यास पात्र असतात.	चूक/बरोबर
९. कोणाही व्यक्तीच्या आयुष्याचा विमा उतरता येतो.	चूक/बरोबर

क) दीर्घोत्तरी प्रश्न

१. आयुर्विम्याचा अर्थ व महत्व स्पष्ट करा.
२. आयुर्विमापत्र घेण्याच्या पद्धतीने वर्णन करा.
३. आयुर्विमा कराराचे स्वरूप स्पष्ट करणाऱ्या अटी विशद करा.
४. आयुर्विमापत्राची रक्कम मिळविण्याची कार्यपद्धती स्पष्ट करा.
५. आजीवन विमापत्र म्हणजे काय? आजीवन विमापत्रांचे फायदे-तोटे सांगा.
६. युलिपची वैशिष्ट्ये, फायदे व तोटे विशद करा.
७. हयातीतील विमापत्रांची वैशिष्ट्ये सांगून ती आजीवन विमापत्रांपेक्षा कशी भिन्न आहेत हे स्पष्ट करा.
८. भारतीय आयुर्विमा महामंडळाची भूमिका स्पष्ट करा.
९. भारतीय आयुर्विमा महामंडळाचे विपणन व वृद्धी विषयक डावपेच सांगा.

ड) टीपा लिहा.

१. वयाचा पुरावा
२. आयुर्विमापत्राचे अभिहस्तांकन

३. अपघाती फायदा
४. पंगुत्वाचा फायदा
५. सवलतीचे दिवस
६. हयातीतील विमापत्रे
७. बंद पडलेल्या विमापत्राचे पुनरुज्जीवन
८. सोड किंमत
९. हसामुक्त विमापत्र
१०. आयुर्विमा महामंडळाच्या भूमिका
११. समुह विमा
१२. विमापत्रातील बदल
१३. युनिट संलग्न विमा योजना

३.६ संदर्भ पुस्तके

१. M. Arif Khan - Theory and Practice of Insurance
२. Kothari and Bahl - Principles and Practice of Insurance
३. Insurance Institute of India. आयुर्विमा
४. पाटील व्ही. एस., शहा एन. व्ही : विमाशास्त्र
५. H. Narayanan : Indian Insurance A Profile.

घटक -४

भारतातील सर्वसाधारण विमा व्यवसाय

अनुक्रमणिका :

४.० उद्दिष्ट्ये

४.१ प्रस्तावना

४.२ विषय विवेचन

४.२.१

४.२.२

४.२.३

४.२.४

४.३ सारांश

४.४ पारिभाषिक शब्द

४.५ स्वयं अध्ययनासाठी प्रश्न

४.६ स्वयं अध्ययन प्रश्नांची उत्तरे

४.७ स्वाध्याय

४.८ संदर्भ सूची

४.० उद्दिष्ट्ये :

या घटकाचा अभ्यास केल्यानंतर विद्यार्थ्यांना-

- खाजगीकरणानंतर झालेली सर्वसाधारण विमा क्षेत्राची प्रगती.
- खाजगी आणि सार्वजनिक कंपन्यांच्या व्यवसायाचे मूल्यमापन
- विमा व्यवसायातील थेट परकीय गुंतवणूक, फायदे व तोटे सध्याचे चित्र, बँकइश्युरन्स

२.१ प्रस्तावना :

सर्वसाधारणपणे विमा क्षेत्राचे आयुर्विमा व सर्वसाधारण विमा असे दोन मुख्य प्रकार पडतात. आयुर्विमा हा सर्वांच्या परिचयाचा असला तरी सर्वसाधारण विमा याबाबत आपल्याकडे फारशी जागरूकता दिसून येत नाही. सर्वसाधारण विमा हा व्यक्तीच्या जीवितावर नसून एखाद्या संभाव्य धोक्यासाठी व त्यापासून होणारे

नुकसान टाळण्यासाठी गेतला जातो. भारतामध्ये सन १८५० मध्ये इन्शुरन्स कंपनीने सर्वसाधारण विमा ही संकल्पना प्रथम अस्तित्वात आणली. परंतु ही कंपनी पूर्णपणे ब्रिटीशांच्या मालकीची होती. १९०७ मध्ये संपूर्णपणे भारतीय मालकी असलेली इंडियन मर्कटाईल इन्शुरन्स कंपनी ही सर्वसाधारण विमा क्षेत्रातील पहिली कंपनी ठरली. सन १९१९ मध्ये दि न्यू इंडिया अँशुरन्स कंपनीने या क्षेत्रात पाऊल ठेवले. विमा क्षेत्र कायदेशीर करण्यामध्ये तत्कालीन ब्रिटीश सरकारने फारसे लक्ष दिले नाही. वेळोवेळी कायदेशीर नियंत्रण आणण्याची प्रक्रिया खाली अर्थात भारत देश स्वतंत्र झाल्यानंतर सुरु झाली आणि जानेवारी १९७३ मध्ये भारत सरकारने सर्वसाधारण विमा क्षेत्र सार्वजनिक करण्याचे ठरविले. खाजगी क्षेत्रात काम करणाऱ्या तसेच कोणतेही नियंत्रण नसलेल्या सर्वसाधारण विमा कंपन्या, वित्तीय संकटात होत्या. तसेच या क्षेत्रात असलेली संभाव्य वृद्धी लक्षात घेता तत्कालीन सरकारने सर्वसाधारण विमा क्षेत्राचे राष्ट्रीयीकरण केले. जनरल इन्शुरन्स कॉर्पोरेशन ही कंपनी राष्ट्रीयकृत करून चार उपकंपन्या स्थापन केल्या. दि न्यू इंडिया अँशुरन्स कंपनी, नेशनल इन्शुरन्स कंपनी, ओरिएंटल इन्शुरन्स कंपनी आणि युनायटेड इंडिया इन्शुरन्स कंपनी या त्या चार कंपन्या होत.

४.२ विषय विवेचन :

४.२.१ सर्वसाधारण विमा क्षेत्राचे खाजगीकरण :

विसाव्या शतकाच्या शेवटच्या दशकात झालेल्या आर्थिक सुधारणांच्या पर्वने विमा क्षेत्रामध्येही अमूलाग्र बदल झाले. खाजगी क्षेत्रासाठी विमा व्यवसायाची दारे उघडण्यात आली आणि या क्षेत्रात स्पर्धा प्रचंड वाढली. १९५६ व १९७२ साली अनुक्रमे जीवन विमा सर्वसाधारण विमा व्यवसायाचे राष्ट्रीयीकरण झाले आणि ९० व्या दशकात खाजगीकरणाची लाट आली. १९९९ मध्ये विमा क्षेत्रात थेट परकीय गुंतवणूकीस मुभा देयात आली. त्यामुळे भारतातील खाजगी कंपन्यांबरोबरच परदेशातील कंपन्यांही भारतीय विमा क्षेत्रात सक्रीय झाल्या. त्यामुळे सार्वजनिक क्षेत्राची या व्यवसायातील ‘दादागिरी’ संपुष्ट आली. त्यामुळेच सर्वसाधारण विमा क्षेत्रामध्ये स्पर्धात्मक वातावरण निर्माण होण्यास मदत झाली.

विमा नियंत्रण व विकास प्राधिकरण (IRDA) अस्तित्वात आल्यानंतर सार्वजनिक क्षेत्राची विमा व्यवसायातील हिस्सेदारी आणखीनच कमी झाली. त्यामुळे स्पर्धात्मकता वाढून सार्वजनिक कंपन्यांना खाजगी कंपन्यांबरोबर स्पर्धा करणे क्रमप्राप्त ठरले. अर्थात् स्पर्धेचा फायदा ग्राहकाला होतो या नियमानुसार अधिकाधिक ग्राहकांना उत्तम सेवा पुरवण्याचा प्रयत्न या कंपन्यांकडून होऊ लागला. भारतात विमा व्यवसायाची असलेली घनता वाढण्यास यामुळे मदत झाली. एक गोष्ट खरी आहे की, खाजगी कंपन्यांचा प्रवेश व स्पर्धात्मकता यामुळे काही दुष्परिणाम सुद्धा विमा व्यवसायास भोगावे लागले. विपणनाचा अतिरेक, स्पर्धेत पुढे राहण्याची मानसिकता तसेच सतत नववीन सुविधा देण्याची गरज यामुळे विमा व्यवसायात नकळतपणे काही अनियमितता दिसून येऊ लागली.

खाजगीकरणानंतर सर्वसाधारण विमा क्षेत्रातील वृद्धी :

भारतामध्ये जनरल इन्शुरन्स कॉर्पोरेशन आणि तिच्या चार उपकंपन्या यांच्या मार्फत सर्वसाधारण विमा क्षेत्र सुरुवातीला वाटचाल करत होते. खाजगीकरणानंतर झालेले महत्त्वाचे बदल म्हणजे उपकंपन्यांना देण्यात आलेले स्वातंत्र्य, IRDA मार्फत वेळोवेळी प्रस्तुत करण्यात आलेल्या मार्गदर्शक तत्वे व नियंत्रण, खाजगी तसेच परकीय गुंतवणूकदांसाठी खुली झालेली बाजारपेठ, ग्राहकांची वाढती संख्या, विविध सेवांची उपलब्धता यामुळे भारतात जीवन विम्याप्रमाणेच सर्वसाधारण विमा क्षेत्रातही मोठे फेरबदल झाले. खाजगीकरणानंतर या व्यवसायात झालेली वाढ खालीलप्रमाणे मांडता येईल.

तक्ता क्र. १ भारतातील सर्वसाधारण विमा व्यवसायातील कंपन्या (रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	सार्वजनिक	खाजगी	एकूण
२०००-०१	५	३	८
२००५-०६	६	९	१५
२०१०-११	६	१७	२३
२०१५-१६	६	२३	२९
२०१८-१९	६		

(स्रोत : IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. १ मधून स्पष्ट होते की, सार्वजनिक क्षेत्रातील कंपन्यांच्या संख्येत गेल्या दोन दशकांत फारशी वाढ झाली नाही. परंतु त्याच वेळेस खाजगी क्षेत्रात मात्र मोठ्या प्रमाणात नवीन कंपन्या स्थापन झाल्या. जनरल इन्शुरन्स कंपनीने थेट व्यवसायाएवजी पुर्नविमा (Rensurance) कंपनी म्हणून आपले अस्तित्व मर्यादित ठेवले तर इतर उप कंपनीया थेट व्यवसाय करू लागल्या.

तक्ता क्र. २ : सर्वसाधारण विमा व्यवसायातील हप्ता (Premium) (रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	सार्वजनिक क्षेत्र (%)	खाजगी क्षेत्र (%)	एकूण
२००१-०२	११,९१८ (९६)	४६८ (४)	१२,३८४
२००५-०६	१५,९७६ (७५)	५३६३ (२५)	२१,३३९
२०१०-११	२५,१५२ (५९)	१७,४२४ (४१)	४२,५७६
२०१५-१६	५०,६४४ (५६)	३०,६९४ (४४)	९०,३३८

(स्रोत : IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. २ मधून स्पष्ट होते की, सर्वसाधारण विमा व्यवसायात होणारा हप्ता (Premium) सार्वजनिक क्षेत्राकडून खाजगी क्षेत्राकडे उत्तरोत्तर अधिक प्रमाणात जमा होत आहे. दोन्ही क्षेत्रांमध्ये

संख्यात्मक वाढ झालेली असली तरी सार्वजनिक क्षेत्राचा दबदबा कमी झालेला दिसतो. सार्वजनिक क्षेत्रात जमा होणारा हप्ता ९६% वरून ५६% पर्यंत घसरलेला आहे. त्याचवेळी खाजगी क्षेत्रात ४% वरून ४४% पर्यंत वाढ झालेली दिसते. याचाच अर्थ आज सार्वजनिक क्षेत्र आणि खाजगी क्षेत्र जवळपास समसमान हिस्सा व्याप्त आहेत.

तक्ता क्र. ३ : सर्वसाधारण विमा कंपन्यांनी जारी केलेली विमापत्रे (रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	सार्वजनिक क्षेत्र (%)	खाजगी क्षेत्र (%)	एकूण
२००१-०२	४.०९ (९६)	०.१५ (४)	४.२५
२००५-०६	४.३९ (८३)	०.८९ (१७)	५.२८
२०१०-११	४.३४ (६४)	२.४० (३६)	६.७४
२०१५-१६	६.७२ (५५)	५.४९ (४५)	१२.२१

(स्रोत : IRDA अहवाल)

उपरोक्त तक्त्यातून सर्वसाधारण विमा क्षेत्रातील कंपन्यांनी केलेला नवीन व्यवसाय व त्यातील खाजगी व सार्वजनिक क्षेत्रातील तुलना स्पष्ट होते. सार्वजनिक व खाजगी अशा दोन्ही क्षेत्रात व्यवसायवृद्धी झाली असली तरी एकूण व्यवसायातील सार्वजनिक क्षेत्राचा हिस्सा ९६% वरून घसरून ५५% वर आला आहे, तर खाजगी क्षेत्राचा या व्यवसायातील वाटा ४% वरून ४५% पर्यंत वाढलेला दिसतो. २०१०-११ या वर्षात व्यवसायात घट झालेली सार्वजनिक क्षेत्र नोंदवते. याचाच अर्थ खाजगी क्षेत्र आपला हिस्सा सातत्याने वाढवत असल्याचे स्पष्ट होते.

तक्ता क्र. ४ : सर्वसाधारण विमा कंपन्यांचे भाग भांडवल (रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	सार्वजनिक क्षेत्र (%)	खाजगी क्षेत्र (%)	एकूण
२००१-०२	४०० (३६)	७२७ (६४)	११२७
२००५-०६	५०० (२८)	१२७९ (७२)	१७७९
२०१०-११	५५० (१२)	३९५६ (८८)	४५०६
२०१५-१६	६५० (९)	६९७२ (९१)	७६२२

(स्रोत : IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. ४ मध्ये सर्वसाधारण विमा कंपन्यांचे भाग भांडवल सार्वजनिक व खाजगी क्षेत्रांमध्ये किती प्रमाणात आहे हे सिद्ध होते. इतर निकषांपेक्षा भाग भांडवल उभारणीमध्ये खाजगी क्षेत्र हे सार्वजनिक क्षेत्रापेक्षा

खूपच आगाडीवर आहे. इतकेच नव्हे तर एकूण भांडवलातील खाजगी क्षेत्राचा हिस्सा गेल्या दोन दशकांमध्ये वेगाने वाढलेला दिसतो. खाजगी क्षेत्राचे भाग भांडवलाचे प्रमाण ६४% वरून ९१% वर पोहोचले तर त्याचवेळी सार्वजनिक क्षेत्राचे एकूण भांडवलातील प्रमाण ३६% वरून अवघ्या ९% वर घसरले. सार्वजनिक कंपन्यांच्या तुलनेत वाढणारी खाजगी कंपन्यांची संख्या तसेच भांडवल उभारणीबाबतचा खाजगी कंपन्यांचा दृष्टिकोन ही प्रमुख कारणे यामागे आहेत. त्यातच सार्वजनिक कंपन्यांचा व्यावसायिकदृष्ट्या भांडवल उभारणीकडे दुर्लक्ष करण्याचा दृष्टिकोन हा सुद्धा यासाठी जबाबदार आहे.

तक्ता क्र. ५ : सर्वसाधारण विमा कंपन्यांचा कमिशन खर्च (रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	सार्वजनिक क्षेत्र (%)	खाजगी क्षेत्र (%)	एकूण
२००१-०२	६५७ (९९)	६ (१)	६६३
२००५-०६	१४३१ (७८)	३९४ (२२)	१८२५
२०१०-११	१९४३ (७१)	७९४ (२९)	२७३७
२०१५-१६	३००० (९९)	२२ (१)	३०२२

(स्रोत : IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. ५ मध्ये सर्वसाधारण विमा व्यवसायातील कंपन्यांनी कमिशनवर केलेला खर्च दर्शविण्यात आला आहे. विमा क्षेत्रात विपणनाला महत्त्व असून कमिशन हा खर्च महत्त्वपूर्ण आहे. सार्वजनिक क्षेत्रातील कंपन्यांनी कमिशनवर केलेला खर्च वाढता असून त्याचा एकूण कमिशन मधील हिस्सा ९९% वरून घसरून ७१% व आता पुन्हा ९९% झाला आहे. त्याचवेळी खाजगी क्षेत्रातील कमिशनच्या खर्चाचे प्रमाण १% असले तरी ते २९% पर्यंत वाढऊन नंतर कमी झाले आहे. याचा अर्थ खाजगी क्षेत्राने कमिशनवर खर्च करताना हात आखडता घेतल्याचे दिसत आहे, तर सार्वजकि क्षेत्राने मात्र तसे काही केल्याचे दिसत नाही.

तक्ता क्र. ६ : सर्वसाधारण विमा कंपन्यांचा खर्च (रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	सार्वजनिक क्षेत्र (%)	खाजगी क्षेत्र (%)	एकूण
२००१-०२	२५२६ (९४)	१७५ (६)	२७०१
२००५-०६	४०१७ (७९)	१०६१ (२१)	५०७८
२०१०-११	६६८९ (६३)	३९६२ (३७)	१०६२९
२०१५-१६	१२५३५ (५८)	९०२० (४२)	२१५५५

(स्रोत : IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. ६ मध्ये सर्वसाधारण विमा व्यवसाय करणाऱ्या कंपन्यांचे सार्वजनिक व खाजगी क्षेत्रातील साधारण खर्च दर्शविण्यात आले आहेत. यामध्येही संख्यात्मकदृष्ट्या दोन्ही क्षेत्रात वाढ झालेली दिसते. परंतु एकूण खर्चातील सार्वजनिक क्षेत्रातील कंपन्यांचा खर्च ९४% वरून ५८% पर्यंत घसरला आहे, तर खाजगी क्षेत्रातील खर्चाचे प्रमाण ६% वरून ४२% वर गेले आहे. खाजगी क्षेत्रातील कंपन्यांची वाढती संख्या व त्यांच्या व्यवसायिक दृष्टिकोनामुळे सदर खर्च वाढत असल्याचे दिसते. खर्चाचे प्रमाण वाढले असले तरी कंपन्यांची संख्या व व्यवसायही वाढल्यामुळे हा खर्च वाढल्याचे दिसते.

तक्ता क्र. ७ : सर्वसाधारण विमा कंपन्यांचे गुंतवणूकीवरील उत्पन्न (रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	सार्वजनिक क्षेत्र (%)	खाजगी क्षेत्र (%)	एकूण
२००१-०२	२१८८ (९७)	६७ (३)	२२५५
२००५-०६	५६११ (९५)	२६९ (५)	५८८०
२०१०-११	७८४२ (८४)	१५४० (१६)	९३८२
२०१५-१६	१२,१४७ (६८)	५७७६ (३२)	१७,९२३

(स्रोत : IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. ७ मधून सर्वसाधारण विमा व्यवसाय स्पष्ट करणाऱ्या कंपन्यांना मिळणारे गुंतवणूकीवरील उत्पन्न स्पष्ट करण्यात आले आहे. गुंतवणूकीवरील उत्पन्न सार्वजनिक क्षेत्रात जवळजवळ ६ पटीने वाढले, तर खाजगी क्षेत्रात हेच उत्पन्न १०० पटीने वाढले. एकूण उत्पन्नामधील सार्वजनिक कंपन्यांचा हिस्सा ९७% वरून ६८% पर्यंत घसरला, तर त्याचवेळी खाजगी कंपन्यांचा हिस्सा ३% वरून ३२% वर पोहोचला. कंपन्यांची वाढती संख्या हे जरी कारण असले, तरी गुंतवणूकीबाबत खाजगी कंपन्या अधिक जागरूक असल्याचे दिसते.

तक्ता क्र. ८ : सर्वसाधारण विमा कंपन्यांचा नफा (रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	सार्वजनिक क्षेत्र (%)	खाजगी क्षेत्र (%)	एकूण
२००१-०२	-४९ (४)	-६२ (५६)	-१११
२००५-०६	१३१९ (९०)	१५४ (११)	१४७३
२०१०-११	-१६२ (१५)	-८५७ (८५)	-१०१९
२०१५-१६	१४९९ (५३)	१३३३ (४७)	२८३२

(स्रोत : IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. ८ मध्ये सर्वसाधारण विमा व्यवसाय करणाऱ्या कंपन्यांचा करोतर नफा सार्वजनिक व खाजगी क्षेत्र यामध्ये विभागून देण्यात आला आहे. यामध्ये सार्वजनिक व खाजगी दोन्ही क्षेत्रात नफ्यामध्ये सातत्य दिसत नाही. २००९-०२ व २०१०-११ या दोन्ही वर्षात दोन्ही क्षेत्र तोट्यात आहेत; तर २००५-०६ व २०१५-१६ यामध्ये दोन्ही क्षेत्र नफ्यात आहेत. २०१५-१६ मध्ये झालेल्या नफ्यामध्ये सार्वजनिक तसेच खाजगी क्षेत्राचा हिस्सा जवळपास समसमान आहे. खाजगी क्षेत्रातील कंपन्यांची संख्या सार्वजनिक क्षेत्रापेक्षा अधिक आहे, तरीही एकत्रित नफा कमी आहे, याचा अर्थ खाजगी क्षेत्राने नफा मिळविलेला असला तरी कंपन्यांची संख्या लक्षात घेता मिळालेला नफा सार्वजनिक कंपन्यांच्या तुलनेत कमी दिसते.

तक्ता क्र. ९ : सर्वसाधारण विमा कंपनी पूर्ण नुकसानभरपाईचे दावे (रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	सार्वजनिक क्षेत्र	खाजगी क्षेत्र	एकूण
२००९-०२	९०	२३	८८
२००५-०६	९०	५४	८३
२०१०-११	९७	८७	९३
२०१५-१६	५९	७५	६४

(स्रोत : IRDA वार्षिक अहवाल)

तक्ता क्र. ९ मध्ये सार्वजनिक विमा कंपन्यांनी नुकसान भरपाईचे दावे निकालात काढल्याची टक्केवारी देण्यात आलेली आहे. वस्तुत: विमा घेताना नुकसान भरपाई दावे निकाली काढण्याची टक्केवारी बघून निर्णय घेतला जातो. सुरुवातीला खाजगी क्षेत्राने दावे निकाली करण्यास आखडता हात घेतल्याचे दिसते. केवळ २३% दावे अदा करण्यात आले, तर त्याच वर्षी सार्वजनिक क्षेत्राने ९०% दावे अदा केल्याचे दिसते. परंतु त्यानंतर मात्र खाजगी क्षेत्रानेही दावे अदा करण्यात सुधारणा केल्याचे दिसून येते. त्यावेळी २०१५-१६ मध्ये मात्र सार्वजनिक क्षेत्र दावे अदा करण्यात केवळ ५९% यशस्वी झाले असताना खाजगी क्षेत्र ७५% दावे निकाली करून नुकसान भरपाई अदा करत असल्याचे दिसते. यामध्ये सातत्य नसले तरी खाजगी क्षेत्रामध्ये नुकसान अदा करण्याचे प्रमाण अधिक असल्याचे दिसते.

१९९९ नंतर आलेल्या खागणी करणाऱ्या धोरणामुळे अर्थव्यवस्थेत बदल होत असताना सुरुवातीला विमा क्षेत्रात फारसे बदल झाले नाहीत. परंतु IRDA च्या स्थापनेनंतर विमा क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणात बदल झाले. खाजगी क्षेत्राचा विस्तार, परकीय गुंतवणूकीस चालना, वाढती स्पर्धात्मकता यामुळे विमा क्षेत्र ढवळून निघाले. परदेशी कंपन्यांनी भारतीय कंपन्यांशी भागीदारी करून नव्याने कंपन्या स्थापन केल्या. अपेक्षेपेक्षा ही वृद्धी अधिक होती. खाजगी क्षेत्रामध्ये कंपन्यांची संख्या मोठ्या प्रमाणावर वाढली. याच बरोबर खाजगी क्षेत्राच्या स्पर्धेला तोंड देण्यासाठी सार्वजनिक क्षेत्रातील कंपन्यांना आपली व्यूहरचना बदलावी लागली. नफा, दावे अदा करणे, गुंतवणूकीवरील उत्पन्न, भाग भांडवल अशा अनेक निकषांवर खाजगी क्षेत्र वेगाने वाटचाल

करत आहे. यातच नवे विमा उत्पादन, सुविध यामुळे अंतिमत: गाहकांचाच फायदा होत असल्याचे दिसते. सार्वजनिक क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांच्या कामगिरीचा आढावा भारतामध्ये सुरुवातीला सर्वसाधारण विमा व्यवसाय खाजगी कंपन्यांनी सुरु केला. त्यानंतर त्या व्यवसायाचे राष्ट्रीयीकरण करण्यात आले. आणि आता पुन्हा खाजगी क्षेत्रासाठी विमा क्षेत्र खुले करण्यात आले. १९६८ साली सर्वसाधारण विमा व्यवसायातील दर, अटी व शर्टी आणि नियंत्रण यासाठी Tariff Advisory Committee स्थापन करण्यात आली. १९७२ साली सर्वसाधारण विमा व्यवसाय राष्ट्रीयीकरण कायदा संमत करण्यात आल. त्यावेळी अस्तित्वात असणाऱ्या १०७ कंपन्यांचे ४ कंपन्यांमध्ये विलिनीकरण करण्यात आले. या सर्व कंपन्यांचा कारभार जनरल इन्शुरन्स कार्पोरेशनच्या अधिपत्याखाली चालवण्यात येऊ लागला.

१९९९ मध्ये IRDA कायदा संमत करण्यात आला. त्यामुळे जनरल इन्शुरन्स कार्पोरेशन (GIC) चे अस्तित्व संपुष्टात आले. भारतातील विमा व्यवसायाचे संपूर्ण नियंत्रण IRDA कडे सोपविण्यात आले. विमा क्षेत्रातील खाजगीकरणामुळे GICI नव्याने स्थापन करून त्याचे काम पुनर्विमा व्यवसायापुरते मर्यादित ठेवण्यात आले व GIC च्या उपकंपन्या स्वतंत्रपणे कामकाज करू लागल्या. आज मितीस भारतात २७ कंपन्या सर्वसाधारण विमा क्षेत्रात कार्यरत आहेत. त्यापैकी ६ सार्वजनिक क्षेत्रातील आहेत. पूर्वीच्या GIC च्या चार उपकंपन्या एक्स्पोर्ट क्रेडीट गॅरंटी कार्पोरेशन (ECGC) आणि अँग्रीकल्चर इन्शुरन्स कंपनी (AIC) या त्या सहा कंपन्या होत. यापैकी नेशनल इन्शुरन्स कंपनी सर्वात जुनी म्हणजे १९०६ पासून अस्तित्वात आहे. त्यानंतर १९९९ मध्ये न्यू इंडिया अशुरन्स कंपनी व युनायटेड इंडिया इन्शुरन्स कंपनी या दोन कंपन्या स्थापन झाल्या. १९४७ मध्ये ओरिएंटल इन्शुरन्स कंपनी अस्तित्वात आली.

**तक्ता क्र. १० : सार्वजनिक क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांना मिळालेला हप्ता
(रु. कोटीमध्ये)**

वर्ष	नेशनल (%)	न्यू इंडिया (%)	ओरिएंटल (%)	युनायटेड (%)	एकूण
२००१-०२	२४३९ (२१)	४१९८ (३५)	२४९९ (२१)	२७८१ (२३)	११९१८
२००५-०६	३५३६ (२२)	५६७६ (३६)	३६१० (२२)	३१५५ (२०)	१५९७६
२०१०-११	६२४५ (२४)	८२२६ (३२)	५५७० (२०)	६३७७ (२४)	२६४१७
२०१५-१६	१२०१९ (२४)	१७७६३ (३५)	८६१२ (१७)	१२२५० (२४)	५०६४४

(स्रोत : IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. १० मध्ये सार्वजनिक क्षेत्रात कार्यरत असणाऱ्या सर्वसाधारण विमा व्यवसायातील कंपन्यांनी गोळा केलेल्या हप्त्याचे विवरण देण्यात आले आहे. संख्यात्मक दृष्ट्या सर्वच कंपन्यांनी जमा केलेल्या हप्त्यामध्ये वाढ झालेली दिसून येते. ही वाढ २००१-०२ च्या तुलनेत २०१५-१६ मध्ये ४ ते ५ पट इतकी आहे. परंतु या चार कंपन्यांनी जमा केलेल्या हप्त्याची कंपनीनुसार हिस्सेदारी पाहिल्यास नेशनल इन्शुरन्स

कंपनीचा हिस्सा २१% वरून २४% वर पोहोचला आहे, तर न्यू इंडिया अँश्युरन्स कंपनीचा हिस्सा ३५% इतकाच राहिला आहे. ओरिएंटलचा हिस्सा २१% वरून १७% वर आला आहे तर युनायटेडचा हिस्सा २३% वरून २४% वर पोहोचला आहे. ‘नेशनल’ आणि ‘युनायटेड’ मध्ये झालेली वाढ ‘ओरिएंटल’ च्या पिछेहाटीस कारणीभूत ठरली आहे, तर ‘न्यू इंडिया’ चा हिस्सा कायम राखण्यात त्या कंपनीला यश आले आहे.

तक्ता क्र. ११ : सार्वजनिक क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांचे भागभांडवल.

(रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	नेशनल (%)	न्यू इंडिया (%)	ओरिएंटल (%)	युनायटेड (%)	एकूण
२००१-०२	१०० (२५)	१०० (२५)	१०० (२५)	१०० (२५)	४००
२००५-०६	१०० (२०)	२०० (४०)	१०० (२०)	१०० (२०)	५००
२०१०-११	१०० (१८.२)	२०० (३६.४)	१०० (१८.२)	१५० (२७.२)	५५०
२०१५-१६	१०० (१५.४)	२०० (३०.८)	२०० (३०.८)	१५० (२३)	६५०

(स्रोत : IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. ११ मधून हे स्पष्ट होते की, सार्वजनिक क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा व्यवसाय करणाऱ्या कंपन्यांपैकी नेशनल इन्शुरन्स कंपनीचे भाग भांडवल रु. १०० कोटी इतकेच राहिले आहे. इतर कंपन्यांनी भाग भांडवल वाढवल्यामुळे ‘नेशनल’ चा एकूण भांडवलातील हिस्सा २५% वरून १५.४% वर आला आहे. ‘न्यू इंडिया’ आणि ‘ओरिएंटल’ या कंपन्यांचे भाग भांडवल १० कोटीवरून २०० कोटी झाल्यामुळे त्याचा एकूण भांडवलाल हिस्सा प्रत्येकी ३०.८% पर्यंत वाढला आहे. ‘युनायटेड’ चे भागभांडवल १०० कोटीवरून १५० कोटीवर पोहोचल्यामुळेही त्यांचा एकूण भाग भांडवलातील हिस्सा २५% वरून २३% वर आला आहे. एकूणच सार्वजनिक क्षेत्रातील कंपन्या भांडवल वृद्धीबाबत फारशा उत्सुक नसल्याचे दिसते.

तक्ता क्र. १२ : सार्वजनिक क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांचा नफा (रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	नेशनल (%)	न्यू इंडिया (%)	ओरिएंटल (%)	युनायटेड (%)	एकूण
२००१-०२	-९०	१४१	-२३६	१५६	-२९
२००५-०६	-१०७ (-८)	७१६ (५५)	२८४ (२२)	४५३ (३५)	१३४६
२०१०-११	७६ (१५)	-१० (-२)	३०६ (६१)	१३१ (२६)	५०३
२०१५-१६	१४९ (१०)	८२९ (५५)	३०० (२०)	२२० (१५)	१४९८

(स्रोत : IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. १२ मध्ये सार्वजनिक क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांची कामगिरी नफ्यावरून दर्शविण्यात आली आहे. २००१-०२ या वर्षामध्ये ‘न्यू इंडिया’ वगळता सर्वच कंपन्या तोट्यात असल्याचे दिसते. २०१०-११ मध्ये ‘न्यू इंडिया’ किरकोळ तोटा दर्शवित असताना इतर कंपन्या फायद्यात आहेत. २००५-०६ व २०१५-१६ मध्ये एकूण नफा जास्त दिसत असला तरी २००५-०६ मध्ये ‘नॅशनल’ तोट्यात असल्याचे दिसते. सर्वच कंपन्यांच्या नफ्यामध्ये सातत्य दिसून येत नाही. ‘युनायटेड’ ही एकच कंपनी चारही वर्ष फायद्यात असल्याचे दिसते. तर ‘न्यू इंडिया’ ने सर्वाधिक नफा मिळवला असला तरी ४ पैकी २ वर्षामध्ये तोटा असल्याचे दिसून येते.

तक्ता क्र. १३ : सार्वजनिक क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांची अदा केलेले दावे.

(रु. कोटीमध्ये)

वर्ष	नॅशनल	न्यू इंडिया	ओरिएंटल	युनायटेड	एकूण
२००१-०२	५२%	५४%	४९%	३९%	४९%
२००५-०६	६९%	७२%	६८%	४४%	६५%
२०१०-११	५७%	१००%	९१%	६९%	८८%
२०१५-१६	९५%	८८%	८३%	८८%	८९%

(स्रोत : IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. ४.१३ मध्ये सार्वजकि क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा व्यवसाय करणाऱ्या कंपन्यांनी अदा केलेल्या दाव्यांचे टक्केवारीमध्ये प्रमाण दर्शविले आहे. सन २०१५-१६ मध्ये सर्वच कंपन्यांनी अदा केलेल्या दाव्यांचे प्रमाण ८०% च्या वर आहे, तर २००१-०२ मध्ये हेच प्रमाण ५०% च्या खालीच होते. याचाच अर्थ दावे अदा करण्यामध्ये उत्तरोत्तर वाढ झालेली दिसते. खाजगी कंपन्यांची स्पर्धा व वाढती स्पर्धात्मकता यामुळे हे प्रमाण वाढल्याचे दिसते. या सर्व बाबतीत इतर सार्वजनिक कंपन्यांच्या तुलनेत ‘न्यू इंडिया’ ने सर्वाधिक दावे अदा करण्याबाबत १००% पर्यंत मजल मारल्याचे २०१०-११ मध्ये दिसून येते, तर २०१५-१६ मध्ये सर्वाधिक दावे अदा करण्याचे प्रमाण ‘नॅशनल’ (९५%) कंपनीने केल्याचे दिसून येते.

खाजगी क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांच्या कामगिरीचे मूल्यमापन :

IRDA अस्तित्वात आल्यानंतर खाजगी क्षेत्रातील विमा कंपन्यांना चालना मिळाली. सन २००० नंतर खाजगी क्षेत्रात सर्वसाधारण विमा व्यवसाय करणाऱ्या २३ नव्या कंपन्या स्थापन झाल्या. या स्पर्धात्मक वातावरणामुळे सार्वजनिक क्षेत्रालाही आपल्या कामगिरीत सुधारणा करावी लागली. तसेच खाजगी क्षेत्रातही एकमेकांशी असलेल्या स्पर्धेमुळे विमा कंपन्यांना आपली कामगिरी सातत्याने उंचवावी लागत आहे. कंपन्यांकडून असलेल्या अपेक्षा आणि त्या तुलनेत कंपन्यांची कामगिरी पाहता विविध प्रकारच्या नवनवीन सेवा, विमा संबंधी उत्पादने, ग्राहक सेवा, याबाबत सर्वच कंपन्यांना जागरूक रहावे लात आहे. सन २०००

मध्ये व त्यानंतर स्थापन झालेल्या सर्वसाधारण विमा कंपन्या खालीलप्रमाणे -

१.	रिलायन्स जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(२३-१०-२०००)
२.	इफ्को टोकियो जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(४-१२-२०००)
३.	रॉयल सुंदरम जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(२३-१०-२०००)
४.	टाटा आयजी जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(२२-०१-२००१)
५.	बजाज अलायन्ज जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(२२-०५-२००१)
६.	आयसीआयसीआय लोम्बार्ड जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(०३-०८-२००१)
७.	चोलामंडलम् एम.एस. जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(१५-०७-२००२)
८.	एच.डी.एफ.सी. एर्गो जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(२७-०९-२०००)
९.	फ्युचल जनराती इंडिया इन्शुरन्स कंपनी लि.	(०४-०९-२००७)
१०.	युनिव्हर्सल सॉपो जनरल इन्शुरन्स कं. लि.	(१६-११-२००७)
११.	श्रीराम जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(०८-०५-२००८)
१२.	भारती अक्सा जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(२७-०६-२००८)
१३.	रहेजा क्यूबीई जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(११-१२-२००८)
१४.	एस.बी.आय. जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(१५-१२-२००९)
१५.	एल अॅण्ड टी इन्शुरन्स कं.	(०९-०७-२०१०)
१६.	लिबर्टी व्हिडिओकॉन जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(२२-०५-२०१२)
१७.	मॅग्मा एच.डी.आय. जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(२२-०५-२०१२)
१८.	कोटक महिंद्रा जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	(१८-११-२०१५)

या व्यतिरिक्त आरोग्य विमा क्षेत्रात काही कंपन्यांनी व्यवसाय सुरुवात केलेली आहे. त्या कंपन्या खालीलप्रमाणे -

१९.	अपोलो म्युनिख हेल्थ इन्शुरन्स कं. लि.	(०३-०८-२००७)
२०.	मॅक्स बुपा हेल्थ इन्शुरन्स कं. लि.	(१५-०२-२०१०)
२१.	स्टार हेल्थ अॅण्ड ललार्सड इन्शुरन्स कं. लि.	(१६-०३-२००६)
२२.	रेलिंगेअर हेल्थ इन्शुरन्स कं. लि.	(२६-०४-२०१९)

२३. सिग्ना टीटीके हेल्थ इन्शुरन्स कं. लि.

(१३-११-२०१६)

(स्रोत IRDA अहवाल)

सन २००० पासून सर्वसाधारण विमा क्षेत्रात १८ तर आरोग्य विमा क्षेत्रात ५ अशा २३ खाजगी कंपन्या नव्याने स्थापन झाल्या. यातील बहुतांश कंपन्यांचे एक भारतीय कंपनी व एक परकीय कंपनी यांच्या संयोगाचे अस्तित्व निर्माण झाल्याचेही दिसून येते. परकीय कंपन्यांना असलेल्या भांडवलाच्या मर्यादिमुळे भारतात स्वतंत्र कंपनी स्थापन करून व भारतीय कंपनीबरोबर भागीदारी करून काही कंपन्यांनी भारतात खाजगी सर्वसाधारण व आरोग्य विमा कंपन्या सुरु केलेल्या आहेत.

तक्ता क्र. १४ : खाजगी क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांचे भागभांडवल (रु. कोटीमध्ये)

अ.नं.	कंपनीचे नाव	२००१-०२	२००५-०६	२०१०-११	२०१५-१६
१.	रिलायन्स	१०२	१०२	११७	१२३
२.	इफ्को टोकियो	१००	२२०	२४७	२६९
३.	रॉयल सुंदरम	१३०	१४०	२५०	३१५
४.	टाटा एआयजी	१२४	१९५	३६५	६३३
५.	बजाज अलायन्झ	१०९	११०	११०	११०
६.	आयसीआयसीआय लॉबार्ड	१०९	२४५	४०५	४४८
७.	चोलामंडलम्	१०५	१४२	२६७	२९९
८.	एच.डी.एफ.सी. एर्गो	१००	१२५	४८६	५३९
९.	फ्युचर जनराली	--	१५०	४७५	७१०
१०.	युनिव्हर्सल सोंपो	--	१५०	१५०	३५०

(स्रोत IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. १४ मध्ये खाजगी क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांचे भांडवल दर्शविण्यात आले आहे. एच.डी.एफ.सी. एर्गो व फ्युचल जनराली या कंपनीयांनी आपले भाग भांडवल मोठ्या प्रमाणावर वाढविलेले दिसते. याउलट बजाज आलायन्झ, रिलायन्स यांच्या भांडवलामध्ये फारशी वाढ झालेली दिसत नाही. टाटा एआयजी व आयसीआयसीआय लॉबार्ड या कंपन्यांचे भांडवलसुद्धा लक्षीय प्रमाणात वाढले आहे. सार्वजनिक कंपन्यांच्या याच दरम्यान असलेल्या भाग भांडवलाची तुलना करता खाजगी कंपन्या भांडवल उभारणीत अग्रेसर असल्याचे दिसते. खाजगी कंपन्यांनी याबाबत सार्वजनिक कंपन्यावर मात केल्याचे दिसून येते.

तक्ता क्र. १५ : खाजगी क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांनी गोळा केलेला हप्ता.

(रु. कोटीमध्ये)

अ.नं.	कंपनीचे नाव	२००१-०२ (%)	२००५-०६ (%)	२०१०-११ (%)	२०१५-१६ (%)
१.	रिलायन्स	७७ (१७)	१६२ (३)	१६५५ (१०)	२७९२ (७)
२.	इफ्को टोकियो	७१ (१५)	८९३ (१७)	१७८३ (१०)	३६९१ (९)
३.	रॉयल सुंदरम	७७ (१६)	४५९ (९)	११४४ (७)	१६९४ (४)
४.	टाटा एआयजी	७८ (१७)	५७३ (११)	११७३ (७)	२९५९ (७)
५.	बजाज अलायन्झ	१४२ (३०)	१२७२ (२४)	२८७० (१६)	५८३२ (१५)
६.	आयसीआयसीआय लॉबार्ड	२६ (६)	१५८३ (३०)	४२५२ (२४)	८०९१ (२०)
७.	चोलामंडलम्	--	२२० (४)	९६८ (६)	२४५२ (६)
८.	एच.डी.एफ.सी. एर्गो	--	२०९ (३)	१२८० (७)	३३८० (९)
९.	फ्युचर जनरली	--	--	६०० (३)	१५५५ (४)
१०.	युनिवर्सल सोंपो	--	--	२९९ (२)	९०४ (२)
	एकूण (खाजगी क्षेत्र)	४६८	५३६३	१७४२५	३९६९४

(स्रोत IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. १५ मध्ये खाजगी क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांनी गोळा केलेल्या हप्त्यांचे विविध कंपन्यांची तौलनिक रक्कम दर्शविण्यात आलेली आहे. सर्वच कंपन्यांच्या एकूण हप्त्याच्या रकमेमध्ये वाढ झालेली दिसून येते. परंतु आय सी आय सी आय लॉबार्ड या कंपनीचा एकूण हप्त्यामधील हिस्सा ६% वरून २०% पर्यंत पोहोचला आहे. ही वाढ लक्षणीय आहे. याच दरम्यान इतर कंपन्या स्थापन झाल्याने काही जुन्या कंपन्यांचा हिस्सा खालावलेला दिसतो. ‘रिलायन्स’चा हिस्सा १७% वरून ७% तर रॉयल सुंदरमचा हिस्सा १६% वरून ४% इतका घसरला आहे. बजाज अलायन्झचा हिस्सा ही ३०% वरून १५% पर्यंत खाली आला आहे. टाटा एआयजी या कंपनीच्या हिश्यानेही १७% वरून ७% इतकी घसरण नोंदवलेली दिसते. एकूण आयसीआयसीआय लॉबार्ड वगळता इतर सर्व कंपन्यांचा आपला काही हिस्सा नव्या कंपन्यांकडे लागला आहे. त्यामुळे आय.सी.आय.सी.अ.य. लॉबार्ड ही कंपनी खाजगी क्षेत्रात अग्रगण्य विमा कंपनी म्हणून ओळखली जात आहे. तसेच सार्वजनिक क्षेत्रातील कंपन्यांच्या एकूण हप्त्यांपेक्षा खाजगी कंपन्यांचे एकूण हप्तेही मोठ्या प्रमाणात वाढलेले दिसतात.

तक्ता क्र. १६ : खाजगी क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांचा नफा

(रु. कोटीमध्ये)

अ.नं.	कंपनीचे नांव	२००१-०२	२००५-०६	२०१०-११	२०१५-१६
१.	रिलायन्स	७	१४	-३०८	९९
२.	इफ्को टोकियो	२	१५	-६६	१६७
३.	रॉयल सुंदरम	-२५	९	-१०	२७
४.	टाटा एआयजी	-२८	१४	-३८	२०
५.	बजाज अलायन्झ	-१०	५२	८१	५६४
६.	आयसीआयसीआय लॉबार्ड	-८	५०	-८४	५०७
७.	चोलामंडलम्	--	-३	-२२	१४८
८.	एच.डी.एफ.सी. एर्गो	--	४	-३६	१५१
९.	फ्युचर जनरली	--	१	-९०	-५
१०.	युनिवर्सल सोंपो	--	--	-५०	४४
	एकूण (खाजगी क्षेत्र)	-६२	१५४	-८६३	१३३३

(स्रोत IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. १६ मध्ये खाजगी क्षेत्रातील अव्वल १० कंपन्यांचा गेल्या दोन दशकातील नफा दर्शविण्यात आलेला आहे. यामध्ये २००१-०२ मध्ये बहुतांश कंपन्या तोट्यात चाललेल्या दिसत आहेत. यामागे नव्यनो स्थापन झालेल्या कंपन्या व त्यांचा मोठ्या प्रमाणावरील भांडवली खर्च हे एक कारण असू शकेल. २००५-०६ मध्ये बहुतांश कंपन्यांनी नफा नोंदवला असला तरी बजाज अलायन्झ व आयसीआयसीआय लॉबार्ड या कंपन्या नफ्यामध्ये अग्रेसी आहेत. २०१०-११ मध्ये पुन्हा बहुतांश कंपन्या तोट्यात गेलेल्या दिसतात. याउलट २०१५-१६ पुन्हा बहुतांश कंपन्या नफा मिळवताना दिसून येतात. याबरोबरच या वर्षात सुद्धा बजाज अलायन्झ व आयसीआयसीआय लॉबार्ड या कंपन्यांनी आपला अग्रक्रम कायम ठेवलेला आहे. इफ्को टोकियो, चोलामंडलम् व एचडीएफसी एर्गो या कंपन्यांचा नफा मोठ्या प्रमाणावर वाढला दिसतो. रिलायन्सचा नफा दिसत असला तरी त्यामध्ये मोठी वाढ/सातत्य यांचा अभाव दिसतो. या नफ्याचा कल खाजगी व सार्वजनिक दोन्ही क्षेत्रात समसमान असल्याचे दिसते.

तक्ता क्र. १७ : खाजगी क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांनी अदा केलेले दावे (%)

अ.नं.	कंपनीचे नाव	२००१-०२	२००५-०६	२०१०-११	२०१५-१६
१.	रिलायन्स	१००	६४	१००	८९
२.	इफ्को टोकियो	१००	७१	८७	७९
३.	रॉयल सुंदरम	८९	६५	७५	७८
४.	टाटा एआयजी	८९	५६	७५	७७
५.	बजाज अलायन्झ	१००	७०	७९	७२
६.	आयसीआयसीआय लॉबार्ड	१००	७४	८७	८९
७.	चोलामंडलम्	--	७८	७७	७२
८.	एच.डी.एफ.सी. एर्गो	--	५८	८८	७३
९.	फ्युचर जनराली	--	-	८५	८९
१०.	युनिवर्सल सोंपो एकूण (खाजगी क्षेत्र)	-- ९५	-- ६८	७४ ८५	७९ ८०

(स्रोत IRDA अहवाल)

तक्ता क्र. १७ मध्ये खाजगी क्षेत्रातील सर्वसाधारण विमा कंपन्यांनी अदा केलेल्या दाव्यांची टक्केवारी दर्शविण्यात आलेली आहे. यामध्ये रिलायन्स फ्युचर जनसराली, आयसीआयसीआय लॉबार्ड या कंपन्या आगाडीवर असल्याचे दिसते. दावे अदा करण्याची टक्केवारी ही विमा क्षेत्रात महत्त्वपूर्ण समजली जाते व या निकषावर बन्याचवेळा कंपन्यांची निवड ग्राहक करत अतात. २००१-०२ मध्ये अत्युच्च असलेले प्रामण २००५-०६ मध्ये घसरलेले दिसते. तर २०१०-११ मध्ये हेच प्रमाण वाढून पुन्हा २०१५-१६ मध्ये जवळपास स्थिर असल्याचे दिसते. या निकषावर सार्वजनिक सर्वसाधारण विमा कंपन्यांची तुलना करता खाजगी क्षेत्र हे सार्वजनिक क्षेत्राच्या जवळपास असल्याचे दिसते. वास्तविक खाजगी क्षेत्र अधिक ग्राहकभिमुख मानले जाते, परंतु दावे अदा करण्याबाबत मात्र सार्वजनिक क्षेत्राला मागे टाकणे खाजगी क्षेत्राला जमलेले दिसत नाही.

विमा व्यवसायातील थेट परकीय गुंतवणूक :

विमा क्षेत्राकडून लहान मोठ्या प्रमाणात असलेली बचत ही गुंतवणूक म्हणून परिवर्तित करण्याचे साधन म्हणूनही पाहिले जाते. यातून जोखमी पासून सुरक्षा हा उद्देश साध्य होतोच. परंतु याबरोबरच लोकांकडे असलेल्या बचतीचे गुंतवणुकीत रूपांतर होऊ शकते. विमा कंपन्यांकडे जमा झालेल्या हफ्त्यातून तयार होणारा

निधी विविध ठिकाणी गुंतवला जातो. विमा व्यवसायामध्ये प्रदीर्घ कालावधीसाठी आवश्यक ते भांडवल गोळा करण्याची क्षमता आहे. थेट परकीय गुंतवणूकीमुळे अशा प्रदीर्घ कालीन गुंतवणूकीसाठी चालना मिळते. खाजगीकरण व उदारीकरण या धोरणामुळे भारतात मोठ्या प्रमाणात दुर्लक्षित राहिलेला विमा व्यवसायाचा बाजार अधिकाधिक प्रमाणात खुला झाला आहे. परकीय गुंतवणूकदारांनी भारतातील ही क्षमता व मोठ्या प्रमाणात यासाठी असलेला वाव ओळखून आपले पाय घटू रोवण्यास सुरुवात केलेली दिसते. IRDA या स्वायत्त नियामक संस्थेनेही विमा क्षेत्रात परकीय गुंतवणूकदारांना दरवाजे खुले केल्याचे या क्षेत्रात आमूलाग्र बदल झाले. यामुळे आज भारताडे एक उदयोन्मुख देश म्हणून गुंतवणूकदारांकडून पाहिले जात आहे.

● थेट परकीय गुंतवणूक :

थेट परकीय गुंतवणूक म्हणजे एका देशातील व्यावसायिकाने/संस्थेने दुसऱ्या देशातील व्यवसायामध्ये मालकी हक्कासाठी केलेली गुंतवणूक, अशी सरळ मांडणी करता येईल. एखाद्या व्यवसायात परकीय गुंतवणूकदार जेव्हा मोठ्या प्रमाणशत गुंतवणूक करून भांडवलाच्या जोरावर त्या व्यवसायात मालकी हक्क काबीज करतो तेव्हा अशा गुंतवणूकीस थेट परकीय गुंतवणूक म्हटले जाते.

भारतामध्ये सुरुवातीला विमाक्षेत्र परकीय गुंतवणूकदारांना खुले करण्यात आले तेव्हा २६% थेट परकीय गुंतवणूकीची मर्यादा घातली गेली. यानंतरच्या काळात ही मर्यादा आता ४९% करण्यात आली आहे. म्हणजेच भारतातील एखाद्या विना कंपनीच्या एकूण भांडवलामध्ये एखादी परदेशीय विमा कंपनी ४९% इतका वाटा थेट गुंतवू शकते.

थेट परकीय गुंतवणूकीचे फायदे खालीलप्रमाणे सांगता येतील.

१) विमा व्यवसायाची व्याप्ती : थेट परकीय गुंतवणूकीमुळे भारतासारख्या महाकाय देशामध्ये विमा क्षेत्र विस्तारणे शक्य आहे. जीडीपी तसेच लोकसंख्येच्या प्रमाणात असलेली विमा ग्राहकांची संख्या या दोन्ही निकषांमध्ये भारत खूपच मागे आहे. अमेरिका, जपान यासारख देशामध्ये असलेली व्याप्ती आणि भारताची या व्यवसायातील व्याप्ती यात खूपच अंतर आहे. मोठ्या प्रमाणावर दुर्लक्षित राहिलेला विमा क्षेत्राचा बाजार थेट परकीय गुंतवणूकीमुळे अधिकाधिक ग्राहकांना सामावून भारतात विमेदारांची संख्या वाढ्यास यामुळे मदत होत आहे.

२) गुंतवणूकीचा वाढता ओघ : थेट परकीय गुंतवणूकीमुळे भारतामध्ये गुंतवणूकीचा ओघ वाढण्याची अपेक्षा आहे. भारताकडे उपलब्ध असलेले प्रचंड मोठे बाजाराचे जाळे आणि लोकसंख्या यामुळे विमा क्षेत्रात भरपूर वाव आहे. त्यामुळे थेट परकीय गुंतवणूकीमुळे भारतात विशेषत: विमा क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणात गुंतवणूक आकृष्ट होत असल्याचे दिसते.

३) रोजगारनिर्मिती : विमा व्यवसाय विस्तारण्यासाठी मोठ्या प्रमाणावर कुशल मनुष्यबळाची गरज भासणार आहे. विपणन, जाहिरात, ॲक्युअरिअल सायन्स, प्रशासक अशा विविध क्षेत्रामध्ये विमाव्यवसायात

गरज असल्याचे स्पष्ट आहे. परकीय गुंतवणूकीमुळे या सर्वच क्षेत्रात रोजगार निर्मिती होणार असल्याने या दृष्टिनेही थेट परकीय गुंतवणूक महत्त्वपूर्ण आहे.

४) ग्राहकाभिमुख सेवा : परकीय थेट गुंतवणूकीमुळे नवनवीन उत्पादने तसेच ग्राहकाभिमुख सेवा देणे शक्य होणार आहे. यासाठी लागणारे भांडवल आकृष्ट झाल्यास ग्राहकांना अधिकाधिक सेवा देणे शक्य होणार आहे. स्पर्धात्मकता वाढून ग्राहकांना अंतिमत: याचा फायदा होणार आहे.

५) एकाधिकारशाहीचा अस्त : भारतामध्ये जीवनविमा क्षेत्रात एलआयसी व सर्वसाधारण विमा क्षेत्रात जीआयसी या कंपन्यांची दिर्घकाळ एकाधिकारशाही राहिलेली आहे. त्यामुळे त्या कंपन्यांमध्ये आलेली मरगळ व ग्राहकाभिमुखतेचा अभाव यावर मात करणे थेट परकीय गुंतवणूकीमुळे शक्य आहे. नव्याने स्थापन होणाऱ्या व खाजगी क्षेत्रातील कंपन्यांमुळे स्पर्धात्मकता टिकवणे सार्वजनिक क्षेत्राला आवश्यक ठरणार आहे.

६) अर्थव्यवस्था : भारतामध्ये वाढणारी गुंतवणूक यामुळे भारतात परकीय चलन येणार आहे. यामुळे डॉलरच्या तुलनेत रूपया स्थिर व मजबूत राहू शकतो. आयातीमुळे अर्थव्यवस्थेवर येणारा तणाव कमी होऊ शकतो. परकीय चलनाची गंगाजळी राखता येईल. तसेच इतर वित्तीय बाजार-बँका, शेअर बाजार, परकीय चलन, बाजार यामध्येही सकारात्मक वातावरण तयार होते. म्हणूनच थेट परकीय गुंतवणूकीचा एकूणच अर्थव्यवस्थेवर सकारात्मक परिणाम झाल्याचे दिसते.

७) निवृत्तीवेतन क्षेत्र : भारताच्या सध्याच्या धोरणानुसार निहतीवेतन क्षेत्रातही परकीय गुंतवणूक शक्य होणार आहे. पेन्शन फंड रेग्युलेटरी बिल्क संगम झाल्यानंतर थेट परकीय गुंतवणूक निवृत्तीवेतन व विमा क्षेत्रांना जोडले जाण्याची शक्यता आहे. त्यामुळे निवृत्तीवेतन क्षेत्रातही बदल होण्याची शक्यता आहे.

याबोरोबरच थेट परकीय गुंतवणूकीचे काही तोटे सुद्धा आहेत. त्याचा उहापोह खालीलप्रमाणे -

१) जोखीम : थेट परकीय गुंतवणूक भारतात एखाद्या क्षेत्रात येत असेल, तर ती जोखीम होऊनच येणा हे स्पष्ट आहे. भारतातील गुंतवणूकीचे वातावरण यामुळे बदलू शकते. राजकीय जोखीम, आर्थिक जोखीम अशा विविध प्रकारात ही गुंतवणूक धोकादायक ठरू शकते. तसेच अशा प्रकारे झालेली गुंतवणूक त्याच वेगाने दुसरीकडेही जाऊ शकते. याबाबत सर्तक असणे आवश्यक ठरते.

२) खर्चिक प्रस्ताव : बन्याच वेळा थेट परकीय गुंतवणूकही खर्चिक बाब ठरू शकते. गुंतवणूकदार हा त्यातून मिळणारे उत्पन्न किती आकर्षक आहे हे ठरवूनच गुंतवणूक करतो. आंतरराष्ट्रीय बाजारातील व्याजदर, परकीय चलन विनिमयदर यांचा विचार करता परकीय गुंतवणूकदार आपल्या गुंतवणूकीवर अधिकाधिक परतावा मिळविण्यासाठी ठराविक नफा काढून घेऊ शकतात किंवा व्याजाच्या स्वरूपात लादू शकतात. त्यामुळे संबंधित व्यवसायाच्या खर्चात वाढ होण्याची शक्यता असते.

३) परकीय चलन विनिमय दरावर परिणाम : भारतामध्ये परकीय गुंतवणूक मोठ्या प्रमाणावर झाल्यास रूपया मजबूत होणे शक्य आहे. तसेच जर व्याजदराचा विचार करता या परकीय गुंतवणूकदारांना इतर बाजार अधिक आकर्षक वाटते, तर ही गुंतवणूक काढली जाण्याची शक्यता आहे. त्यामुळे विनिमय

दरावर परिणाम होण्याचा शक्यता आहे.

४) अस्थैर्य : ज्या प्रमाणात परकीय गुंतवणूकदार प्रवेश करू शकतात, तसेच ते बाहेरही पडू शकतात. याचाच अर्थ थेट परकीय गुंतवणूक भारतात आल्यानंतर तसे फायदे होतात. तसेच ही गुंतवणूक काढून घेतल्यास होणारे तोटेही लक्षणीय आहेत. गुंतवणूक काढून घेतल्यास शेअर बाजार सुद्धा अस्थिर होऊ शकतो व तरलतेचा प्रश्न निर्माण होऊ शकतो.

भारतातील विमा व्यवसायातील थेट परकीय गुंतवणूक :

भारतीय विमा क्षेत्रातील थेट परकीय गुंतवणूकीला सुरुवातीस २६% पर्यंत परवानगी देण्यात आली होती. त्याची मर्यादा ४९% वाढविण्यात आली आहे. भारतामध्ये खाजगी क्षेत्रात बहुतांश कंपन्या या परकीय कंपन्यांबरोबर भागीदारी करून विमा क्षेत्रात उत्तरल्या आहेत. अक्सा (फ्रान्स), बुपा (ब्रिटन), निप्पॉन (जपान), एआयजी (अमेरिका) अशा कंपन्यांनी भारतीय कंपन्यांमध्ये थेट गुंतवणूक करून विमा क्षेत्रात पाऊल टाकले. २०१५ पर्यंत सुमारे ८००० कोटी पर्यंत अशा प्रकारची गुंतवणूक करण्यात आली.

थेट परकीय गुंतवणूक ही परकीय गुंतवणूक मंडळ (FIPB) तसेच रिझर्व्ह बँकेचे Automatic route या माध्यमातून येऊ शकते. एकंदरीत अशा प्रकारे मिळून सर्व गुंतवणूक जवळपास रु. ५० हजार कोटी पर्यंत पोहोचली आहे. यापैकी बहुतांश रक्कम मॉरिशस, सिंगापूर, जपान, ब्रिटन व अमेरिका या देशातून आलेली आहे. थेट परकीय गुंतवणूक ही जितकी फायदेशीर ठरू शकते, तितकीच ती जोखमीचीही असू शकते. यामुळे अशा गुंतवणूकीस प्रोत्साहन देतानाच त्याबाबत सावधगिरी बाळगणे श्रेयस्कर ठरते.

बँकेश्युरन्स :

बँकेश्युरन्स हा विमा कंपनी आणि बँक यांच्या मध्ये झालेला एक कगर असता. या करागान्वये विमा कंपनी बँकेच्या ग्राहकांना आपल्या उत्पादनांची विक्री करते. सदर कराराचा फायदा विमा कंपनीला व्यवसाय विस्ताराच्या माध्यमातून होतो. तर बँकेला अतिरिक्त उत्पन्नाचे साधन म्हणूनही बँकेश्युरन्स लाभदायक ठरतो. बँकांचे अस्तित्वात असलेले जाळे यासाठी खायदेशीर ठरते. विमा कंपन्यांना ग्राहकांपर्यंत पोहोचण्यासाठी हा मार्ग सोयीस्कर ठरतो.

भारतामध्ये बँक आणि विमा या सेवा एकाच कंपनीमार्फत देता येत नाहीत. तसेच जीवनविमा व सर्वसाधारण विमा या सेवा पुरवणाऱ्या कंपन्यासुद्धा एक असू शकत नाहीत. यासाठी काही भारतीय बँका व परदेशी संस्था यांच्या संयुक्त आक्रमणातून नव्या कंपन्या स्थापन करण्यात आल्या आहेत. त्यामध्यमातून या सेवा पुरविण्याचा प्रयत्न केला जातो. उदा. स्टेट बँक ही स्वतंत्र कंपनी असून एसबीआय लाईफ ही सुद्धा स्वतंत्र कंपनी आहे. परंतु एसबीआय लाईफ या कंपनीला स्टेट बँकेच्या शाखांचा विस्तार उपयुक्त ठरतो.

• बँकेश्युलन्सचे विमा कंपन्यांना होणारे फायदे :

१) विमा व्यवसायाचा ग्राहक हा विखुरलेला आहे. त्याच्या गरजाही वेगवेगळ्या आहेत. बँकेच्या

माध्यमातून एकाच छताखाली असे विखुरलेले ग्राहक विमा कंपन्यांना उपलब्ध होऊ शकतात.

२) बँकांचे सध्या अस्तित्वात असलेले जाळे हे विमा कंपन्यांना त्यांच्या व्यवसाय विस्तारासाठी वापरता येऊ शकते.

३) बँकांचा व त्यांच्या शाखांचा मोठ्या प्रमाणात असलेला ग्राहक विविध सेवा पुरवण्यासाठी विमा कंपन्यांना उपलब्ध होतो.

४) बँकांवर अनेक ग्राहकांचा विश्वास असतो. वर्षानुवर्षे ग्राहक बँकेबरोबर विश्वासाने व्यवहार करत असतो. याच विश्वासाचा आधार विमा कंपन्या आपले उत्पादन वितरित करण्यासां करू शकतात.

५) वित्तीय सेवांमध्ये बँकेच्या विविध सेवा व विमा तसेच कर्ज यामध्ये परस्परसंबंध असू शकतो. हे सर्व एकमेकांशी या ना त्या कारणाने संबंधीत असू शकते व याचा फायदा ग्राहक मिळवण्यासाठी करता येतो.

६) बँकांच्या खात्याशी विमा पत्राचे हप्ते लिंक करून हप्ते भरण्याची सोय करण्यापर्यंत विविध सेवा बँकांमार्फत दिल्या जाऊ शकतात. यामुळे सेवा पुरविणाऱ्या कंपन्यांना ते सोयीस्कर ठरतात.

७) बँकांचे ग्राहक विमा कंपन्यांचे ग्राहक बनल्यमुळे नियंत्रण व अधिकाधिक सेवांची माहिती पुरविण्यासाठी या माध्यमांचा उपयोग होऊ शकतो.

● बँकेश्युरन्सचे बँकाना होणारे फायदे

१) बँकांना त्यांच्या उत्पादनामध्येच स्पर्धा होऊ शकेल, असे उत्पादन विमा कंपन्या वितरीत करतात. त्यामुळे बँकांमध्ये येणाऱ्या ठेवी सुद्धा वाढू शकतात व उत्पन्न वौऊ शकते.

२) बँकांच्या ग्राहकांच्या गरजेनुसार बँका ग्राहकांना हवे तसे उत्पादन करून देऊ शकते. विविध सेवा एकाच छताखाली पुरविल्याने ग्राहक समाधानी होतो.

३) बँकेश्युरन्स ही जोखीम विरहित व्यवसाय आहे. बँकेला यात काहीच नुकसान होत नाही, याउलट कमिशनच्या माध्यमातून उत्पन्न अधिक मिळू शकते. काही समस्या असेल तर विमा कंपन्यांना पाचारण करता येते.

४) बँकांचा ग्राहकांशी असलेला संबंध अधिक दृढ होतो. ग्रामीण भागात जिथे इतर सेवा पुरवठादार नसतात, तिथे बँका या सेवा देवून ग्राहकांना आकर्षित करू शकतात. ग्राहकांचे संपूर्ण वित्तीय नियोजन सुद्धा या माध्यमातून बँका करू शकतात.

.

१.३ सारांश :

१.४ पारिभाषिक शब्द :

१.५ तुमची प्रगती तपासा भाग १

१.६ स्वाध्याय :

अ) थोडक्यात उत्तरे लिहा.

ब) दिघोऱ्यात्री प्रश्न.

क) दिघोऱ्यात्री प्रश्न.

१.८ अधिक वाचनासाठी संदर्भ :

